

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία (ΣΕΙ)

Διπλωματική Εργασία

«Πτυχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1967-1974: Οι σχέσεις της Ελλάδας με τα κράτη της Δυτικής, της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης»

Νικολέτα Κρεβατά

A.M.: 519597

Επιβλέπων Καθηγητής: Διονύσιος Χουρχούλης

Βόλος, Ιανουάριος, 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

**«Πτυχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1967-1974: Οι σχέσεις
της Ελλάδας με τα κράτη της Δυτικής, της Ανατολικής και
Νοτιοανατολικής Ευρώπης»**

Νικολέτα Κρεββατά

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής: Διονύσιος Χουρχούλης	Συν – Επιβλέπων Καθηγητής: Ιωάννης Σακκάς
--	--

Βόλος, Ιανουάριος, 2024

Στους γονείς μου,

Περίληψη

Αντικείμενο μελέτης της παρούσης διπλωματικής εργασίας θα αποτελέσει η εξέταση των σχέσεων της Ελλάδας με τα κράτη της Δυτικής, Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των Συνταγματαρχών, αποκαλύπτοντας την πολυπλοκότητα που διείπε τις διεθνείς σχέσεις, ενόψει των διεθνών ψυχροπολεμικών εξελίξεων που επικρατούσαν. Η εγκαθίδρυση ενός δικτατορικού καθεστώτος σε μία χώρα, που αποτελούσε το «λίκνο» της δημοκρατίας προκάλεσε έντονες αντιδράσεις στη διεθνή κοινότητα. Από τη μία πλευρά, τα ισχυρά κράτη της Δυτικής Ευρώπης, όπως η Μεγάλη Βρετανία, η Δυτική Γερμανία και η Γαλλία, προσπαθούσαν να εξισορροπήσουν μεταξύ των ηθικών τους αρχών και πολιτικών αξιών και των οικονομικών, στρατηγικών τους συμφερόντων, όντας αντιμέτωπες με ένα αυταρχικό καθεστώς, το οποίο όμως αποτελούσε σημαντικό σύμμαχο εντός της Ατλαντικής Συμμαχίας. Αντιθέτως, οι Σκανδιναβικές χώρες και η Ολλανδία δεν δίστασαν να προβούν σε ενέργειες με σκοπό την καταδίκη του ελληνικού καθεστώτος εξαιτίας της αντιδημοκρατικής του δράσης. Από την άλλη πλευρά, για τις χώρες της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης, η κατάλυση της εξουσίας από ένα άκρως αντικομμουνιστικό καθεστώς τις οδήγησε όχι μόνο στην δημόσια καταδίκη αυτού, εκφράζοντας την αλληλεγγύη τους προς τους Έλληνες κομμουνιστές, αλλά και στην άσκηση μίας περιοριστικής πολιτικής, κυρίως οικονομικής, και στην στήριξη φυσικά του αντιδικτατορικού αγώνα. Βέβαια, δεν ακολούθησαν όλες οι σοσιαλιστικές χώρες την ίδια στρατηγική απέναντι στη χούντα, καθώς κάποιες ανέπτυξαν θερμές σχέσεις με το καθεστώς των Συνταγματαρχών. Με τη σειρά του το ελληνικό καθεστώς εξαρχής διαβεβαίωσε την νομιμοφροσύνη του στις ΗΠΑ και στο NATO ενώ ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικό στις σχέσεις του με τις σοσιαλιστικές χώρες. Παρόλα αυτά, όταν βρέθηκε σε καθεστώς απομόνωσης μετά την καταδίκη του από τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, για να δείξει ότι είχε εναλλακτικές στην εξωτερική του πολιτική, έστρεψε την προσοχή του στην εξομάλυνση των σχέσεων του με τις Ανατολικές χώρες, οι οποίες ανταποκρίθηκαν, βάσει των δικών τους επιδιώξεων και συμφερόντων.

Λέξεις – κλειδιά

«ελληνική δικτατορία», «χούντα», «Πραξικόπημα», «στρατιωτικό καθεστώς», «Ανατολική Ευρώπη», «Δυτική Ευρώπη», «NATO», «Νοτιοανατολική Ευρώπη», «κράτη»

«Aspects of Greek foreign policy: Greece's relations with states of Western, Eastern and Southeastern Europe»

Abstract

The subject of this thesis will be the examination of Greece's relations with the states of Western, Eastern and South-Eastern Europe during the dictatorship of the Colonels, revealing the complexity of international relations, in the view of the international Cold War developments that prevailed. The establishment of a dictatorial regime in a country that was the "cradle" of democracy provoked strong reactions in the international community. On the one hand, the power states of Western Europe, such as Great Britain, West Germany and France, were trying to balance their moral principles and political values with their economic and strategic interests, facing an authoritarian regime, which was, however, an important ally within the Atlantic Alliance. On the contrary, the Scandinavian countries and the Netherlands did not hesitate to take action to condemn the greek regime for its undemocratic actions. On the other hand, for the countries of Eastern and South-Eastern Europe, the overthrow of Greek rule by a highly anti-communist regime led them not only to publicly condemn it, expressing their solidarity with the Greek communists, but also to pursue a restrictive policy, mainly economic, and to support, of course, the anti-dictatorial struggle. Of course, not all socialist countries followed the same strategy towards the junta, as some developed warm relations with the regime of the colonels. In turn, the Greek regime asserted its loyalty to the USA and NATO from the outset, while being particularly cautious in its relations with the socialist countries. Nevertheless, when it found itself in isolation after being condemned by European governments, in order to show that it had alternatives in its foreign policy, it turned its attention to normalising its relations with the Eastern countries, which responded on the basis of their own aspirations and interests.

Key - words

«Greek dictatorship», «junta», «Coup d'état», «military regime», «Western Europe», «Eastern Europe», «NATO» «Southeastern Europe», «states»

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	σ. 5
Abstract.....	σ. 6
Περιεχόμενα.....	σ. 7
Συντομογραφίες/Ακρωνύμια.....	σ. 9
Εισαγωγή.....	σ. 10
1. Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης.....	σ. 14
1.1 Οι σχέσεις με τη Μεγάλη Βρετανία.....	σ. 14
1.1.1 Οι πρώτες αντιδράσεις στο πραξικόπημα της 21 ^{ης} Απριλίου.....	σ. 14
1.1.2 1968-1969: Η «αμφίσημη» στάση της Βρετανίας.....	σ. 15
1.1.3 1970: Η άνοδος του Συντηρητικού Κόμματος και η επίδρασή του στις ελληνοβρετανικές σχέσεις.....	σ. 16
1.1.4 1971-1972: Αναθέρμανση σχέσεων.....	σ. 17
1.1.5 1973-1974: Διατήρηση αλλά «υποβάθμιση» σχέσεων.....	σ. 19
1.2 Οι σχέσεις με την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας.....	σ. 20
1.2.1 Η αντίδραση της Βόννης στο στρατιωτικό πραξικόπημα.....	σ. 20
1.2.2 Οι σχέσεις Αθήνα-Βόννης υπό την Καγκελαρία του Willy Brandt.....	σ. 21
1.2.3 Οικονομική και στρατιωτική συνεργασία.....	σ. 22
1.2.4 Η γερμανική κοινωνία, ο αντιδικτατορικός αγώνας και η Deutsche Well, «αγκάθια» στις διμερείς σχέσεις.....	σ. 23
1.3 Οι σχέσεις με τη Γαλλία.....	σ. 25
1.3.1 Το στρατιωτικό πραξικόπημα και οι ελληνογαλλικές σχέσεις.....	σ. 25
1.3.2 Οι ελληνογαλλικές σχέσεις την περίοδο, 1968-1970.....	σ. 26
1.3.3 Οι ελληνογαλλικές σχέσεις μέχρι την πτώση της χούντας.....	σ. 27
1.4 Οι σχέσεις με τις «άλλες» χώρες της Δυτικής Ευρώπης.....	σ. 28
1.4.1 Οι σχέσεις με την Ιταλία.....	σ. 28
1.4.2 Οι σχέσεις με τις Σκανδιναβικές χώρες και την Ολλανδία.....	σ. 30
1.5 Η απομόνωση από την Ευρώπη.....	σ. 31
1.5.1 Η ελληνική «υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης.....	σ. 31
2. Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.....	σ. 34
2.1 Οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία.....	σ. 34
2.1.1 Η γιουγκοσλαβική στάση στο πραξικόπημα της 21 ^{ης} Απριλίου.....	σ. 34
2.1.2 Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις σε αποτελμάτωση.....	σ. 35
2.1.3 Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις μετά τη σοβιετική εισβολή στην Τσεχοσλοβακία.....	σ. 36
2.1.4 Η εξομάλυνση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων τη διετία 1970-1972.....	σ. 37

2.1.5 Ο ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις μέχρι την πτώση του στρατιωτικού καθεστώτος.....	σ. 40
2.2 Οι σχέσεις με τη Βουλγαρία.....	σ. 42
2.2.1 Το στρατιωτικό πραξικόπημα και οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις τη διετία 1967-1969.....	σ. 42
2.2.2 Οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις τη διετία 1970-1971.....	σ. 43
2.2.3 Οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις μέχρι την πτώση της χούντας, 1972-1974.....	σ. 44
2.3 Οι σχέσεις με την Αλβανία.....	σ. 46
2.3.1 Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις σε οξύτητα, 1967-1969.....	σ. 46
2.3.2 Η αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών διπλωματικών σχέσεων, 1970-1971.....	σ. 47
2.3.3 Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις σε περίοδο ομαλότητας.....	σ. 49
2.4 Οι σχέσεις με τη Ρουμανία.....	σ. 50
2.4.1 Οι ελληνορουμανικές σχέσεις την περίοδο 1967-1969.....	σ. 50
2.4.2 Οι ελληνορουμανικές σχέσεις την περίοδο 1970-1971.....	σ. 51
2.4.3 Η εγκαρδιότητα των ελληνορουμανικών σχέσεων, 1972-1974.....	σ. 52
3. Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.....	σ. 55
3.1 Η καταδίκη του στρατιωτικού καθεστώτος από ΕΣΣΔ, Ανατολική Γερμανία, Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία.....	σ. 55
3.2 Οι σχέσεις με την ΕΣΣΔ.....	σ. 56
3.3 Οι σχέσεις με την Ανατολική Γερμανία.....	σ. 59
3.4 Οι σχέσεις με Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία.....	σ. 61
Συμπεράσματα.....	σ. 63
Βιβλιογραφία.....	σ. 66

Συντομογραφίες/Ακρωνύμια

Στην ελληνική:

ΔΝΤ	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΚΒ	Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας
ΚΚΙ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ιταλίας
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Στην Αγγλική:

CIA	Central Intelligence Agency
NATO	North Atlantic Treaty Organization
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade

Εισαγωγή

Η πολιτική κρίση των ετών 1965-1967 οδήγησε μία αυτόνομη ομάδα ανώτερων (δηλαδή μεσαίας βαθμίδας) αξιωματικών, κυρίως Συνταγματαρχών, με επικεφαλής τους Γεώργιο Παπαδόπουλο, Νικόλαο Μακαρέζο και Στυλιανό Παττακό, να δώσει τέλος στις μακροχρόνιες συζητήσεις των Στρατηγών για διενέργεια πραξικοπήματος και στην αναποφασιστικότητα του βασιλιά, ανατρέποντας την μόλις τριών εβδομάδων δεξιά κυβέρνηση του Παναγιώτη Κανελλόπουλου και καταλαμβάνοντας την εξουσία, μέσω πραξικοπήματος, την 21^η Απριλίου 1967.¹ Η κατάλυση των δημοκρατικών θεσμών και η επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας είχε άμεσες επιπτώσεις όχι μόνο στην εσωτερική σκηνή αλλά και στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων της χώρας.² Πτυχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής – ειδικότερα τις σχέσεις με τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη – εξετάζει και η παρούσα διπλωματική εργασία.

Κατά τη διάρκεια της επταετούς δικτατορίας ο δυτικός προσανατολισμός της Ελλάδας και η προσήλωση στην Ατλαντική Συμμαχία δεν αμφισβητήθηκαν και το καθεστώς δεν παρέκκλινε ουσιωδώς από τις σταθερές των προηγούμενων κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων. Με την ανάληψη της εξουσίας, η απριλιανή δικτατορία κατέστησε σαφές ότι η Ελλάδα θα παρέμενε πιστή σύμμαχος των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ, τηρώντας τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από τη χώρα για συμμετοχή σε αυτό. Επιπλέον, ο «από βορράν κίνδυνος» συνέχιζε να υφίσταται και να καθορίζει την γραμμή πλεύσης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, με τη χούντα να είναι ιδιαίτερα επιφυλακτική τα πρώτα χρόνια με τα κομμουνιστικά κράτη, και δη με τα Βαλκανικά. Το στρατιωτικό καθεστώς για να δικαιολογήσει την κατάλυση του κοινοβουλευτισμού και τις διώξεις των κομμουνιστών επικαλέστηκε ως άλλοθι τον κίνδυνο του έθνους από την διείσδυση του κομμουνισμού. Ωστόσο, για να καθησυχάσει κάπως τις διεθνείς αντιδράσεις, δήλωνε ότι το πραξικόπημα αφορά μόνο το εσωτερικό της χώρας και δεν στρέφεται εναντίον κανενός κράτους. Εξάλλου, για την ελληνική οικονομία, οι εμπορικές συναλλαγές με τις χώρες του Ανατολικού μπλοκ ήταν απαραίτητες, ενώ η προβολή των ομαλών σχέσεων με αυτές γινόταν για λόγους προπαγανδιστικούς έναντι των κρατών της Δυτικής Ευρώπης (εξαιτίας της ψύχρανσης των σχέσεων τους με το

¹ Μελετόπουλος, Μ., *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών: κοινωνία, ιδεολογία, οικονομία*, Παπαζήσης, Αθήνα 2008 (πρώτη έκδοση 1996), σ. 27-29.

² Σβολόπουλος, Κ., *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1830-1981*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2022 (πρώτη έκδοση 2014), σ. 297.

καθεστώς των συνταγματαρχών), έναντι της ελληνικής κοινωνίας και κυρίως της αριστεράς, της ψυχής του αντιδικτατορικού αγώνα.³

Οι ΗΠΑ με την εκδήλωση του στρατιωτικού πραξικοπήματος τήρησαν επιφυλακτική στάση, χωρίς όμως να προβούν στην καταδίκη του καθεστώτος και στη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με αυτό. Ωστόσο, σταμάτησαν προς την Ελλάδα, την χορήγηση βαρέος οπλισμού κατά το διάστημα 1967-1970, ενθαρρύνοντας μέσω του θρόνου την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Όμως, ο Αραβοϊσραηλινός Πόλεμος των Έξι Ημερών τον Ιούνιο του 1967, ο οποίος αναβάθμισε τη στρατηγική σημασία της Ελλάδας για τα αμερικανικά συμφέροντα στη Μέση Ανατολή και η αποτυχία του βασιλικού αντικινήματος, το Δεκέμβριο του 1967, οδήγησαν στην αποδοχή του στρατιωτικού καθεστώτος στην εξουσία, προχωρώντας στην επίσημη αναγνώριση του. Οι ΗΠΑ προς επιδίωξη των συμφερόντων τους προτίμησαν ένα δεσποτικό αλλά φιλοαμερικανικό καθεστώς παρά μία κοινοβουλευτική δημοκρατία με αβέβαιο πολιτικό προσανατολισμό. Όταν ανέλαβε τα ηνία της εξουσίας η ρεπουμπλικανική κυβέρνηση Νίχσον, οι ελληνο-αμερικανικές σχέσεις αναθερμάνθηκαν,⁴ με την οριστική άρση του αμερικανικού εμπάργκο όπλων προς την Ελλάδα.⁵ Μετά τον Πόλεμο του Γιομ Κιπούρ τον Οκτώβριο του 1973, οι ΗΠΑ έδειξαν αποκλειστικό ενδιαφέρον για τα συμφέροντα ασφαλείας τους στη Μέση Ανατολή, για την εξυπηρέτηση των οποίων ήταν απαραίτητη η ελληνική ευθυγράμμιση στα αμερικανικά γεωπολιτικά σχέδια.⁶

Επί των ελληνοτουρκικών σχέσεων, όταν ανήλθε στην εξουσία το στρατιωτικό καθεστώς, αυτό που ταλάνιζε κυρίως τις σχέσεις Ελλάδας – Τουρκίας, ήταν το Κυπριακό Ζήτημα. Πρωτεύων στόχος του νέου καθεστώτος υπήρξε η καταγραφή μίας εθνικής επιτυχίας για την κατάκτηση λαϊκού ερείσματος. Επιλογή του στόχου αυτού κατέστη η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Όμως, οι λανθασμένες εκτιμήσεις της ελληνικής κυβέρνησης για τις προθέσεις της Τουρκίας ως προς το Κυπριακό, οδήγησαν στο φιάσκο της συνάντησης του Έβρου, λόγω των εκ διαμέτρου αντίθετων απόψεων Ελλάδας – Τουρκίας. Αποκορύφωμα της επιδείνωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων αποτέλεσε το επεισόδιο της Κοφίνου το Νοέμβριο του 1967, με το ενδεχόμενο

³ Βαλντέν, Σ., *Παράταιροι εταίροι: Ελληνική Δικτατορία, Κομμουνιστικά Καθεστώτα και Βαλκάνια, 1967-1974*, Πόλις, Αθήνα 2009, σ. 56-91.

⁴ Σακκάς, Ι., “Η Ελλάδα, οι ΗΠΑ και η αραβοϊσραηλινή διένεξη στη Μέση Ανατολή, 1967-1973” στο: *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις Ερμηνείες*, (επιμ) Μαραντζίδης, Μιχαηλίδης, Χατζηβασιλείου, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 115-118.

⁵ Σβολόπουλος, σ. 298.

⁶ Σακκάς, σ. 127.

πολεμικής σύρραξης μεταξύ των δύο χωρών να αποτρέπεται χάρη στην αμερικανική παρέμβαση. Βέβαια, ο τερματισμός του επεισοδίου είχε αρνητική έκβαση για το ελληνικό καθεστώς καθώς αποδεχόμενο τα τουρκικά αιτήματα απέσυρε από την Κύπρο, την ελληνική στρατιωτική μεραρχία, τη μόνη που θα μπορούσε να αποτρέψει ενδεχόμενη τουρκική εισβολή,⁷ δίνοντας ουσιαστικά στρατιωτική υπεροχή στην Άγκυρα σε περίπτωση νέα σύρραξης στο νησί.⁸ Φυσικά, μερικά έτη αργότερα σημείο καμπής στις ελληνοτουρκικές σχέσεις αποτέλεσε η διπλή τουρκική εισβολή στην Κύπρο (Αττίλας Ι και ΙΙ) και η κατάληψη μεγάλου μέρους του νησιού, με την πρώτη εισβολή να προκαλεί, ουσιαστικά, και την πτώση της χούντας.

Ωστόσο, στην συγκεκριμένη διπλωματική εργασία, αντικείμενο μελέτης θα αποτελέσει η εξέταση των σχέσεων της Ελλάδας με τα κράτη της Δυτικής, Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης κατά τη διάρκεια της επταετούς στρατιωτικής δικτατορίας στη χώρα. Στο πρώτο κεφάλαιο θα αναλυθούν οι σχέσεις του ελληνικού καθεστώτος με τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, αρχικά με τις μεγάλες δυνάμεις του δυτικού συνασπισμού (Μεγάλη Βρετανία, Δυτική Γερμανία, Γαλλία), εστιάζοντας στις αντιδράσεις των κρατών αυτών στην εκδήλωση του πραξικοπήματος της 21^{ης} Απριλίου αλλά και στα ευρύτερα συμφέροντα των κρατών-μελών του ΝΑΤΟ, οικονομικά, εμπορικά, γεωστρατηγικά, τα οποία επέδρασαν σημαντικά στη διαμόρφωση της στάσης τους έναντι του δικτατορικού καθεστώτος. Έπειτα, εν συντομία θα εξεταστούν οι σχέσεις με την Ιταλία, τις Σκανδιναβικές χώρες και την Ολλανδία, ενώ θα υπάρξει και μία περιληπτική μνεία στην υπόθεση της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Θα επισημανθεί ότι οι συνθήκες πολιτικής ανελευθερίας που επικρατούσαν στο εσωτερικό της Ελλάδας, προκάλεσαν ένα δίκτυο διεθνούς κατακραυγής, το οποίο οδήγησε τις χώρες αυτές στο να δράσουν δυναμικά κατά του ελληνικού καθεστώτος, σε επίπεδο διεθνών και ευρωπαϊκών θεσμών.

Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στις σχέσεις του ελληνικού καθεστώτος με τις βαλκανικές χώρες, την Αλβανία, τη Βουλγαρία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία. Σε αυτό θα δοθεί έμφαση στη στάση των κυβερνήσεων των κρατών αυτών έναντι της

⁷ Συρίγος, Α., “Ελληνο-τουρκικές σχέσεις 1967-1974: Από τη συνάντηση στον Έβρο στην εισβολή στην Κύπρο”, στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της Δημοκρατίας: πρακτικά συνεδρίου*, (επιμ) Σούρλας, Π., Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 313-319.

⁸ Χουρχούλης, Δ., “Το ζήτημα των στρατιωτικών δυνατοτήτων της Ελλάδας, 1967-1974: Εσωτερικές και διεθνείς διαστάσεις”, στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας: Πρακτικά Συνεδρίου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 286.

εδραίωσης ενός αντικομμουνιστικού καθεστώτος, το οποίο σύμφωνα με αυτές υποκινούνταν από τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ, καθώς και στην εξέλιξη των σχέσεων τους κατά τη διάρκεια της δικτατορίας λαμβάνοντας υπόψη διάφορες παραμέτρους όπως την ιδεολογία των καθεστώτων, τα εθνικά (κυρίως οικονομικά και εμπορικά) συμφέροντα των εκατέρωθεν χωρών και τις διεθνείς εξελίξεις. Επιπροσθέτως, θα εξεταστούν οι σχέσεις των βαλκανικών χωρών υπό το πρίσμα του βαλκανικού ανοίγματος που πραγματοποίησε το στρατιωτικό καθεστώς μετά τα γεγονότα στο Συμβούλιο της Ευρώπης και την ακόλουθη απομόνωσή του. Ακόμα, θα εξεταστούν ορισμένα διμερή ζητήματα, που επηρέαζαν καθοριστικά τις σχέσεις του ελληνικού καθεστώτος με τα βαλκανικά κράτη, όπως ήταν το Μακεδονικό για τη Γιουγκοσλαβία και το Βορειοηπειρωτικό για την Αλβανία.

Στο τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο, η μελέτη θα εστιάσει στις σχέσεις του στρατιωτικού καθεστώτος με τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, τη Σοβιετική Ένωση, την Ανατολική Γερμανία, την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία και την Ουγγαρία. Αρχικά, θα εξεταστεί η στάση που υιοθέτησαν τα σοσιαλιστικά αυτά κράτη στην εγκαθίδρυση ενός δικτατορικού καθεστώτος, η οποία καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τον αντικομμουνιστικό χαρακτήρα αυτού καθώς και από την πεποίθηση ότι πίσω από το στρατιωτικό πραξικόπημα υποκρύπτονταν αμερικανικά ιμπεριαλιστικά σχέδια. Στη συνέχεια του κεφαλαίου θα υπάρξει μία ανασκόπηση των σχέσεων της χούντας με την ΕΣΣΔ καθώς και μίας μικρότερης έκτασης αναφορά στις σχέσεις αυτής με τις υπόλοιπες Ανατολικές χώρες.

Κεφάλαιο 1^ο: Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης

1.1) Οι σχέσεις με τη Μεγάλη Βρετανία

1.1.1) Οι πρώτες αντιδράσεις στο στρατιωτικό πραξικόπημα των Συνταγματαρχών

Το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου, με τη μορφή που εκδηλώθηκε, φαίνεται να αιφνιδίασε τους Βρετανούς, οι οποίοι διατήρησαν μία ουδέτερη στάση. Η βρετανική κυβέρνηση των Εργατικών, σε συνεννόηση πάντα με τις ΗΠΑ, αποφάσισαν να αποκαταστήσουν «σχέσεις εργασίας» με το ελληνικό καθεστώς, παρέχοντας παράλληλα απόλυτη αλλά διακριτική στήριξη στο βασιλιά.⁹ Αντιθέτως, η αντίδραση του κοινοβουλίου και της βρετανικής κοινής γνώμης ήταν οξεία έναντι της επιβολής δικτατορικού καθεστώτος στην Ελλάδα, ζητώντας την καταδίκη αυτού.¹⁰ Ο βρετανικός τύπος, η ακαδημαϊκή κοινότητα και το BBC πρόβαλλαν συστηματικά τη δυσχερή διεθνή θέση της Ελλάδας υπό την ηγεσία του στρατιωτικού καθεστώτος πιέζοντας τη βρετανική κυβέρνηση να λάβει δράση κατά των Συνταγματαρχών.¹¹ Ωστόσο, η κυβέρνηση των Εργατικών επιδίωξε να τηρήσει μία μετριοπαθή πολιτική έναντι αυτού,¹² αγνοώντας τις πιέσεις για τη λήψη δράσης εναντίον του απριλιανού καθεστώτος και επιχειρώντας να διατηρήσει μία επιφυλακτική αλλά πλήρως λειτουργική σχέση με τη χούντα.¹³

Η κακή οικονομική κατάσταση της Βρετανίας συνδυαστικά με τη στρατηγική σημασία της Ελλάδας στην νοτιοανατολική πτέρυγα του NATO, που γειτνιάζε με τη Μέση Ανατολή, καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τη «ρεαλιστική» πολιτική που ακολούθησαν οι βρετανικές κυβερνήσεις έναντι του ελληνικού καθεστώτος.¹⁴ Ο Πόλεμος των Έξι Ημερών αναβάθμισε το ρόλο της Ελλάδας για την ασφάλεια της

⁹ Ναυπλιώτης, Α., “Οι ελληνο-βρετανικές σχέσεις κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών”, στο: *Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας: πρακτικά συνεδρίου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 338-341.

¹⁰ Nafpliotis A., “A Gift from God”: Anglo Greek Relations During the Dictatorship of the Greek Colonels”, *Historical Review*, 2014, p. 75-76, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/historicalReview/article/view/4105/3884>

¹¹ Pedaliu, E., “Human Rights and Foreign Policy: Wilson and the Greek Dictators, 1967–1970”, at *Diplomacy and Statecraft*, Routledge, 2007, p. 194, <https://doi.org/10.1080/09592290601163118>

¹² Nafpliotis, “A Gift from God”, p. 75-76.

¹³ Pedaliu, E., “Human Rights and International Security: The International Community and the Greek Dictators”, *The International History Review*, Taylor and Francis, Ltd., 2016, p. 1017, <https://www.jstor.org/stable/44154904>

¹⁴ Ναυπλιώτης, Α., “Η Δυτική Ευρώπη και η Δικτατορία των Συνταγματαρχών” στο: *Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών: Ανατομία μίας Επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2018, σ. 307.

Ανατολικής Μεσογείου, με τις βρετανικές ανησυχίες για τις βλέψεις του ελληνικού καθεστώτος να διασκεδάζονται¹⁵ και τους βρετανούς να ικανοποιούνται από την ελληνική συνδρομή υπέρ των Δυτικών κατά τη μεσανατολική κρίση. Μάλιστα, οι Βρετανοί μαζί με τους Αμερικανούς τάχθηκαν κατά της πρωτοβουλίας κάποιων κρατών (Σκανδιναβικές χώρες, Ιταλία, Ολλανδία) να τεθεί προς συζήτηση σε υπουργική σύνοδο του NATO το ζήτημα της αναστολής της ελληνικής συμμετοχής σε αυτό, υποστηρίζοντας ότι κάτι τέτοιο θα διατάρασσε την εσωτερική συνοχή του Βορειοατλαντικού οργανισμού.¹⁶

Το «*δόγμα των ασύνδετων ευθυνών*» που υιοθέτησε το Λονδίνο κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας, έγκειτο στη διάκριση της διατήρησης φιλικών σχέσεων με το ελληνικό καθεστώς στην Ατλαντική Συμμαχία και την (απρόθυμη) καταδίκη αυτού σε λιγότερο σημαντικά φόρουμ, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης. Οι δύο κυβερνήσεις, Εργατικών και Συντηρητικών, διατηρούσαν καλές σχέσεις με το στρατιωτικό καθεστώς, με στόχο την πρόσδεση του στο NATO, σχεδιάζοντας αναλόγως τις επιδιώξεις τους, όμως η κυβέρνηση Wilson προσπαθούσε να διατηρήσει μία ισορροπία στις σχέσεις της με την Αθήνα εν αντιθέσει με την συντηρητική κυβέρνηση Heath, που ακολουθούσε μία πιο «πραγματιστική» προσέγγιση, με την προώθηση πώλησης πολεμικού υλικού στην Ελλάδα.¹⁷ Οι Συνταγματάρχες, με τη σειρά τους προσπαθούσαν να επωφεληθούν των σχέσεων τους με το Λονδίνο, για να αποκτήσουν εσωτερική και διεθνή νομιμοποίηση.¹⁸

1.1.2) 1968-1969: Η αμφίσημη στάση της Βρετανίας

Σύμφωνα με έγγραφο του foreign office, πρωτεύων στόχος της κυβέρνησης των Εργατικών έναντι της Ελλάδας ήταν η προώθηση της επιστροφής στον κοινοβουλευτισμό. Ωστόσο, η στρατηγική αναβάθμιση της Ελλάδας,¹⁹ ιδίως μετά τα γεγονότα στη Τσεχοσλοβακία, υπό το συνεχές φόβο εξάπλωσης του κομμουνισμού, ενόψει και της έντονης παρουσίας σοβιετικών δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο, οδήγησαν τη Βρετανία να επανεξετάσει τις σχέσεις της με το καθεστώς των

¹⁵ Nafpliotis, "A Gift from God", p. 73-74.

¹⁶ Maragkou, K., "Favouritism in NATO's Southeastern flank: The case of the Greek Colonels, 1967-74: Cold War in the Aegean", at *Cold War History*, Routledge, 2009, p. 354, <https://doi.org/10.1080/14682740802490356>

¹⁷ Ναυπλιώτης, "Η Δυτική Ευρώπη", σ. 308.

¹⁸ Ναυπλιώτης, "Οι ελληνο-βρετανικές σχέσεις", σ. 352.

¹⁹ ό.π., σ. 342.

συνταγματάρχων, οι οποίοι παρέμειναν προσηλωμένοι στην Ατλαντική Συμμαχία.²⁰ Για τους Βρετανούς ήταν επίσης σημαντική η προώθηση των εμπορικών τους συμφερόντων ενώ στις σχέσεις της με την Ελλάδα δεν μπορούσε να αγνοήσει τον παράγοντα, Κύπρο και την κατάσταση που επικρατούσε σε αυτή. Η Βρετανία εκτός του αισθήματος ευθύνης που είχε για τη διατήρηση της ειρήνης στο νησί,²¹ ενδιαφερόταν επίσης για την στρατιωτική της παρουσία στη Μεγαλόνησο, έχοντας δύο μεγάλες στρατιωτικές βάσεις, τις οποίες επιθυμούσε να διατηρήσει καθώς και για την αποτροπή της αποδυνάμωσης της Ατλαντικής Συμμαχίας στην Ανατολική Μεσόγειο.²² Έτσι, απόρροια αυτών αποτέλεσε η εγκαινίαση μίας νέας περιόδου στις ελληνοβρετανικές σχέσεις, η οποία όριζε ανοχή στις πράξεις του χουντικού καθεστώτος, εφόσον δεν βλάπτονταν τα βρετανικά συμφέροντα.²³

Η διφορούμενη στάση της Βρετανίας στις σχέσεις της με τους συνταγματάρχες έγινε φανερή στο ζήτημα της αποπομπής του ελληνικού καθεστώτος από το Συμβούλιο της Ευρώπης, με το Λονδίνο ούτε να ηγείται της κινήσεως αυτής ούτε όμως να αντιτάσσεται. Ωστόσο, οι διαμαρτυρίες της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης που όλο και πλήθαιναν σχετικά με τις απάνθρωπες πράξεις του ελληνικού καθεστώτος, σε συνδυασμό με τη μη προθυμία των ΗΠΑ να πιέσουν τη Βρετανία,²⁴ οδήγησαν την κυβέρνηση των Εργατικών να αποφασίσει να ψηφίσει υπέρ της αναστολής της ιδιότητας μέλους της Ελλάδας από το διεθνή οργανισμό, οδηγώντας τις ελληνοβρετανικές σχέσεις σε αδιέξοδο.²⁵

1.1.3) Η άνοδος του Συντηρητικού κόμματος και η επίδραση του στις σχέσεις με το δικτατορικό καθεστώς

Η άνοδος του Συντηρητικού κόμματος στην εξουσία επηρέασε θετικά τις ελληνοβρετανικές σχέσεις. Το εκλογικό αυτό αποτέλεσμα δημιούργησε προσδοκίες στην ελληνική κυβέρνηση για στενότερη συνεργασία καθώς εκτιμούσε ότι η

²⁰ Nafpliotis, "A Gift from God", p. 79-80.

²¹ Maragkou, K., "The Wilson Government's Responses to 'The Rape of Greek Democracy'", *Journal of Contemporary History*, 2010, p. 170-171, <https://www.jstor.org/stable/40542910>

²² Pedaliu, E., "A discordant note: NATO and the Greek Junta, 1967-1974", *Diplomacy and Statecraft*, Routledge, 2011, p. 102, <https://doi.org/10.1080/09592296.2011.549745>

²³ Ναυπλιώτης, "Οι ελληνο-βρετανικές σχέσεις", σ. 342-343.

²⁴ Ναυπλιώτης, "Οι ελληνο-βρετανικές σχέσεις", σ. 344.

²⁵ Χατζηδάκης, Ν. Μ., *Η εξωτερική πολιτική 21.4.1967 έως 24.11.1973, Διπλωματία και Άμυνα επί Γεωργίου Παπαδόπουλου*, Πελασγός, Αθήνα, 2020, σ. 125.

Συντηρητική κυβέρνηση θα ήταν πιο διαλλακτική, συνεργάσιμη²⁶ και θα μπορούσε να αντισταθεί καλύτερα στην πίεση της βρετανικής κοινής γνώμης και του κοινοβουλίου για τήρηση σκληρής στάσης έναντι της χούντας.²⁷

Επιπροσθέτως, στις ελληνοβρετανικές σχέσεις επέδρασε θετικά το γεγονός ότι η κυβέρνηση Heath ήταν κατά της ανέγερσης θεμάτων εντός του NATO, που σχετίζονταν με την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα. Η βρετανική συντηρητική κυβέρνηση δεν σκόπευε να αναμειχθεί στο ελληνικό εσωτερικό σκηνικό. Ωστόσο, πίστευε ότι η επαναφορά στη δημοκρατία σίγουρα θα συνέβαλε στη βελτίωση των διμερών ελληνοβρετανικών σχέσεων.²⁸ Ο Sir Douglas Home σε συνάντηση του με τον Έλληνα υφυπουργό Εξωτερικών, Χρήστο Ξανθόπουλο-Παλαμά επεσήμανε ότι στόχος της βρετανικής κυβέρνησης είναι η εύρεση τομέων, στους οποίους μπορεί να αναπτυχθεί η ελληνοβρετανική συνεργασία ώστε να βελτιωθεί το κλίμα μεταξύ των δύο χωρών, παραμερίζοντας τις όποιες διαφορές.²⁹

1.1.4) 1971-1972: Αναθέρμανση σχέσεων

Οι ελληνοβρετανικές σχέσεις τα έτη 1971-1972 χαρακτηρίστηκαν από ιδιαίτερη κινητικότητα με συναντήσεις, μηνύματα και επισκέψεις υπουργικού επιπέδου. Στο πλαίσιο αναθέρμανσης των ελληνοβρετανικών σχέσεων η κυβέρνηση των Συντηρητικών επαναπροσδιόρισε τους στόχους της βρετανικής πολιτικής: πλέον προτεραιότητα δεν αποτελούσε η επιστροφή της Ελλάδας στους δημοκρατικούς θεσμούς, αλλά η ενίσχυση της στρατιωτικής αποτελεσματικότητας της χώρας εντός της Ατλαντικής Συμμαχίας.³⁰ Έτσι, η κυβέρνηση των Τόρηδων έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη θέση της Ελλάδας εντός του NATO, για αυτό και επιδίωξε την προώθηση της συνεργασίας της με την Ελλάδα στους τομείς της άμυνας και της ασφάλειας. Χαρακτηριστικό της βρετανικής αυτής στάσης, υπήρξε η πρόσκληση να επισκεφθεί

²⁶ Nafpliotis, "A Gift from God", p. 85-87.

²⁷ Ναυπλιώτης, "Οι ελληνο-βρετανικές σχέσεις", σ. 346-347.

²⁸ Υπηρεσία Διπλωματικού Ιστορικού Αρχείου Υπουργείο Εξωτερικών, Πρεσβεία Λονδίνου, 1971, φάκελος-2 υποφάκελος-3, αρ. πρωτ. 5071/ΣΤ/2, τηλετυπικό κρυπτογράφημα, απόρρητο, πρέσβης Σορόκος προς Β ΥΠΕΞ 3^η Πολιτική Δ/ση, 27 Οκτωβρίου 1970.

²⁹ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε., Π.Λ., 1971, φάκελος-2 υποφάκελος-3, τηλετυπικό κρυπτογράφημα, Λονδίνο, πρέσβης Σορόκος προς Β ΥΠΕΞ 3^η Πολιτική Διεύθυνση, 29 Οκτωβρίου 1970.

³⁰ Ναυπλιώτης, "Οι ελληνο-βρετανικές σχέσεις", σ. 347.

επίσημα τη Βρετανία ο αρχηγός των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων, Οδυσσέας Αγγελής, η οποία συνέβαλε στην βελτίωση των σχέσεων της Βρετανίας με αυτές.³¹

Η κυβέρνηση των Συντηρητικών επιδίωξε την πώληση όπλων στην Ελλάδα λόγω και της κακής οικονομικής κατάστασης, στην οποία είχε περιέλθει, καθιστώντας αναγκαία την υπογραφή εμπορικών συμβάσεων για την ενίσχυση των εσόδων της.³² Πάντως, σημαντική ώθηση στις εμπορικές σχέσεις των δύο χωρών δόθηκε με τις επισκέψεις, μία επίσημη και μία ανεπίσημη, του βρετανού υπουργού Άμυνας, Λόρδου Carrington, και του κοινοβουλευτικού υφυπουργού Εμπορίου και Βιομηχανίας, Λόρδου Limerick.³³

Επί του Κυπριακού Ζητήματος, η βρετανική κυβέρνηση απέφυγε την ανάληψη οποιασδήποτε πρωτοβουλίας σχετικά με αυτό, υποστηρίζοντας τη διατήρηση της ειρήνης στην Κύπρο και επιδοκιμάζοντας τη στάση της ελληνικής κυβέρνησης υπέρ της συνέχισης διαλόγου με την Τουρκία για την εξεύρεση μίας βιώσιμης λύσης.³⁴ Βέβαια, η μη συνέχιση των ενδοκοινοτικών συνομιλιών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και η ελληνική εμπλοκή στην υπόθεση της εισαγωγής τσεχοσλοβακικών όπλων στην Κύπρο ανησύχησε τη Βρετανία, η οποία επιθυμούσε την τακτοποίηση του θέματος υπό την αιγίδα του ΟΗΕ χωρίς δική της ανάμειξη.³⁵

Όσον αφορά το ζήτημα της ένταξης της Βρετανίας στην ΕΟΚ, η ελληνική κυβέρνηση εκτιμούσε ότι η εξέλιξη αυτή θα ήταν προς συμφέρον της Ελλάδας, προσδοκώντας τη βρετανική συμπαράσταση και υποστήριξη των ελληνικών θέσεων εντός της κοινότητας.³⁶ Ωστόσο, σε συνάντησή του με Έλληνα αξιωματούχο ο υφυπουργός Εξωτερικών Royle τόνισε ότι η Βρετανία ως πλήρες μέλος της ΕΟΚ θα μπορούσε να υπερασπιστεί τις ελληνικές θέσεις, καθώς επρόκειτο για μία χώρα που ήταν συνδεδεμένη με την ΕΟΚ, για την ένταξη της όμως ως πλήρες κράτος – μέλος στην οικονομική και συνάμα πολιτική Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η αποκατάσταση της

³¹ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε., Π.Λ., 1971, φάκελος-2, υποφάκελος -3, Γενική Θεώρηση της εν Βρετανία καταστάσεως και των ελληνοβρετανικών σχέσεων, Διάστημα Μάρτιος – Ιούνιος 1971, πρέσβης Σορόκος προς Β ΥΠΕΞ 3^η Δ/ση πολιτικών υποθέσεων, 22 Σεπτεμβρίου 1971.

³² Nafpliotis, "A Gift from God", p. 93.

³³ Ibid, p. 93.

³⁴ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε., Π.Λ., 1974, φάκελος-5, υποφάκελος-11, αριθ. πρωτ. 4111.4/22/343, τηλετυπικό κρυπτογράφημα, πρέσβης Σορόκος προς Β ΥΠΕΞ, Λονδίνο, 5 Οκτωβρίου 1972.

³⁵ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε., Π.Λ., 1974, φάκελος-5, υποφάκελος-11, αριθ. πρωτ. 4111.4/3/67, τηλετυπικό κρυπτογράφημα, πρέσβης Σορόκος προς Β ΥΠΕΞ 3^η Πολιτική Δ/ση, Λονδίνο, 10 Μαρτίου 1972.

³⁶ Ναυπλιώτης, "Οι ελληνο-βρετανικές σχέσεις", σ. 348.

συνταγματικής νομιμότητας θα διευκόλυνε ιδιαίτερα τη βρετανική πλευρά στο έργο αυτό.³⁷

1.1.5) 1973-1974: Διατήρηση αλλά υποβάθμιση σχέσεων

Αν και η κυβέρνηση των Συντηρητικών δεν επιθυμούσε να αναμειχθεί στην ελληνική εσωτερική σκηνή, τα τελευταία γεγονότα του Μαΐου 1973, μετά την ανταρσία του αντιτορπιλικού ΒΕΛΟΣ και την αποτυχία του Κινήματος του Ναυτικού με τις αυξανόμενες συλλήψεις και τις παρατεινόμενες κρατήσεις, προκάλεσαν έντονους προβληματισμούς στο Λονδίνο. Ο κοινοβουλευτικός υφυπουργός Royle σε συζήτησή του με τον Έλληνα πρέσβη Μπρούμα, αναφέρθηκε στις πιέσεις που δεχόταν η κυβέρνηση λόγω της στάσης που τηρούσε έναντι των τεκταινόμενων στην Ελλάδα. Δεν παρέλειψε μάλιστα να αναφέρει ότι η πίεση της βρετανικής κοινωνίας μπορούσε να μεταβάλλει τη βρετανική αυτή στάση.³⁸

Τα μέτρα φιλελευθεροποίησης του καθεστώτος, που ανήγγειλε ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, σε μία προσπάθεια σταδιακής και ελεγχόμενης επανόδου στους δημοκρατικούς θεσμούς,³⁹ και η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον αγγλόφιλο Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη, ο οποίος εστίασε στις σχέσεις με τη Βρετανία έφεραν ικανοποίηση στο Λονδίνο, τοποθετώντας έτσι τις ελληνοβρετανικές σχέσεις σε μία νέα φάση.⁴⁰ Ωστόσο, τα γεγονότα του Πολυτεχνείου έφεραν διαφορετική τροπή στις ελληνοβρετανικές σχέσεις, με τον Sir Douglas Home να δηλώνει ότι τα γεγονότα αυτά αποτελούν πισωγύρισμα των προσπαθειών που γίνονταν για την επιστροφή στη δημοκρατία.⁴¹

Η εγκαθίδρυση νέας πιο σκληρής μορφής στρατιωτικής δικτατορίας, υπό τον Δημήτριο Ιωαννίδη, προκάλεσε πολλά ερωτήματα σχετικά με τη βρετανική στάση που θα έπρεπε να τηρηθεί. Η κυβέρνηση των Συντηρητικών, μετά τις διαβεβαιώσεις των

³⁷ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε., Π.Α., 1974, φάκελος-5, υποφάκελος-11, αριθ. πρωτ. 4111.4/11/133, τηλετυπικό κρυπτογράφημα, πρέσβης Σορόκος προς Β ΥΠΕΞ (δια κύριο Πρωθυπουργό), Λονδίνο, 02 Μαΐου 1972.

³⁸ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε., Π.Α., 1974, φάκελος-5, υποφάκελος-11, τηλετυπικό κρυπτογράφημα, απόρρητο πρέσβης Μπρούμας προς Β ΥΠΕΞ, Λονδίνο, 22 Μαΐου 1973.

³⁹ Κλάψης, Α., “Η ελληνική χούντα και το διεθνές σύστημα.”, 24-04-2022, *Καθημερινή*, <https://www.kathimerini.gr/society/561824482/i-elliniki-choynta-kai-to-diethnes-systima/> τελευταία πρόσβαση: 25-01-2024.

⁴⁰ Χατζηδάκης, σ. 132.

⁴¹ Nafpliotis, “A Gift from God”, p. 96-98.

χουντικών για την πίστη τους στη νατοϊκή συμμαχία, αναγνώρισαν το νέο καθεστώς. Η επιστροφή όμως των Εργατικών στην εξουσία,⁴² οι οποίοι είχαν ταχθεί εξ αρχής κατά της αναγνώρισης του νέου καθεστώτος, ζητώντας την άμεση αποκατάσταση της δημοκρατίας με διενέργεια ελεύθερων εκλογών,⁴³ έπληξε καίρια τις ελληνοβρετανικές σχέσεις, οι οποίες υποβαθμίστηκαν από «καλές σχέσεις εργασίας» σε απλώς «κανονικές σχέσεις εργασίας».⁴⁴

Το καλοκαίρι του 1974 η ελληνοτουρκική διαφορά με θέμα το Αιγαίο ανησύχησε ιδιαίτερα τη βρετανική κυβέρνηση των Εργατικών, η οποία σε συνεννόηση με τις ΗΠΑ προσπάθησε να ασκήσει πίεση στους δύο νατοϊκούς συμμάχους. Το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου καταδικάστηκε άμεσα από τη βρετανική κυβέρνηση, η οποία όμως μην επιθυμώντας να αναμειχθεί περαιτέρω εξέφρασε την ελπίδα της για ανάληψη δράσης από κοινού Ελλάδας – Τουρκίας για την αντιμετώπιση της εκρηκτικής κατάστασης.⁴⁵ Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο στις 20 Ιουλίου 1974 (Απίλλας Ι) οδήγησε στην πτώση της χούντας, η οποία έγινε θερμά αποδεκτή από τη Βρετανία. Αυτή έδειξε την υποστήριξη της στην κυβέρνηση Καραμανλή, η οποία με τη “λογική” και “φιλοδυτική” της πολιτική εναρμονιζόταν με τα βρετανικά συμφέροντα.⁴⁶

1.2) Οι σχέσεις με την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία Γερμανίας

1.2.1) Η αντίδραση της Βόννης στο στρατιωτικό πραξικόπημα

Μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα στην Ελλάδα η δυτικογερμανική κυβέρνηση δεν διέκοψε τις σχέσεις της με το ελληνικό καθεστώς. Ο Δυτικογερμανός πρέσβης στην Αθήνα τόνιζε ότι η επικράτηση των Συνταγματαρχών στην εξουσία συνέβαλε στην εξάλειψη του κομμουνιστικού κινδύνου, η οποία ήταν προς όφελος των δυτικών συμμάχων ενώ συγχρόνως εξυπηρετούσε τα ειδικότερα γερμανικά συμφέροντα.⁴⁷ Η γερμανική πρεσβεία στην Αθήνα υποδείκνυε στην κυβέρνηση της Βόννης να τηρήσει

⁴² Ναυπλιώτης, “Οι ελληνοβρετανικές σχέσεις”, σ. 350.

⁴³ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε., Π.Λ., 1974, φάκελος-5, υποφάκελος-11, αριθ. εγγρ. Φ.4111.4/18/ΑΣ4169, Εντολή πρέσβεως προς Β ΥΠΕΞ 3^η Δ/νση πολιτικών υποθέσεων, Λονδίνο, 06 Δεκεμβρίου 1973.

⁴⁴ Ναυπλιώτης, “Οι ελληνο-βρετανικές σχέσεις”, σ. 351.

⁴⁵ ό.π., σ. 351

⁴⁶ Nafpliotis, “A Gift from God”, p. 102.

⁴⁷ Φλάισερ, Χάικεν, “Οψεις της (Δυτικο-)Γερμανικής πολιτιστικής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα των Συνταγματαρχών: ο τετραγωνισμός του κύκλου” στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της Δημοκρατίας: Πρακτικά Συνεδρίου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 360.

μία πολιτική ουδετερότητας, διατηρώντας καλές σχέσεις με το ελληνικό καθεστώς⁴⁸ παράλληλα με τη συνεχή παρότρυνση για την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα.⁴⁹

Τον Αύγουστο του 1967 η κυβέρνηση της Βόννης έλαβε την απόφαση ότι παρά την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από το στρατιωτικό καθεστώς, η Δυτική Γερμανία θα έπρεπε να αποφύγει οποιαδήποτε ενέργεια που θα μπορούσε να διακυβεύσει τις διμερείς τους σχέσεις και να οδηγήσει το καθεστώς των συνταγματαρχών σε απομόνωση, με άνοδο των πιο σκληροπυρηνικών στοιχείων της χούντας και σε μία ενδεχόμενη αλλαγή του πολιτικού προσανατολισμού αυτού. Αυτή η στάση της Βόννης υιοθετήθηκε από πολλές συμμαχικές κυβερνήσεις, που υπερασπίστηκαν το στρατιωτικό καθεστώς λόγω της ιδιότητας του ως κράτος-μέλος του NATO. Επιπλέον, μετά την αποτυχία του βασιλικού αντικινήματος, η Βόννη κατέστησε σαφές ότι θα επιδίωκε την εξυπηρέτηση των γερμανικών συμφερόντων,⁵⁰ να κρατήσει δηλαδή την Ελλάδα προσδεσμένη στη Δύση, μέσω οικονομικής και στρατιωτικής συνεργασίας με το ελληνικό καθεστώς.⁵¹

1.2.2) Οι σχέσεις Αθήνας – Βόννης υπό την καγκελαρία του Willy Brandt

Το 1969 αποτέλεσε την περίοδο, κατά την οποία η κυβέρνηση της Βόννης βρέθηκε σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση με το δίλημμα αφενός της εξυπηρέτησης των συμφερόντων της και αφετέρου της γιγάντωσης του διεθνούς κινήματος και του αντιδικτατορικού αγώνα, μεγάλο μέρος του οποίου λάμβανε χώρα στο εσωτερικό της, για την καταδίκη του στρατιωτικού καθεστώτος εξαιτίας της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁵² Η νίκη των σοσιαλδημοκρατών στις εκλογές του 1969 και η ανάληψη της καγκελαρίας από τον Willy Brandt δυσκόλεψε την κατάσταση για τις διμερείς ελληνογερμανικές σχέσεις. Η γερμανική κυβέρνηση υπό τον Willy Brandt ευθυγραμμίστηκε πλέον με τα κράτη, που ήταν εχθρικά απέναντι στο ελληνικό καθεστώς, ασκώντας συχνά δημόσια σκληρή κριτική στους συνταγματάρχες και

⁴⁸ Αποστολόπουλος, Κ., Δ., “Η Δυτική Γερμανία απέναντι στη Δικτατορία των Συνταγματαρχών”, στο *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών: Ανατομία μίας Επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2018, σ. 329.

⁴⁹ Φλάισερ, σ. 360.

⁵⁰ Ναυπλιώτης, “Η Δυτική Ευρώπη”, σ. 308-310.

⁵¹ Πενταλιού, Έ., “Από το δημοκρατικό έλλειμμα στην έλλειψη διεθνούς αξιοπιστίας” στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της Δημοκρατίας: Πρακτικά Συνεδρίου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 382.

⁵² Αποστολόπουλος, σ. 336-337.

συνδράμοντας τον ελληνικό αντιδικτατορικό αγώνα.⁵³ Στην απόφαση αποπομπής της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης, κύκλοι του στρατιωτικού καθεστώτος άφηναν να εννοηθεί, ότι σημαντικό ρόλο σε αυτή έπαιξε η στάση της Δυτικής Γερμανίας και του Willy Brandt προσωπικά. Η κυβέρνηση της Βόννης αν και αρχικά είχε τις επιφυλάξεις της, τελικά ήταν από εκείνες τις χώρες που τάχθηκαν υπέρ της αποπομπής του ελληνικού καθεστώτος από τον οργανισμό του Στρασβούργου, μεταβάλλοντας έτσι τη μετέπειτα στάση των Συνταγματαρχών απέναντι στη Βόννη.⁵⁴

1.2.3.) Οικονομική και στρατιωτική συνεργασία

Η επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος, εκτός της επιβολής μερικού αμερικάνικου εμπάργκο, οδήγησε και στην αναστολή χορήγησης στρατιωτικής βοήθειας από τη Δυτική Γερμανία προς την Ελλάδα, ώστε να μην προκληθούν αντιδράσεις στην δυτικογερμανική κοινή γνώμη. Η κυβέρνηση της Βόννης στις αρχές του 1970 επιχείρησε την επανάληψη της στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα, διερευνώντας εναλλακτικά σενάρια, όπως παροχή κεφαλαίων μέσω του NATO, χωρίς όμως επιτυχία. Πάντως, το καλοκαίρι του 1968 ξεκίνησε η ελληνογερμανική συνεργασία στον αμυντικό τομέα,⁵⁵ με την υπογραφή συμβάσεων για την αγορά από τη Δυτική Γερμανία τεσσάρων νέων υπερσύγχρονων υποβρυχίων, τα οποία παραδόθηκαν στο Ελληνικό Πολεμικό Ναυτικό το 1971.⁵⁶

Επιπλέον, όσον αφορά τις οικονομικές σχέσεις με την Αθήνα, η Δυτική Γερμανία εκτιμούσε ότι η άσκηση οικονομικής πίεσης στο ελληνικό καθεστώς δεν θα είχε ορατά αποτελέσματα στο πολιτικό πεδίο.⁵⁷ Για αυτό, συνέχισε κανονικά τις οικονομικές και εμπορικές της σχέσεις με το ελληνικό καθεστώς,⁵⁸ επιδιώκοντας την προώθηση των συμφερόντων της και παγιώνοντας την θέση της ως πρώτο εμπορικό εταίρο της Ελλάδας. Από την πλευρά του, το ελληνικό καθεστώς στα πρώτα χρόνια της στρατιωτικής δικτατορίας, είχε επιλέξει να συνεχίσει την οικονομική συνεργασία με τη

⁵³ Στεργίου, Αν., “Ελληνική Χούντα και Ανατολική Γερμανία. Μία θερμή ιστορία του ψυχρού πολέμου”, *Κλειώ*, τεύχος 1^ο, Φθινόπωρο, 2004, σ. 131-132.

⁵⁴ Αποστολόπουλος, σ. 336-338.

⁵⁵ Χουρμούλης, σ. 294.

⁵⁶ Χατζηδάκης, σ. 115.

⁵⁷ Ναυπλιώτης, “Η Δυτική Ευρώπη”, σ. 309.

⁵⁸ Χατζηδάκης, σ. 115.

Δυτική Γερμανία, απορρίπτοντας οικονομικές προτάσεις της Ανατολικής Γερμανίας, στάση που ικανοποιούσε ιδιαίτερα τη Βόννη.⁵⁹

Από το 1969 κι έπειτα η επιδείνωση των διμερών πολιτικών σχέσεων Αθήνας - Βόννης επέδρασε αρνητικά και στις οικονομικές σχέσεις των δύο χωρών, με μείωση των εμπορικών ανταλλαγών. Αντίστοιχα, την περίοδο αυτή άρχισαν να βελτιώνονται οι οικονομικές σχέσεις και να αυξάνονται οι εμπορικές συναλλαγές με την Ανατολική Γερμανία, στο πλαίσιο του ανατολικού ανοίγματος της χούντας.⁶⁰ Η Βόννη προσπαθούσε με κάθε τρόπο να αποτρέπει τις ελληνικές κυβερνήσεις να αποδέχονται οικονομικές προσφορές που προέρχονταν από την Ανατολική Γερμανία. Βέβαια, η πολιτική της αυτή άρχισε να ατονεί στη δεκαετία του 1970 μετά την εγκαίνιαση της Όστπολιτικ του Willy Brandt, η οποία υπαγόρευε την επίτευξη μίας ορισμένης συνεργασίας μεταξύ της Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας και γενικά την ομαλοποίηση των σχέσεων με τις Ανατολικές χώρες.⁶¹ Πάντως, το ελληνικό καθεστώς συνέχισε την οικονομική και στρατιωτική του συνεργασία με τη Βόννη, χωρίς βέβαια να σταματήσει αντίστοιχα τις οικονομικές και εμπορικές σχέσεις με την Ανατολική Γερμανία.⁶² Γενικά κατά τη διάρκεια της δικτατορίας δεν τέθηκε ποτέ ζήτημα για διακοπή των οικονομικών, επενδυτικών και στρατιωτικών σχέσεων με το ελληνικό καθεστώς, γιατί προτεραιότητα της δυτικογερμανικής κυβέρνησης αποτελούσε η προώθηση των συμφερόντων της. Σε τομείς που δεν διακυβεύονταν αυτά, η κυβέρνηση της Βόννης δεν δίσταζε να αντιτάσσεται στην ελληνική κυβέρνηση.⁶³

1.2.4.) Η γερμανική κοινωνία, ο αντιδικτατορικός αγώνας και η Deutsche Welle, «αγκάθια» στις διμερείς ελληνογερμανικές σχέσεις

Εν αντιθέσει με τη δυτικογερμανική κυβέρνηση, η οποία διατήρησε μία μετριοπαθή πολιτική απέναντι στο ελληνικό στρατιωτικό καθεστώς, η δυτικογερμανική κοινωνία έδειξε έμπρακτα την υποστήριξη και τη συμπαράστασή της στον ελληνικό λαό, ζητώντας πολλές φορές την αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών και την

⁵⁹ Αποστολόπουλος, σ. 328-329.

⁶⁰ Στεργίου, σ. 135.

⁶¹ Αποστολόπουλος, Κ.,Δ., “Η επιρροή της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανία στη σχέση της Ελλάδας με τη Δύση, 1974-1979”, στο: *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2018”, σ. 229-230.

⁶² Χατζηδάκης, σ. 121.

⁶³ Αποστολόπουλος, “Η Δυτική Γερμανία”, σ. 340.

ελευθέρωση των κρατουμένων.⁶⁴ Στη Δυτική Γερμανία, η οποία φαίνεται πώς αποτέλεσε το επίκεντρο του ελληνικού αντιστασιακού κινήματος στην Ευρώπη, ενεργούσαν αντιστασιακοί από όλο το ελληνικό πολιτικό φάσμα, επιδιώκοντας την ενίσχυση του αντιδικτατορικού αγώνα.⁶⁵ Η οργάνωση Ελλήνων εργατών και φοιτητών μεταναστών στη Δυτική Γερμανία, στο πλευρό των οποίων συμπαρατάχθηκε και η δυτικογερμανική κοινή γνώμη, συνέβαλε καθοριστικά στη μη αποδοχή του ελληνικού καθεστώτος από κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών κρατών καθώς και στην πολιτική και ηθική του απομόνωση.⁶⁶ Ενδεικτικά, τον πρώτο καιρό μετά την εκδήλωση του στρατιωτικού πραξικοπήματος οργανώθηκαν μεγάλες διαδηλώσεις κατά της χούντας, στις οποίες, εκτός των Ελλήνων, συμμετείχαν και Γερμανοί, δείχνοντας την αλληλεγγύη τους στην ελληνική κοινωνία, με επικεφαλής τα γερμανικά συνδικάτα και τους πολιτιστικούς φορείς.⁶⁷

Εκτός της δυσaréσκειας που προκαλούσε στο ελληνικό καθεστώς η παρουσία και η αντιδικτατορική δράση των Ελλήνων αντιστασιακών στο εσωτερικό της Δυτικής Γερμανίας,⁶⁸ οι Συνταγματάρχες διαμαρτύρονταν συχνά στην κυβέρνηση της Βόννης για τις ελληνικές εκπομπές της Deutsche Well και της Ραδιοφωνίας του Μόναχο, οι οποίες ασκούσαν έντονη αντιπολίτευση κατά του στρατιωτικού καθεστώτος.⁶⁹ Η δημοσιοποίηση από την Deutsche Welle, μία ανυπόστατης δήλωσης, βάσει της οποίας το ΔΝΤ ή η Διεθνής Τράπεζα είχαν προβεί σε σύσταση προς την ελληνική κυβέρνηση για την υποτίμηση της ελληνικής δραχμής, εξόργισε το καθεστώς των Αθηνών, καταδεικνύοντας το ατόπημα του γερμανικού ραδιοσταθμού. Το ελληνικό καθεστώς, ζήτησε την παρέμβαση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης για την διακοπή δημοσιευμάτων σκευωρίας κατά του ελληνικού νομίσματος, τα οποία ζημίωναν την ελληνική οικονομία, προειδοποιώντας για επιπτώσεις στις ελληνογερμανικές

⁶⁴ Αποστολόπουλος, “Η Δυτική Γερμανία”, σ. 332.

⁶⁵ Καραμανωλάκης, Β., “Αντιδικτατορικός αγώνας στο εξωτερικό (1967-1974): η περίπτωση της Δυτικής Γερμανίας”, στο: *Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας: πρακτικά συνεδρίου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 430.

⁶⁶ Κατσούλης, Η., “Δημοκράτες κατά Συνταγματαρχών: Έλληνες στη Γερμανία από το 1967 ως το 1974”, στο: *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων*, (επιμ) Χρυσός, Ε., Wolfgang, S., Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2010, σ. 293-297.

⁶⁷ Αποστολόπουλος, “Η Δυτική Γερμανία”, σ. 332-333.

⁶⁸ ό.π., σ. 334.

⁶⁹ Φλάισερ, σ. 369.

οικονομικές σχέσεις.⁷⁰ Παρόλα αυτά, η δυτικογερμανική κυβέρνηση έδειχνε ανοχή σε αυτές⁷¹ και υποστήριζε διακριτικά βέβαια την αντιδικτατορική δράση των Ελλήνων στο εσωτερικό της.⁷² Οι σχέσεις της Ελλάδας με την Δυτική Γερμανία τέθηκαν σε νέες βάσεις με την αποκατάσταση της Δημοκρατίας και την ανάληψη της εξουσίας από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ο οποίος αναζήτησε τη δυτικογερμανική υποστήριξη για την πλήρη ενσωμάτωση στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.⁷³

1.3) Οι σχέσεις με τη Γαλλία

1.3.1) Το στρατιωτικό πραξικόπημα και οι ελληνογαλλικές σχέσεις

Η επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα δεν φαίνεται να επηρέασε σημαντικά τις διμερείς ελληνογαλλικές σχέσεις. Η κυβέρνηση του Charles de Gaulle, αν και με κάποιο δισταγμό, προχώρησε στην αναγνώριση του νέου στρατιωτικού καθεστώτος. Βασική πολιτική γραμμή της Γαλλίας, αποτέλεσε η διατήρηση καλών πολιτικών σχέσεων με στόχο την εξυπηρέτηση των οικονομικών συμφερόντων, με κύριους άξονες την τήρηση της μη ανάμειξης στις ελληνικές εσωτερικές εξελίξεις και την ενθάρρυνση της επιστροφής στον κοινοβουλευτισμό.⁷⁴ Επιπλέον, η Γαλλία εξέφρασε την σθεναρή της αντίθεση στην καταδίκη του ελληνικού καθεστώτος στο Συμβούλιο Υπουργών της ΕΟΚ, τονίζοντας τη αυξημένη γεωστρατηγική σημασία της Ελλάδας, στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ, ενόψει και της εντεινόμενης παρουσίας του σοβιετικού στόλου στη Μεσόγειο.⁷⁵

Σημαντικό να σημειωθεί ότι στη Γαλλία βρίσκονταν πολιτικοί του παλαιού πολιτικού κόσμου, πρώην βουλευτές, οι οποίοι ενεργούσαν υπέρ της αποκατάστασης του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα. Αυτοί επρόκειτο να οργανώσουν συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις προκειμένου να στρατολογήσουν υποστηρικτές, Έλληνες και Γάλλους, στη Γαλλία για το σκοπό αυτό. Οι αντιδικτατορικές αυτές

⁷⁰ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε, Κεντρική Υπηρεσία, 1970, φάκελος 6- υποφάκελος-1, αρ. πρωτ. ΓΔΓ41-10, κρυπτοηλετύπημα, Β ΥΠΕΞ 3^{ην} Δ/ση Πολιτικών υποθέσεων, Παλαμάς προς Β Πρεσβεία Βόννης, Αθήνα, 25 Φεβρουαρίου 1971.

⁷¹ Κατσούλης, σ. 297.

⁷² Αποστολόπουλος, “Η Δυτική Γερμανία”, σ. 333.

⁷³ Αποστολόπουλος, “Η επιρροή της Ομοσπονδιακής”, σ. 230.

⁷⁴ Vaïsse, M., “France and the Greek Colonels”, at: *Cold War History, The Greek junta and the international system: a case study of southern European dictatorships, 1967-1974*, (edit.) Klapsis, A., Arvanitopolous, K., Hatzivassiliou, E., Pedaliou, E., Routledge, London and New York 2020, p. 81-84.

⁷⁵ Ναυπλιώτης, “Η Δυτική Ευρώπη”, σ. 310-311.

ενέργειες δημιουργούσαν ανησυχία στο ελληνικό καθεστώς, το οποίο φοβόταν μην αυτές συμπαρασύρουν τη γαλλική κυβέρνηση. Ο Έλληνας πρέσβης στο Παρίσι εκτιμούσε ότι η γαλλική κυβέρνηση δεν επιθυμούσε ενέργειες κατά των συνταγματαρχών στο εσωτερικό της χώρας. Όμως, επισήμανε ότι το ελληνικό καθεστώς θα έπρεπε να τονίσει στους Γάλλους ότι η άσκηση τέτοιων ενεργειών κατά του καθεστώτος de Gaulle δεν θα ήταν ανεκτές στην Ελλάδα και ότι συνέπεια αυτών αποτελεί ο διχασμός της ελληνικής ομοιογένειας και η ενίσχυση του διεθνούς κομμουνισμού.⁷⁶

1.3.2) Οι ελληνογαλλικές σχέσεις την περίοδο 1968-1970

Η Γαλλία του de Gaulle προσπαθούσε να αποφύγει οποιοδήποτε κίνηση, η οποία θα μπορούσε να δυσχεράνει τις διμερείς ελληνογαλλικές σχέσεις.⁷⁷ Η γαλλική στάση καθοριζόταν από τα εθνικά οικονομικά συμφέροντα αλλά και την επιθυμία του de Gaulle να πετύχει τη γαλλική ηγεμονία στη λεκάνη της Μεσογείου, βάζοντας σε δεύτερη μοίρα τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τέθηκε από τη γαλλική κυβέρνηση μόνο όταν οι διαμαρτυρίες εκ των έσω έφτασαν σε τέτοιο επίπεδο, που δεν μπορούσαν να αγνοηθούν.⁷⁸ Πάντως, η Γαλλία τήρησε μία ρεαλιστική στάση στο ζήτημα της ελληνικής αποπομπής από το Συμβούλιο της Ευρώπης, ενόψει της αλλαγής της γερμανικής στάσης υπέρ αυτής και της αναθέρμανσης των ελληνοαμερικανικών σχέσεων, υιοθετώντας μία πιο συμβιβαστική προσέγγιση μεταξύ συνδιαλλαγής και κατευνασμού ώστε να αποτρέψει την ελληνική αποχώρηση από το διεθνή οργανισμό.⁷⁹

Η επιβολή του αμερικανικού εμπάργκο για την παροχή στρατιωτικής βοήθειας στην Ελλάδα ώθησε το ελληνικό καθεστώς στην διερεύνηση νέων πηγών προμηθευτών στρατιωτικών εξοπλισμών, όπως ήταν η Γαλλία.⁸⁰ Τον Ιούνιο του 1968, η ελληνική κυβέρνηση εν μέσω της αναζήτησής της εναλλακτικών προμηθευτών πολεμικού υλικού, υπέγραψε σύμβαση με την γαλλική κυβέρνηση για την αγορά

⁷⁶Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1969, φάκελος 13- υποφάκελος 2-, αρ. πρωτ. ΥΦ01-61, τηλετυπικό κρυπτογράφημα, Β Πρεσβεία Παρισίων, Χριστόπουλος προς Γραφείο Μόνιμου Υπουργού, 22 Μαΐου 1967.

⁷⁷ Χρηστίδης, Χ., “Η Ευρώπη έναντι της δικτατορίας των Συνταγματαρχών: Η περίπτωση της ελληνικής υπόθεσης στο Συμβούλιο της Ευρώπης” στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της Δημοκρατίας: Πρακτικά Συνεδρίου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 407.

⁷⁸ Πενταλιού, “Από το δημοκρατικό έλλειμα”, σ. 381-382.

⁷⁹ Vaïsse, p. 86-87.

⁸⁰ Χουρχούλης, σ. 297.

τεσσάρων γαλλικών νέων πυραυλάκατων.⁸¹ Επιπρόσθετα, σημαντική για τις διμερείς ελληνογαλλικές σχέσεις υπήρξε η επίσκεψη του αντιπροέδρου της ελληνικής κυβέρνησης Νικόλαου Μακαρέζου στη Γαλλία τον Ιούνιο του 1969, με σκοπό την πώληση γαλλικού πολεμικού υλικού στον ελληνικό στρατό, το οποίο είχαν αρνηθεί οι ΗΠΑ να χορηγήσουν στο καθεστώς των Συνταγματαρχών.⁸² Έτσι, ένα μήνα μετά την επίσκεψη του Μακαρέζου στη Γαλλία υπογράφηκε σύμβαση για την αγορά 60 αρμάτων μάχης AMX-30 από την Γαλλία, τα οποία παραδόθηκαν στην Ελλάδα το 1970.⁸³

Το 1970 οι ελληνογαλλικές σχέσεις βρίσκονταν σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο. Ωστόσο, το παράπονο της Ελλάδας εντοπιζόταν στην επισημοποίηση των καλών σχέσεων των δύο κυβερνήσεων καθώς μέχρι τότε κανένας Γάλλος, μέλος της γαλλικής κυβέρνησης δεν είχε πραγματοποιήσει επίσκεψη στην Ελλάδα, ως ανταπόδοση της επίσκεψης του Μακαρέζου στη Γαλλία το 1969. Ο τύπος και η γαλλική κοινωνία επηρέαζαν την κυβέρνηση, η οποία παρέμενε διστακτική στη διεύρυνση των σχέσεων με το ελληνικό καθεστώς. Η επιστροφή της Ελλάδας στους δημοκρατικούς θεσμούς σίγουρα θα διευκόλυνε την προώθηση των ελληνογαλλικών σχέσεων. Όσον αφορά τις οικονομικές σχέσεις των δύο χωρών ήταν καλές, αντιμετώπιζαν όμως προβλήματα, όπως ήταν η παθητικότητα του εμπορικού ισοζυγίου εις βάρος της Ελλάδας και η γαλλική ανταγωνιστικότητα για τα εξαγώγιμα αγροτικά ελληνικά προϊόντα στην Κοινή Αγορά.⁸⁴

1.3.3) Οι ελληνογαλλικές σχέσεις μέχρι την πτώση της χούντας

Η επίσημη επίσκεψη του Γάλλου υφυπουργού εξωτερικών De Lipkowski τον Ιανουάριο του 1972 στην Αθήνα ανέδειξε την καλή πορεία των ελληνογαλλικών σχέσεων. Κατά την επίσκεψη αυτή ο Γάλλος υπουργός είχε συνομιλίες με το στρατιωτικό καθεστώς με σκοπό την ανάπτυξη και προώθηση των διακρατικών οικονομικών και εμπορικών σχέσεων.⁸⁵ Βέβαια, παρατηρήθηκε μία μικρή οπισθοδρόμηση στις ελληνογαλλικές σχέσεις καθώς παρά τις υποσχέσεις του De Lipkowski για γαλλική συμπαράσταση υπέρ των ελληνικών συμφερόντων στην

⁸¹ Χατζηδάκης, σ. 111.

⁸² Vaïsse, p. 84.

⁸³ Χατζηδάκης, σ. 112.

⁸⁴ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε, Κ.Υ., 1970, φάκελος 6- υποφάκελος-1, αρ. πρωτ. 1368/Ε/14, Έκθεση περί Διμερών Σχέσεων, άκρως απόρρητον, πρέσβης Μαρκοπουλιώτης προς Β ΥΠΕΞ, 3^{HN} Δ/νση Πολιτικών Υποθέσεων, Παρίσι, 30 Νοεμβρίου 1970.

⁸⁵ Ναυπλιώτης, “Η Δυτική Ευρώπη”, σ. 311.

ευρωπαϊκή κοινότητα, αυτές δεν έδειξαν κάποια συνέχεια. Επίσης, η άρση του αμερικάνικου εμπάργκο, η ματαίωση της αγοράς των γαλλικών MIRAGE και η συμφωνία παροχής στρατιωτικών διευκολύνσεων στις ΗΠΑ δημιούργησε ένα κλίμα απογοήτευσης στη Γαλλία. Για το ελληνικό καθεστώς όμως η Γαλλία είχε ιδιαίτερη σημασία, όντας χώρα που δεν αναμειγνυόταν στα πολιτικά πράγματα της χώρας, για αυτό και έπρεπε να αναζητήσει τρόπους εξισορρόπησης των διμερών τους σχέσεων.⁸⁶

Ακολουθώντας το 1973, οι ελληνογαλλικές σχέσεις παρέμεναν σε ανάλογο επίπεδο, με το ελληνικό καθεστώς μάλιστα να παραγγέλλει κι άλλο πολεμικό υλικό από τη Γαλλία.⁸⁷ Όμως, τα γεγονότα στο Κυπριακό το καλοκαίρι του 1974 επισκίασαν το καλό κλίμα των διμερών ελληνογαλλικών σχέσεων. Η Γαλλία, έντονα ανήσυχη, ως πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, προέβη σε διάβημα προς την ελληνική κυβέρνηση, με το Γάλλο πρόεδρο να δηλώνει ότι η Γαλλία θα αναλάβει το συντονιστικό ρόλο της στάσεως της ΕΟΚ ενώπιον της κυπριακής κρίσης. Επιπλέον, ο Γάλλος αντιπρόσωπος στο ΝΑΤΟ τόνιζε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να εκπληρώσει κάθε αίτημα περί απόσυρσης των ελληνικών στρατευμάτων, αλλιώς δεν θα απέφευγε τη διεθνή κατακραυγή, ενώ παράλληλα στην ελληνική και τουρκική κυβέρνηση δόθηκε σύσταση της ΕΟΚ για άμεση κατάπαυση των εχθροπραξιών και έναρξη διαπραγματεύσεων για την επίλυση του ζητήματος.⁸⁸ Τέλος, με την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα και την ανάληψη της εξουσίας από τον Καραμανλή οι ελληνογαλλικές σχέσεις υπήρξαν εξαιρετικά θερμές και εγκάρδιες.⁸⁹

1.4.) Οι σχέσεις με τις άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης

1.4.1) Οι σχέσεις με την Ιταλία

Η κεντροαριστερή κυβέρνηση των Χριστιανοδημοκρατών του Aldo Moro στην Ιταλία καταδίκασε το στρατιωτικό πραξικόπημα στην Ελλάδα με τον Ιταλό υπουργό Εξωτερικών, Fanfani να είναι υπέρ της υιοθέτησης μιας σκληρής στάσης απέναντι στο

⁸⁶ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε, Κ.Υ., 1974, φάκελος 5- υποφάκελος-3, αρ. πρωτ. 4331.4/2, Β Πρεσβεία Παρισίων, Ετήσια Έκθεση Ελληνογαλλικών Σχέσεων, απόρρητον, Καμπιώτης προς Β ΥΠΕΞ, 3 Δ/ση πολιτικών υποθέσεων, 20 Φεβρουάριου 1974.

⁸⁷ Χατζηδάκης, σ. 114.

⁸⁸ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε, Κ.Υ., 1974, φάκελος 5- υποφάκελος-3, ΥΠΕΞ 3^η Δ/ση πολιτικών υποθέσεων, εμπιστευτικό, “επίσημες γαλλικές αντιδράσεις έναντι Κυπριακού”, 15 Σεπτεμβρίου 1974.

⁸⁹ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε, Κ.Υ., 1974, φάκελος 5- υποφάκελος-3, τηλεγράφημα, απόρρητο, γραφείο υπουργού Μπίτσιος προς πρεσβεία Παρισίων, 4 Δεκεμβρίου 1974.

καθεστώς των Συνταγματαρχών στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, υποστηρίζοντας το “πάγωμα” της Συμφωνίας Σύνδεσης της ΕΟΚ με την Ελλάδα. Η ιταλική κυβέρνηση ήθελε να δείξει με αυτήν την αντίδραση της ότι μπορούσε να διαχειριστεί την προπαγάνδα του ΚΚΙ και να αποδείξει στους συντηρητικούς κύκλους ότι ήταν αφοσιωμένη στην προστασία των δημοκρατικών αρχών.⁹⁰ Αυτό συνέβαινε καθώς η Ιταλία ήταν μία χώρα, στην οποία είχε επικρατήσει ο φασισμός και ο αυταρχισμός στο παρελθόν και η άνοδος στην εξουσία ενός στρατιωτικού καθεστώτος στη γείτονα Ελλάδα αποτελούσε ένα εξαιρετικά ανησυχητικό γεγονός για αυτή.⁹¹

Η εχθρότητα της Ιταλίας προς το ελληνικό καθεστώς επιβεβαιώθηκε και από την ιταλική στάση προς το βασιλικό αντικίνημα, μετά την αποτυχία του οποίου ο Βασιλιάς διέφυγε στη Ρώμη με την οικογένειά του.⁹² Επιδείνωση των ελληνοϊταλικών σχέσεων ήλθε όταν ο Nenni, ανέλαβε υπουργός Εξωτερικών στη νέα κυβέρνηση της Ιταλίας.⁹³ Ο Nenni γνωστός για τον αντιδικτατορικό του αγώνα σε διεθνή φόρουμ με έντονη κομμουνιστική ιδεολογία, ήταν από τους πλέον μισητούς στο ελληνικό καθεστώς.⁹⁴ Όταν τέθηκε το ζήτημα της ελληνικής αποπομπής από το Συμβούλιο της Ευρώπης, η νέα κεντροαριστερή κυβέρνηση στην Ιταλία, όντας αδύναμη έχοντας μόνο την υποστήριξη των Χριστιανοδημοκρατών, ένιωθε ηθικό χρέος να ταχθεί υπέρ την αποπομπής της Ελλάδας. Ωστόσο, η Ιταλία αποφάσισε να συμπλεύσει με την βρετανική πολιτική στο ζήτημα της ελληνικής αποπομπής, η οποία ενθάρρυνε το στρατιωτικό καθεστώς να αποχωρήσει οικειοθελώς από το διεθνή οργανισμό, ώστε να μη χρειαστεί τα μεγάλα ευρωπαϊκά κράτη συμπεριλαμβανομένου και της Ιταλίας, να καταδικάσουν δημόσια το ελληνικό καθεστώς.⁹⁵ Η Ιταλία δεν επιθυμούσε να επιφέρει ρήξη στις σχέσεις της με το Λονδίνο, καθώς η Βρετανία αποτελούσε σημαντικό σύμμαχο στην προσπάθεια της να εξισορροπήσει τον γαλλογερμανικό άξονα.⁹⁶

Έκτοτε και μέχρι την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας, οι ιταλικές κυβερνήσεις διατηρήσαν μία ήπια στάση έναντι του καθεστώτος των Συνταγματαρχών.

⁹⁰ Varsori, A., “Italy and the Greek military regime from the 1967 coup d’etat to the fall of the dictatorship”, at: *Cold War History, The Greek junta and the international system: a case study of southern European dictatorships, 1967-1974*, (edit.) Klapsis, A., Arvanitopolous, K., Hatzivassiliou, E., Pedaliou, E., Routledge, London and New York 2020, p. 94-95.

⁹¹ Ναυπλιώτης, σ. 316.

⁹² Varsori, p. 95.

⁹³ Χατζηδάκης, σ. 133.

⁹⁴ Ναυπλιώτης, “Η Δυτική Ευρώπη”, σ. 317.

⁹⁵ Varsori, p. 97.

⁹⁶ Ναυπλιώτης, “Η Δυτική Ευρώπη”, σ. 317.

Αυτό εξηγείται από το καθεστώς εσωτερικής οικονομικής και πολιτικής αστάθειας, στην οποία είχε περιέλθει η χώρα από το 1968, της αναβάθμισης της στρατηγικής σημασίας της Ελλάδας στη Μεσόγειο, με την ολοένα εντεινόμενη παρουσία του σοβιετικού ναυτικού στόλου στην περιοχή και των τρεχουσών διεθνών ψυχροπολεμικών εξελίξεων.⁹⁷ Επιπλέον στην Ιταλία το νέο-φασιστικό κόμμα (Ιταλικό Κοινωνικό Κίνημα), το οποίο ολοένα και εδραίωνε την παρουσία του στην ιταλική πολιτική σκηνή, ήταν το μοναδικό κόμμα στην Ευρώπη, το οποίο δημόσια υποστήριξε τους Συνταγματάρχες. Αυτό σε συνδυασμό με τις διασυνδέσεις των Συνταγματάρχων με Ιταλούς ακροδεξιούς δημιούργησε ανησυχία στην ιταλική κυβέρνηση για εμπλοκή των Ελλήνων δικτατόρων στις πολιτικές εξελίξεις στην Ιταλία. Έτσι, η ιταλική στάση καθοριζόταν από ένα μείγμα πολιτικών και στρατηγικών συμφερόντων, με τις ιταλικές κυβερνήσεις από την μία να αποδοκιμάζουν έντονα το ελληνικό καθεστώς από την άλλη, όμως υποχρεωτικά να διατηρούν κάποιες σχέσεις με αυτό.⁹⁸

1.4.2) Οι σχέσεις με τις Σκανδιναβικές χώρες και την Ολλανδία

Οι πρέσβεις των σκανδιναβικών χωρών και της Ολλανδίας με την εκδήλωση του στρατιωτικού πραξικοπήματος στην Ελλάδα προέβησαν με εντολή των κυβερνήσεων τους σε διπλωματικά διαβήματα διαμαρτυρίας έναντι της νέας ελληνικής κυβέρνησης. Επιπλέον, οι ίδιες χώρες έλαβαν δράση κατά του ελληνικού καθεστώτος σε διεθνή φόρουμ (Συμβούλιο της Ευρώπης και NATO), με σκοπό την καταδίκη του και την υπονόμευση της διεθνούς αξιοπιστίας του.⁹⁹ Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ότι οι κυβερνήσεις των σκανδιναβικών χωρών δεν ήθελαν τη διακοπή των διπλωματικών επαφών με την Ελλάδα κι ότι σημαντικό ρόλο στην πρωτοβουλία τους για ανάληψη δράσης κατά του ελληνικού καθεστώτος έπαιξαν τα ΜΜΕ, οι ΜΚΟ και οι πιέσεις της κοινής γνώμης. Επιπλέον, η στάση αυτή των σκανδιναβικών χωρών και της Ολλανδίας δεν καθορίστηκε μόνο βάσει ιδεαλιστικών παραγόντων και πολιτιστικών αξιών αλλά και βάσει εθνικών συμφερόντων.¹⁰⁰

Αναλυτικότερα, στην περίπτωση της Δανίας, το ενδιαφέρον της Κοπεγχάγης φαίνεται να πηγάζε από τις σχέσεις των βασιλικών οίκων των δύο χωρών με τους Δανούς σοσιαλδημοκράτες να προβαίνουν κατά των συνταγματάρχων στο Συμβούλιο

⁹⁷ Varsori, p. 97-98.

⁹⁸ Ναυπλιώτης, “Η Δυτική Ευρώπη”, σ. 316-137.

⁹⁹ Πενταλιού, “Από το δημοκρατικό έλλειμα”, σ. 380-393.

¹⁰⁰ Ναυπλιώτης, “Η Δυτική Ευρώπη”, σ. 318-320.

της Ευρώπης μόνο όταν οι υπόλοιπες χώρες ήταν έτοιμες να υποβάλλουν επίσημα αίτηση για την αποπομπή της χώρας από το διεθνή οργανισμό. Επίσης, η νορβηγική κυβέρνηση ήταν αρχικά πιο διστακτική στο να κινηθεί κατά του στρατιωτικού καθεστώτος. Σημαντικό ρόλο στην αλλαγή της στάσης της έπαιξε η επιθυμία της να βελτιώσει τη διεθνή της εικόνα, η οποία είχε υπονομευθεί εξαιτίας της υπόθεσης Νάστου (προσυμφωνημένη πώληση τορπιλακάτων στην Ελλάδα) και να στρέψει αλλού τη διεθνή προσοχή από την προβληματική παρουσία του στρατιωτικού καθεστώτος στους κόλπους του ΝΑΤΟ. Η Σουηδία αποτέλεσε πρωτοπόρος στην πρωτοβουλία προσφυγής σε διεθνή φόρουμ για την καταδίκη του στρατιωτικού καθεστώτος, όντας η μόνη πρόθυμη να δράσει και ανεξάρτητα κατά της ελληνικής κυβέρνησης, αν οι υπόλοιπες χώρες τελικά δεν συμφωνούσαν. Αυτό συνέβαινε, καθώς η σουηδική κυβέρνηση ήθελε να προβάλει την υποστήριξη της στις αρχές του διεθνούς δικαίου και στα ανθρώπινα δικαιώματα, προς ικανοποίηση της σουηδικής κοινωνίας και της διεθνούς κοινής γνώμης.¹⁰¹ Μάλιστα, η Σουηδία παρείχε πολιτικό άσυλο στον σοσιαλιστή Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος από εκεί οργάνωσε τον διεθνή αντιδικτατορικό του αγώνα, μέσω του Πανελλήνιου Απελευθερωτικού Κινήματος (ΠΑΚ).¹⁰² Τέλος, η Ολλανδία ακολούθησε με διστακτικότητα τη σκανδιναβική πρωτοβουλία κυρίως για να ικανοποιήσει την ολλανδική κοινή γνώμη. Η στάση της αυτή άλλαξε όταν ανέλαβε τα ηνία της εξωτερικής της πολιτικής, ο Max van der Stoep, ο οποίος επιδίωξε με κάθε τρόπο την καταδίκη του ελληνικού καθεστώτος.

1.5) Η απομόνωση από την Ευρώπη

1.5.1) Η ελληνική «υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης

Η επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα προκάλεσε σοβαρές διαταραχές στο εσωτερικό και τη λειτουργία των διεθνών και ευρωπαϊκών θεσμών.¹⁰³ Η συστηματική καταστράτηγηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των πολιτικών ελευθεριών από το στρατιωτικό καθεστώς, προκάλεσε ένα διογκούμενο κύμα διεθνούς ακτιβισμού, το οποίο απαιτούσε την καταδίκη του δικτατορικού καθεστώτος και την

¹⁰¹ ό.π., σ. 318-320.

¹⁰² Pedaliu, "A discordant note", p. 109.

¹⁰³ Μαραγκού, Κων., "Η «ελληνική υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Άγνωστες πτυχές από τον θρίαμβο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων" στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών: Ανατομία μίας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2018, σ. 277.

απομόνωση της χώρας.¹⁰⁴ Εν αντιθέσει με τις κυβερνήσεις των μεγάλων δυτικών δυνάμεων, στις σκανδιναβικές χώρες το στρατιωτικό καθεστώς δεν ήταν ανεκτό. Οι κυβερνήσεις της Δανίας, της Νορβηγίας, της Σουηδίας και της Ολλανδίας υπό την πίεση των κοινοβουλίων τους και την κινητοποίηση των πολιτών τους ενόψει διαδηλώσεων έθεσαν την ελληνική υπόθεση στο Συμβούλιο της Ευρώπης, για να αναλάβει δράση έναντι του ελληνικού καθεστώτος.¹⁰⁵ Τον Σεπτέμβριο του 1967 οι ίδιες κυβερνήσεις κατήγγειλαν ομαδικά την Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, εξαιτίας της παραβίασης από το ελληνικό καθεστώς του άρθρου 33 της ΕΣΔΑ.¹⁰⁶

Στις 30 Ιανουαρίου 1969, η Συμβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης εισηγήθηκε στην Επιτροπή των Υπουργών την αποπομπή της Ελλάδας από τον οργανισμό βασιζόμενη στην πρόταση του ειδικού εισηγητή Max van der Stoel, ο οποίος μέσω των εκθέσεων του για την κατάσταση στην Ελλάδα, διαπίστωνε ότι δεν υπήρχαν βήματα προόδου για την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη χώρα.¹⁰⁷ Τα μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης χρονοτρίβησαν στην καταδίκη του ελληνικού καθεστώτος δίνοντας του περιθώριο αρχικά ως την άνοιξη του 1969 και έπειτα ως τον Δεκέμβριο του 1969, να προβεί στην αποκατάσταση της δημοκρατίας, πράξη που εκτιμήθηκε ως απροθυμία του διεθνούς οργανισμού να ενεργήσει δραστικά κατά του ελληνικού καθεστώτος.¹⁰⁸

Τελικά, στην κρίσιμη σύνοδο της Επιτροπής των Υπουργών Εξωτερικών στις 12 Δεκεμβρίου 1969, 11 κράτη μέλη ζήτησαν την αποπομπή της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης, εκτός αν το ελληνικό καθεστώς έδινε εγγυήσεις για άμεση επιστροφή στο κοινοβουλευτισμό.¹⁰⁹ Κατά τη διάρκεια της συνόδου και πριν τη σχετική ψηφοφορία που θα εξήγε την τελική ετυμηγορία, ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών, Παναγιώτης Πιπινέλης, ανακοίνωσε την αποχώρηση της χώρας από τον οργανισμό.¹¹⁰ Ο αυταρχικός χαρακτήρας του ελληνικού στρατιωτικού καθεστώτος επιβεβαιώθηκε για μία ακόμα φορά ενώ με την απόφαση της αποχώρησης, ουσιαστικά της αποπομπής

¹⁰⁴ Χρηστίδης, σ. 405.

¹⁰⁵ Πενταλιού, σ. 379-392.

¹⁰⁶ Χρηστίδης, σ. 408.

¹⁰⁷ Σβολόπουλος, σ. 302.

¹⁰⁸ Χρηστίδης, σ. 411.

¹⁰⁹ ό.π., σ. 412-413.

¹¹⁰ Σβολόπουλος, σ. 403.

από το Συμβούλιο της Ευρώπης, εντάθηκε το επίπεδο διεθνούς απομόνωσης της χώρας.¹¹¹

Ένα ακόμα δείγμα διεθνούς απομόνωσης που αντιμετώπισε το ελληνικό καθεστώς πέραν της αποπομπής από το Συμβούλιο της Ευρώπης, ήταν το «πάγωμα» της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ από το 1967.¹¹² Η εφαρμογή των κανόνων του δημοκρατικού πολιτεύματος αποτελούσε το θεμέλιο λίθο για τις σχέσεις του ελληνικού καθεστώτος με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Αν και στη Συμφωνία Σύνδεσης δεν υπήρχε ειδική ρήτρα για αυτό, η παύση της εφαρμογής της προέκυψε από τη «de facto» διακοπή λειτουργίας ορισμένων κοινοτικών οργάνων. Το «πάγωμα» της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ ήταν ιδιαίτερα επιζήμιο για το ελληνικό καθεστώς και στο ηθικό κομμάτι αλλά και σε πρακτικό με σημαντικές επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία.¹¹³

¹¹¹ Χρηστίδης, σ. 414.

¹¹² Πενταλιού, “Από το δημοκρατικό έλλειμμα”, σ. 391-392.

¹¹³ Σβολόπουλος, σ. 301.

Κεφάλαιο 2^ο: Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης

2.1) Οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία

2.1.1.) Η γιουγκοσλαβική στάση στο πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου

Τα γεγονότα της 21^{ης} Απριλίου στην Ελλάδα ανησύχησαν ιδιαίτερα τη Γιουγκοσλαβία. Η λήψη μίας σειράς μέτρων εναντίον του Βελιγραδίου, με πρώτο την αναστολή της εφαρμογής της συμφωνίας της μεθοριακής επικοινωνίας¹¹⁴ αλλά και η επιθετική ρητορική των Συνταγματαρχών για ένωση της Βορείου Ηπείρου και της Κύπρου με την Ελλάδα αποτέλεσαν βασικές πηγές ανησυχίας για το τιτοϊκό καθεστώς.¹¹⁵ Οι Συνταγματάρχες φέρεται να είχαν εξ αρχής αποφασίσει να αλλάξουν την ελληνική πολιτική απέναντι στους Γιουγκοσλάβους εξαιτίας του Μακεδονικού, αξιοποιώντας το κλίμα του «από βορράν» κομμουνιστικού κινδύνου¹¹⁶ δείχνοντας ιδιαίτερα άκαμπτοι σε ζητήματα αλυτρωτισμού των Σκοπίων και ζητημάτων ύπαρξης Σλαβομακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα.¹¹⁷ Κατά τη διάρκεια του 1967, οι Γιουγκοσλάβοι βρίσκονταν σε τροχιά αντιπαράθεσης με τη Δύση και αντίστοιχα σε φάση προσέγγισης με τη Μόσχα.¹¹⁸ Στον Πόλεμο των Έξι Ημερών, ο οποίος έλαβε χώρα λίγο αργότερα από το στρατιωτικό πραξικόπημα στην Ελλάδα, οι Αμερικανοί χρησιμοποίησαν ανενόχλητοι τον εναέριο χώρο και τις βάσεις τους στην Ελλάδα, αναδεικνύοντας τη φιλοαμερικανική στάση του ελληνικού καθεστώτος. Απόρροια αυτού ήταν να ενισχυθεί η ήδη υπάρχουσα γιουγκοσλαβική πεποίθηση ότι αυτό ήταν ένα μέρος της ευρύτερης στρατηγικής των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ, ώστε να ελέγχουν την περιοχή της Μέσης Ανατολής και της Μεσογείου και να μειωθεί αντίστοιχα η σοβιετική επιρροή σε αυτή.¹¹⁹

¹¹⁴ Βαλντέν, σ. 360.

¹¹⁵ Σφέτας, Σπ., *Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία και η δικτατορία των Συνταγματαρχών (1967-1974). Όψεις των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων κατά την επταετία*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 76

¹¹⁶ Βαλντέν, σ. 360.

¹¹⁷ Ριζάς, Σ., *Τα Βαλκάνια και η Ελλάδα σε μετάβαση. Από τον Ψυχρό Πόλεμο στην ύφεση (1960-1974)*, Σιδέρης, Αθήνα 2006, σ. 157.

¹¹⁸ Βαλντέν, σ. 357.

¹¹⁹ Σφέτας, σ. 52.

2.1.2) Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις σε αποτελμάτωση

Το καλοκαίρι του 1967, η επίσημη γιουγκοσλαβική διπλωματική στάση παρέμενε αρνητική για το στρατιωτικό καθεστώς και οι διπλωματικές επαφές ήταν περιορισμένες. Για τη Γιουγκοσλαβία, πρωταρχικό μέλημα ήταν η εξυπηρέτηση των συμφερόντων της, χωρίς βέβαια να ευθυγραμμίζεται με τις υπόλοιπες χώρες του Ανατολικού μπλοκ, γιατί κάτι τέτοιο θα ενίσχυε την ελληνική προπαγάνδα για τον «από βορράν κίνδυνο». ¹²⁰ Για την ελληνική πλευρά από την άλλη, η Γιουγκοσλαβία ήταν μία επικίνδυνη χώρα για τα ελληνικά συμφέροντα. Η γιουγκοσλαβική ανάμειξη στον ελληνικό εμφύλιο, οι εδαφικές διεκδικήσεις του Βελιγραδίου στο παρελθόν, ¹²¹ οι συχνές ανακινήσεις μειονοτικών ζητημάτων και η ανθελληνική δράση των Σλαβομακεδόνων προσφύγων αποτελούσαν για το καθεστώς των Συνταγματαρχών αρνητική κληρονομιά. ¹²²

Επιπρόσθετα, ψυχρότητα στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις προκάλεσε η πραξικοπηματική ανακήρυξη της «Αυτοκέφαλης Ορθόδοξης Μακεδονικής Εκκλησίας» από την Ομόσπονδη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας στις 18 Ιουλίου 1967, η οποία έγινε με σκοπό τη συνδρομή της στη σλαβομακεδονική προπαγάνδα. ¹²³ Στη διευθέτηση των διμερών ζητημάτων εντοπιζόταν στασιμότητα καθώς για την ελληνική πλευρά πρώτο στην ιεράρχηση των διμερών ζητημάτων ήταν η καθολική αξιοποίηση των υδάτων του Αξιού ενώ για το Βελιγράδι και τα Σκόπια ο πετρελαιοαγωγός Θεσσαλονίκης – Σκοπίων. ¹²⁴ Επίσης, όσον αφορά την πρόταση του Πιπινέλη περί ενός “Κώδικα καλής συμπεριφοράς”, που θα διείπε τις σχέσεις των βαλκανικών κρατών, η γιουγκοσλαβική πλευρά δεν ήταν θετική. ¹²⁵

Γενικά, οι Γιουγκοσλάβοι αντιμετώπιζαν με επιφυλακτικότητα το ζήτημα της πολυμερούς βαλκανικής συνεργασίας, έχοντας υπόψη τους το διεθνές περιβάλλον, τις διεθνείς συμμαχίες καθώς και την πορεία των διμερών τους σχέσεων με τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη. ¹²⁶ Η στασιμότητα και η ψυχρότητα στις διμερείς

¹²⁰ ό.π., σ. 74-79.

¹²¹ Βαλντέν, σ. 352.

¹²² Σφέτας, σ. 74.

¹²³ Σφέτας, Σπ., *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, Τόμος Β', Από το Μεσοπόλεμο στη Λήξη του Ψυχρού Πολέμου (1919-1989)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 463.

¹²⁴ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 95-96.

¹²⁵ ό.π., σ. 96.

¹²⁶ Ριζάς, σ. 174-175.

ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις συνεχίστηκε μέχρι την τσεχοσλοβακική κρίση, όπου η εισβολή των μελών του Συμφώνου της Βαρσοβίας (πλην της Ρουμανίας) στην Τσεχοσλοβακία στις 21 Αυγούστου 1968, ανησύχησε ιδιαίτερα τη Γιουγκοσλαβία και την ώθησε στην αναθεώρηση των σχέσεων της με την Αθήνα.¹²⁷

2.1.3) Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις μετά τη σοβιετική εισβολή στην Τσεχοσλοβακία

Η σοβιετική εισβολή στην Τσεχοσλοβακία για την κατάπνιξη της Άνοιξης της Πράγας¹²⁸ είχε σημαντική επίδραση στις Βαλκανικές χώρες και ιδιαίτερα στη Γιουγκοσλαβία.¹²⁹ Η καταδίκη της σοβιετικής εισβολής στη Τσεχοσλοβακία από το Βελιγράδι και η απόφαση του για αντίσταση επιδοκιμάστηκε από το ελληνικό καθεστώς, το οποίο εξέφρασε τη συμπάρασταση του. Μάλιστα, προσδοκούσε ότι η τσεχοσλοβακική κρίση και η επίδραση της στη Γιουγκοσλαβία θα υποχρέωναν το Βελιγράδι να μην ανακινεί σε ομοσπονδιακό επίπεδο το Μακεδονικό με στόχο την προώθηση των διμερών σχέσεων.¹³⁰ Έτσι, μετά και από αμερικανική παρότρυνση, οι διμερείς ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις άρχισαν σταδιακά να ομαλοποιούνται μετά την τσεχοσλοβακική κρίση, με δείγματα κινητικότητας να σημειώνονται στον τομέα της υδροοικονομίας και των εμπορικών ανταλλαγών. Παρόλα αυτά δεν σημειώθηκαν αξιόλογα βήματα προόδου στην ανάπτυξη των διμερών τους σχέσεων.¹³¹

Παρόλη την ελληνική πεποίθηση ότι η ομοσπονδιακή κυβέρνηση της Γιουγκοσλαβίας, με τη σοβιετική εισβολή στην Τσεχοσλοβακία και το δόγμα Μπρέζνιεφ για την περιορισμένη κυριαρχία των σοσιαλιστικών χωρών, θα τιθάσευε τα Σκόπια και τις αλυτρωτικές βλέψεις αυτών η κατίσχυση των φυγόκεντρων δυνάμεων στη Γιουγκοσλαβία ήταν κάτι που δεν μπορούσε να αναστραφεί.¹³² Έτσι, ενόψει της όξυνσης των βουλγαρογιουγκοσλαβικών σχέσεων εξαιτίας του Μακεδονικού, για να μη φανεί ότι στρέφονταν μόνο κατά της Βουλγαρίας, της πιστής συμμάχου της ΕΣΣΔ, τα Σκόπια και ο γιουγκοσλαβικός τύπος έστρεψαν τα πυρά τους κατά της Ελλάδας.

¹²⁷ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 103.

¹²⁸ «Επρόκειτο για ένα μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του ηγέτη της Τσεχοσλοβακίας, Ντούμπτσεκ, “για ένα σοσιαλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο”»

¹²⁹ Βαλντέν, σ. 382.

¹³⁰ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 115-124.

¹³¹ Βαλντέν, σ. 382-389.

¹³² Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 133-134.

Ενδεικτικά, ο λόγος του Σλαβομακεδόνα, Ναούμ Πέγιωφ στην ομοσπονδιακή Βουλή¹³³, περί «*καταπίεσης της εν αυτή διαβιούσας “μακεδονικής μειονότητας”*»,¹³⁴ καλώντας ουσιαστικά τους Γιουγκοσλάβους να μιλήσουν ανοικτά για το θέμα στην Ελλάδα, προκάλεσε δυσφορία και δυσαρέσκεια στην ελληνική πλευρά, η οποία αντέδρασε έντονα. Η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση με τη σειρά της απάντησε ότι το Βελιγράδι και τα Σκόπια έχουν ουσιαστικά ταυτόσημη πολιτική έναντι της Ελλάδος στο Μακεδονικό, την οποία η ελληνική πλευρά θα έπρεπε να κατανοήσει και να αποδεχθεί.¹³⁵

2.1.4.) Η εξομάλυνση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων την περίοδο 1970-1972

Το 1970 το στρατιωτικό καθεστώς επιχείρησε να πραγματοποιήσει άνοιγμα προς Ανατολάς, ως αντιπερισπασμό της αποπομπής της χώρας από το Συμβούλιο της Ευρώπης, δείχνοντας ότι έχει εναλλακτικές στην εξωτερική του πολιτική.¹³⁶ Έτσι την περίοδο αυτή, οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις πέρασαν σε φάση αναθέρμανσης, σε μικρότερο όμως βαθμό από τις σχέσεις του στρατιωτικού καθεστώτος με τις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες.¹³⁷ Κατά τη διάρκεια του έτους σημειώνονταν συχνά τριβές μεταξύ των δύο χωρών, για διάφορους λόγους πέραν του Μακεδονικού, όπως ήταν η επίσκεψη του Ανδρέα Παπανδρέου στο Βελιγράδι και το Ζάγκρεμπ και οι δηλώσεις του κατά του χουντικού καθεστώτος, τα άρθρα αλληλοκατηγορίας του ελληνικού και γιουγκοσλαβικού τύπου,¹³⁸ καθώς και η κυκλοφορία της Πολιτικής Αγωγής, βιβλίου του Θεοφύλακτου Παπακωνσταντίνου, όπου σε τμήμα αυτού που αναφερόταν στο Μακεδονικό ασκούσε οξεία κριτική εναντίον του τιτοϊκού καθεστώτος.¹³⁹

Η ελληνική στάση στο Μακεδονικό υπήρξε σκληρή, επιδιώκοντας να μην παρεμβαίνουν πολιτικού κύκλοι των Σκοπίων στην πολιτική της ομοσπονδιακής κυβέρνησης για την ανακίνηση του Μακεδονικού. Η στάση αυτή αιφνιδίασε τη γιουγκοσλαβική πλευρά, με το νεό πρόσβη της Γιουγκοσλαβίας στην Ελλάδα, να δείχνει

¹³³ Κατά τη διάρκεια του λόγου του ήταν παρών και ο υπουργός Εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας, Marko Teranas, όπου τήρησε σιγή ιχθύος.

¹³⁴ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 197), φάκελος 1, υποφάκελος 1, αρ. πρωτ. ΓΝ82-14, Β Πρεσβεία, σύμβουλος Πρεσβείας Α' Μητσόπουλος προς Υπουργείο Εξωτερικών Α' Πολιτική Δ/νση, “Εξωτερική πολιτική Γιουγκοσλαβίας έτους 1969, διμερείς διακρατικές σχέσεις”, Βελιγράδι, 28 Φεβρουαρίου 1970.

¹³⁵ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 154-159.

¹³⁶ Ριζάς, σ. 178.

¹³⁷ Βαλντέν, σ. 402.

¹³⁸ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 161-167.

¹³⁹ Βαλντέν, σ. 408.

ανήσυχος για τυχόν οπισθοδρόμηση στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, προτείνοντας μία επανεξέταση της γιουγκοσλαβικής στάσης απέναντι στην Ελλάδα. Ουσιαστικά, αυτό αποτέλεσε μία έμμεση παραδοχή ότι η ανακίνηση του Μακεδονικού συνέβαλε στη διατήρηση των ενδογιουγκοσλαβικών ισορροπιών, όμως ήταν επιζήμια για τη Γιουγκοσλαβία στις διεθνείς της σχέσεις. Η γιουγκοσλαβική στάση έπρεπε να είναι ρεαλιστική απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση,¹⁴⁰ γιατί πρώτον, η στρατηγική θέση της Ελλάδας έπαιζε σημαντικό ρόλο στην ασφάλεια της Γιουγκοσλαβίας εφόσον ο σοβιετικός κίνδυνος δεν είχε εξαλειφθεί και δεν είχε επιτευχθεί ακόμα κάποια βελτίωση στις σχέσεις του Βελιγραδίου με τη Μόσχα, και δεύτερον, επειδή στη Γιουγκοσλαβία ήταν ορατός ο φόβος μίας ελληνοβουλγαρικής σύμπλευσής εναντίον του Βελιγραδίου, λόγω των κοινών θέσεων που είχαν οι δύο χώρες περί μη ύπαρξης «μακεδονικού έθνους». ¹⁴¹

Το 1971 οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις βρέθηκαν στο απόγειό των σχέσεων τους κατά τη διάρκεια της δικτατορίας στην Ελλάδα.¹⁴² Είναι γνωστό ότι η Γιουγκοσλαβική κυβέρνηση κατά τη διάρκεια της δικτατορίας παρείχε οικονομική βοήθεια στο ΚΚΕ (Εσωτερικού), μετά τη διάσπαση του το 1968, καθώς και ηθική υποστήριξη σε Έλληνες αντιστασιακούς, όπως ήταν ο Ανδρέας Παπανδρέου και ο Μίκης Θεοδωράκης. Παρόλα αυτά, πίστευε ότι ο αντιδικτατορικός αγώνας ήταν ασυντόνιστος και η ανατροπή του στρατιωτικού καθεστώτος στην Ελλάδα απρόβλεπτη. Η εκτίμηση αυτή σε συνδυασμό με την οικονομική ανάπτυξη που σημειωνόταν στην Ελλάδα στη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας, την οδήγησε στην έναρξη ελληνογιουγκοσλαβικού διαλόγου με στόχο την προώθηση των διμερών σχέσεων.¹⁴³

Πριν την επίσκεψη του Παλαμά στο Βελιγράδι ο υπουργός Εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας Τερανάς επιστρέφοντας από το ταξίδι του στην Κίνα, έκανε στάση στην Αθήνα, όπου συναντήθηκε με τον Παλαμά και συζήτησαν διμερή και διεθνή ζητήματα. Η επίσκεψη αυτή ήταν η πρώτη, αν και ανεπίσημη, Γιουγκοσλάβου υπουργού στην Ελλάδα μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα. Η δήλωση του Τερανάς ότι το επίμαχο μειονοτικό ζήτημα μπορεί να τοποθετηθεί πιο κάτω στη λίστα των διμερών

¹⁴⁰ Ριζάς, σ. 175.

¹⁴¹ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, 165-171, 415-416.

¹⁴² Βαλντέν, σ. 411.

¹⁴³ Σφέτας, “Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία”, σ. 465-466.

ζητημάτων¹⁴⁴ αποτελούσε μία γιουγκοσλαβική παραχώρηση, η οποία οφειλόταν στα γεγονότα στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβίας λόγω των αποκεντρωτικών τάσεων αλλά και του αισθήματος ανασφάλειας που ένιωθε το Βελιγράδι εξαιτίας της σοβιετικής πίεσης.¹⁴⁵

Η επίσκεψη του Ξανθόπουλου-Παλαμά στο Βελιγράδι το Σεπτέμβριο του 1971, η μοναδική μέλους της ελληνικής κυβέρνησης στη Γιουγκοσλαβία κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, υπήρξε η πιο θερμή στιγμή των σχέσεων Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας καθόλη τη διάρκεια αυτής. Στο πλαίσιο των συνομιλιών Ξανθόπουλου-Παλαμά και Τερανας θίχτηκαν διμερή, περιφερειακά και διεθνή ζητήματα. Όσον αφορά στα διμερή ζητήματα που συζητήθηκαν, στο μόνο ζήτημα που υπήρξε συμφωνία ήταν η επανασυγκρότηση της Μικτής Διυπουργικής Επιτροπής ενώ για τα υπόλοιπα ζητήματα δεν υπήρξε κάποια πρόοδος.¹⁴⁶ Σχετικά με το Κυπριακό, υπήρξε σύγκλιση απόψεων των δύο πλευρών σχετικά με την επιθυμία εξασφάλισης ειρηνική λύσης του κυπριακού προβλήματος. Τέλος, αναφερόμενος στο Μακεδονικό, ο Τερανας διατύπωσε τις γνωστές γιουγκοσλαβικές θέσεις, δηλώνοντας ότι οι καλές σχέσεις με την γιουγκοσλαβική ομοσπονδία διέρχονταν μέσω των καλών σχέσεων με τις γιουγκοσλαβικές ομόσπονδες δημοκρατίες.¹⁴⁷ Ο Παλαμάς τόνισε ότι στην Ελλάδα η μόνη μειονότητα που αναγνωρίζεται είναι η μουσουλμανική.¹⁴⁸

Στις αρχές του 1972 το κλίμα των διμερών σχέσεων ήταν καλό. Η διεθνής ύφεση λειτουργούσε κατευναστικά για την Ελλάδα, η οποία έβλεπε με καχυποψία την σοβιετογιουγκοσλαβική προσέγγιση, μετά την επίσκεψη του Μπρέζνιεφ στη Γιουγκοσλαβία. Ωστόσο, δύο γεγονότα προκάλεσαν εντάσεις στις σχέσεις των δύο χωρών. Το πρώτο αφορούσε την εγκατάσταση των νέων αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα, με συγκατάθεση της ελληνικής κυβέρνησης, το οποίο προκάλεσε ιδιαίτερη ανησυχία στο Βελιγράδι. Ωστόσο, αντέδρασε λιγότερο έντονα από ότι η Βουλγαρία και η Σοβιετική Ένωση. Το δεύτερο αφορούσε τις προσπάθειες του ελληνικού καθεστώτος για ανατροπή του Μακαρίου. Η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση έδωσε ιδιαίτερη σημασία στις εξελίξεις στην Κύπρο¹⁴⁹ και η ανησυχία της ήταν έκδηλη καθώς μία εξωτερική

¹⁴⁴ Βαλντέν, σ. 414.

¹⁴⁵ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 259.

¹⁴⁶ Βαλντέν, σ. 415-417.

¹⁴⁷ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 266-271.

¹⁴⁸ Ριζάς, σ. 182.

¹⁴⁹ Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία ήταν ηγέτιδα του Κινήματος των Αδέσμευτων, του οποίου μέλος ήταν και η Κύπρος.

επέμβαση στην Κύπρο πιθανό να δημιουργούσε ένα αρνητικό προηγούμενο για την ασφάλεια των χωρών του Κινήματος των Αδέσμευτων και κυρίως της Γιουγκοσλαβίας.¹⁵⁰ Πάντως, παρά τις αρνητικές αντιδράσεις της Μόσχας και στις δύο περιπτώσεις, η διεθνής ύφεση και η ισορροπημένη εξωτερική πολιτική της Γιουγκοσλαβίας απέναντι σε Ουάσιγκτον και Μόσχα συνέβαλε στο να μην προκληθεί όξυνση στις σχέσεις των δύο χωρών.¹⁵¹

2.1.5) Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις μέχρι την πτώση της χούντας

Στις αρχές του 1973 οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις ήταν ομαλές και υπήρχε πρόοδος σε διάφορους τομείς (εμπόριο, Αξίος, τουρισμός).¹⁵² Το κλίμα για αυτές επιδεινώθηκε το Μάρτιο του 1973, με την αναζωπύρωση του Μακεδονικού Ζητήματος. Στην εμμονή των Σκοπίων για την υπογραφή μορφωτικής συμφωνίας στη μακεδονική γλώσσα ο αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας, Φαίδων Άννινο Καβαλιεράτος δήλωσε ότι οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία δεν αναπτύσσονται με ταχείς ρυθμούς, όπως επιθυμούσε η ελληνική πλευρά, εξαιτίας ενός τεχνητού ζητήματος εθνότητας, που έθετε το Βελιγράδι, επιτρέποντας σε «επαρχιακά στοιχεία» να θέτουν το ζήτημα διεθνώς. Η δήλωση αυτή επέδρασε αρνητικά στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις,¹⁵³ ματαιώνοντας την επίσκεψη του ομοσπονδιακού υπουργού Εξωτερικών Minic στην Ελλάδα.¹⁵⁴ Η γιουγκοσλαβική αντίδραση ήταν έντονη στις δηλώσεις Καβαλιεράτου, καθώς επρόκειτο για μία δήλωση, η οποία χαρακτήριζε μία εκ των ομόσπονδων δημοκρατιών της Γιουγκοσλαβίας, την Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας ως «τεχνητό έθνος», αμφισβητώντας ουσιαστικά την ιστορική υπόσταση του «μακεδονικού έθνους» στη Γιουγκοσλαβία.¹⁵⁵ Επιπλέον, η κρίση που αντιμετώπιζε το στρατιωτικό καθεστώς στην Αθήνα, με το φοιτητικό κίνημα και τη δυσaráσκεια των πολιτών λόγω πληθωρισμού, η τόνωση της σοβιετικής επιρροής στη Γιουγκοσλαβία μετά τη σοβιετογιουγκοσλαβική προσέγγιση επέφεραν παλινδρόμηση στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 287-292.

¹⁵¹ ό.π. σ. 296-297.

¹⁵² Βαλντέν, σ. 428.

¹⁵³ Ριζάς, σ.192-193.

¹⁵⁴ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 416.

¹⁵⁵ Βαλντέν, σ. 430.

¹⁵⁶ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 311, 334-335.

Η κατίσχυση της σκληροπυρηνικής ομάδας του Ιωαννίδη αρχικά δεν επιδείνωσε αισθητά τις διμερείς ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις καθώς ήδη αυτές δεν βρίσκονταν στο καλύτερο τους σημείο.¹⁵⁷ Ωστόσο, η ισχύ του νέου Συντάγματος στη Γιουγκοσλαβία, το οποίο ενίσχυε σημαντικά την αποκέντρωση των ομόσπονδων Δημοκρατιών και η εκ περιτροπής Προεδρία της Γιουγκοσλαβίας δυσχέραναν περαιτέρω τις διμερείς ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις. Η Ελλάδα ανησυχούσε μάλιστα για ενδεχόμενη επικράτηση της σοβιετικής επιρροής στη μετά Τίτο Γιουγκοσλαβία και για ανάμειξη του Μακεδονικού στη σοβιετική βαλκανική πολιτική εις βάρος της Ελλάδας. Η σοβιετογιουγκοσλαβική προσέγγιση το 1973-1974 προμήνυε δυσάρεστες εξελίξεις για την ελληνική πλευρά, η οποία έβλεπε το Μακεδονικό ως εδαφικό κυρίως ζήτημα.¹⁵⁸ Πάντως, οι οικονομικές σχέσεις των δύο χώρων συνέχιζαν απρόσκοπτα τη θετική τους πορεία σε τομείς, που δεν διακυβεύονταν το Μακεδονικό.¹⁵⁹

Ωστόσο, το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου στις 15 Ιουλίου 1974 οδήγησε στην έντονη γιουγκοσλαβική αντίδραση, η οποία καταδίκασε την ανάμειξη ξένης στρατιωτικής δύναμης στο εσωτερικό μίας ανεξάρτητης και κυρίαρχης χώρας, τονίζοντας ότι το Βελιγράδι ως νόμιμη κυβέρνηση της Κύπρου αναγνωρίζει τον Μακάριο.¹⁶⁰ Τελικά, η χούντα δεν ανατράπηκε λόγω των εσωτερικών εξεγέρσεων αλλά λόγω της κυπριακής τραγωδίας. Η γιουγκοσλαβική πλευρά πίστευε ότι με την πτώση της χούντας, η ανάπτυξη και η εξέλιξη των διμερών ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων θα βρίσκονταν σε καλύτερο επίπεδο. Για αυτό και δεν έπαψε να στηρίζει έμπρακτα τον αντιδικτατορικό αγώνα και δη το ΚΚΕ (Εσωτερικού) κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Παρόλα αυτά μετά την πτώση της χούντας, η επόμενη κυβέρνηση Καραμανλή στο πλαίσιο της βαλκανικής της πολιτικής έθεσε νέες βάσεις στις διμερείς ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, μη παρεκκλίνοντας όμως από τις βασικές γραμμές και τα όρια της εξωτερικής πολιτικής της χούντας έναντι της Γιουγκοσλαβίας.¹⁶¹

¹⁵⁷ Βαλντέν, σ. 432.

¹⁵⁸ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 379-386.

¹⁵⁹ Βαλντέν, σ. 438-439.

¹⁶⁰ ό.π. σ. 438-439.

¹⁶¹ Σφέτας, “Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία”, σ. 413-417.

2.2) Οι σχέσεις με τη Βουλγαρία

2.2.1) Το στρατιωτικό πραξικόπημα και οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις, τη διετία 1967-1969

Με την εκδήλωση του στρατιωτικού πραξικοπήματος στην Ελλάδα, οι διμερείς ελληνοβουλγαρικές σχέσεις εισήλθαν σε φάση ψύχρανσης.¹⁶² Η Βουλγαρία, πιστή σύμμαχος της ΕΣΣΔ, ανησύχησε με την άνοδο στην εξουσία ενός καθεστώτος με αντικομμουνιστική ιδεολογία και φιλονατοϊκό χαρακτήρα.¹⁶³ Όπως η Γιουγκοσλαβία, έτσι και η Βουλγαρία, εκτιμούσε ότι πίσω από το στρατιωτικό πραξικόπημα υποκρύπτονταν ευρύτερα αμερικανικά συμφέροντα ενώ ήταν σίγουρη για την ανάμειξη του Πενταγώνου και της CIA σε αυτό.¹⁶⁴

Τον Ιούλιο του 1967 η βουλγαρική κυβέρνηση έλαβε την απόφαση σχετικά με την επίσημη βουλγαρική στάση έναντι της Ελλάδας, για την οποία είχε αναζητήσει τη σοβιετική καθοδήγηση. Βασικοί στόχοι της Σόφιας θα ήταν να μην η αποφυγή της επιδείνωσης των διμερών ελληνοβουλγαρικών σχέσεων αλλά συγχρόνως η επιδίωξη της διεθνούς απομονώσεως του χουντικού καθεστώτος, διατηρώντας σχέσεις με πολιτικές δυνάμεις εντός της χώρας, που θα συνέβαλαν στην ανατροπή της δικτατορίας και στην επιστροφή στη δημοκρατία.¹⁶⁵ Όμως, το βουλγαρικό καθεστώς ήταν ιδιαίτερα προσεκτικό στις σχέσεις του με την Ελλάδα, αποφεύγοντας να προβαίνει σε εχθρικές ενέργειες κατά του ελληνικού καθεστώτος.¹⁶⁶

Το πρώτο εξάμηνο του 1968 οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις άρχισαν να ομαλοποιούνται, με τη βουλγαρική πλευρά να συμφιλιώνεται σταδιακά με το στρατιωτικό καθεστώς, το οποίο έδειξε να εδραιώνει την παρουσία του στην εξουσία.¹⁶⁷ Η Βουλγαρία σε αντίθεση με τη Σοβιετική Ένωση δεν καταδίκασε δημόσια την πρόταση του Πιπινέλη περί ενός “κώδικα καλής συμπεριφοράς” στα Βαλκάνια, με τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών να δηλώνει ότι οι σχέσεις του ελληνικού καθεστώτος με τη Βουλγαρία ήταν καλύτερες από αυτές με την ΕΣΣΔ. Τα γεγονότα στην Τσεχοσλοβακία

¹⁶² Βαλντέν, σ. 453.

¹⁶³ Konstadinova, T., “Ιδεολογία και Διπλωματία στα χρόνια της Δικτατορίας: Οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις, 1967-1974”, στο: *Τα Ιστορικά, Περιοδική Έκδοση Ιστορικών Σπουδών*, Μέλισσα-Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2014, σ. 206-208.

¹⁶⁴ Βαλντέν, σ. 455.

¹⁶⁵ Konstadinova, σ. 208.

¹⁶⁶ Ριζάς, σ. 161.

¹⁶⁷ ό.π., σ. 161.

βέβαια έφεραν κάποια ψύχρανση στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις χωρίς ωστόσο σοβαρές συνέπειες σε αυτές καθώς η ελληνική αντίδραση στην βουλγαρική συμμετοχή στην εισβολή στην Τσεχοσλοβακία ήταν χλιαρή. Έτσι, το 1969, οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις άρχισαν να εξομαλύνονται, περνώντας σε περίοδο αποκατάστασης επαφών.¹⁶⁸

2.2.2) Οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις τη διετία 1970-1971

Τη διετία 1970-1971, οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις βίωσαν μία περίοδο αναθέρμανσης με τις διμερείς επαφές να πληθαίνουν αισθητά. Οι δύο χώρες αποσκοπούσαν στην έξοδο από τη διεθνή τους απομόνωση μετά την τσεχοσλοβακική κρίση και την «οικειοθελή» απόσυρση της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης, αντίστοιχα. Μείζον γεγονός για τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις αποτέλεσε η επίσκεψη του Βούλγαρου υπουργού Εξωτερικών Ivan Bashev στην Αθήνα, όταν επέστρεφε από το ταξίδι του στο Κάιρο, όπου συναντήθηκε με τον Έλληνα ομόλογό του Πιπινέλη και συζήτησαν διμερή και βαλκανικά ζητήματα.¹⁶⁹ Στόχος της επίσκεψης φαίνεται να ήταν η εξακρίβωση των προθέσεων της χούντας για την μεταβολή στην εξωτερική της πολιτική έναντι του βουλγαρικού καθεστώτος και της προώθησης των διμερών τους σχέσεων.¹⁷⁰ Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης έγιναν επίσης διαπραγματεύσεις για την ενεργοποίηση της οικονομικής συνεργασίας των δύο χωρών, αποτέλεσμα των οποίων υπήρξε η σύσταση της μεικτής επιτροπής για τον τουρισμό αλλά και η σύναψη συμφωνιών για ζητήματα υδροοικονομίας και διασύνδεσης των ηλεκτρικών δικτύων των δύο χωρών.¹⁷¹

Στα τέλη Ιουνίου – αρχές Ιουλίου του 1971 ο Ξανθόπουλος-Παλαμάς επισκέφθηκε τη Σόφια, όπου έγινε δεκτός από τον ηγέτη του ΚΚΒ Todor Zhivkov και είχε συνομιλίες με το Βούλγαρο ομόλογό του. Η επίσκεψη αυτή έγινε στο πλαίσιο της ενεργούς βαλκανικής πολιτικής της χούντας, που λάμβανε χώρα αυτή την περίοδο, και ήταν καθοριστική για την θεμελίωση των θερμών ελληνοβουλγαρικών σχέσεων,¹⁷² καθώς επρόκειτο για την πρώτη επίσκεψη Έλληνα υπουργού Εξωτερικών σε χώρα του ανατολικού συνασπισμού στη διάρκεια της δικτατορίας.¹⁷³ Σε αυτή αποφασίστηκε η

¹⁶⁸ Βαλντέν, σ. 462-471.

¹⁶⁹ ό.π., σ. 477-478.

¹⁷⁰ Konstadinova, σ. 212.

¹⁷¹ Χατζηδάκης, σ. 180.

¹⁷² Βαλντέν, σ. 494.

¹⁷³ Σφέτας, “Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία”, σ. 413.

σύσταση μεικτής διακυβερνητικής επιτροπής όπου θα τίθεντο προς συζήτηση διμερή ζητήματα συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών.¹⁷⁴

2.2.3) Οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις μέχρι την πτώση της Χούντας, 1972-1974

Η περίοδος αυτή στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις χαρακτηρίστηκε από έντονες διακυμάνσεις. Αρχικά, το πρώτο εξάμηνο του 1972, η Σόφια, σε σύμπλευση με την πολιτική της Μόσχας, διαμαρτυρήθηκε στο ελληνικό καθεστώς για τη συμφωνία ελλιμενισμού του Έκτου Αμερικανικού Στόλου σε Πειραιά και Ελευσίνα, ανήσυχη για την ενίσχυση της αμερικανικής παρουσίας στην περιοχή, και για τις πιέσεις του στρατιωτικού καθεστώτος για ανατροπή του Μακαρίου.¹⁷⁵ Έτσι, στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις επήλθε μία περίοδος ψυχρότητας, χωρίς να λαμβάνουν χώρα ουσιαστικές διπλωματικές επαφές το διάστημα αυτό.¹⁷⁶

Το πάγωμα των σχέσεων ωστόσο δεν διήρκεσε πολύ. Το στρατιωτικό καθεστώς, πιεσμένο από την εξέλιξη αυτή, δήλωσε πρόθυμο για την εκπλήρωση των χρόνιων βουλγαρικών αιτημάτων, δηλαδή της έναρξης των διαπραγματεύσεων για την υπογραφή προξενικής σύμβασης μεταξύ των δύο χωρών. Η εγκαθίδρυση βουλγαρικής διπλωματικής παρουσίας στη Βόρεια Ελλάδα, σε ένα τόσο νευραλγικό σημείο, το οποίο αποτελούσε την διαχωριστική γραμμή μεταξύ των δύο αντίπαλων συνασπισμών, Συμφώνου της Βαρσοβίας και ΝΑΤΟ, ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τη Σόφια, αποτελώντας κύριο άξονα της βουλγαρικής εξωτερικής πολιτικής. Έτσι, αν και στην αρχή υπήρξε μία επιφυλακτικότητα και διστακτικότητα της βουλγαρικής πλευράς για τις προθέσεις της Ελλάδας,¹⁷⁷ τελικά αποφασίστηκε η επανενεργοποίηση των διμερών ελληνοβουλγαρικών σχέσεων.¹⁷⁸

Οι διμερείς σχέσεις Αθήνας – Σόφιας αναθερμάνθηκαν τον Αύγουστο του 1972, με την διεξαγωγή της πρώτης συνόδου της μεικτής διακυβερνητικής επιτροπής και την υπογραφή συμφωνιών σε διάφορους τομείς.¹⁷⁹ Στις αρχές του 1973 οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις ήλθαν στο απόγειό τους. Αν και το έτος αυτό αποτελούσε

¹⁷⁴ Konstadinova σ. 215.

¹⁷⁵ Ριζάς, σ. 188.

¹⁷⁶ Βαλντέν, σ. 501.

¹⁷⁷ Konstadinova, σ. 212-217.

¹⁷⁸ Βαλντέν, σ. 503.

¹⁷⁹ Χατζηδάκης, σ. 183.

περίοδο εσωτερικών ταραχών για την Ελλάδα, αυτό δεν εμπόδισε να σημειωθεί σημαντική βελτίωση στις σχέσεις του ελληνικού καθεστώτος με τη Βουλγαρία.¹⁸⁰

Το πιο σημαντικό γεγονός της περιόδου αποτέλεσε η επίσκεψη του Βούλγαρου υπουργού Εξωτερικών Mladenov στην Αθήνα,¹⁸¹ κατά τη διάρκεια της οποίας υπογράφηκε «*Διακήρυξη αρχών καλής γειτονίας, συνεννοήσεως και συνεργασίας*». Αυτό αποτέλεσε «*το σημαντικότερο πολιτικό κείμενο που συνήψαν οι δύο χώρες κατά τη μεταπολεμική περίοδο ως τα μέσα της δεκαετίας του 1980*», όντας το πρώτο που συνήψε η ελληνική διπλωματία με σοσιαλιστική χώρα.¹⁸² Οι δύο χώρες συνήψαν ακόμα πολιτιστική σύμβαση, προξενική σύμβαση και συμφωνία για την ίδρυση ελληνικού προξενείου στην Φιλιππούπολη και βουλγαρικού στη Θεσσαλονίκη, η οποία αποτέλεσε σημαντική επιτυχία για τη βουλγαρική διπλωματία, θεμελιώνοντας την παρουσία της σε μία γεωστρατηγικά σημαντική περιοχή, όντας η μόνη χώρα του Συμφώνου της Βαρσοβίας που πέτυχε κάτι τέτοιο.¹⁸³ Αντίστοιχα, για την Ελλάδα η ελληνοβουλγαρική αυτή συνεργασία θα μπορούσε να έχει την έγκριση της Μόσχας και να επιδράσει θετικά στις σχέσεις τους, μετά την ψύχρανση που επέφερε η ελληνοαμερικανική συμφωνία.¹⁸⁴

Στο πραξικόπημα Ιωαννίδη στις 25 Νοεμβρίου 1973, το οποίο ανέτρεψε το καθεστώς Παπαδόπουλου, η βουλγαρική αντίδραση ήταν ιδιαίτερα προσεκτική, με το υπουργείο Εξωτερικών της Βουλγαρίας να δηλώνει ότι παρακολουθεί προσεκτικά τα τεκταινόμενα στο εσωτερικό της χώρας. Βέβαια, η βουλγαρική πλευρά έδειξε ενδιαφέρον για την συνέχιση των ομαλών και θετικών σχέσεων με το νέο καθεστώς στην Ελλάδα. Κατά τη σύντομη διάρκεια της δικτατορίας του Ιωαννίδη, οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις συνεχίστηκαν χωρίς όμως να σημειώνονται σημαντικά γεγονότα. Παράλληλα, η κατάσταση στην Κύπρο κλιμακώνονταν. Οι μηχανορραφίες του στρατιωτικού καθεστώτος για την πραξικοπηματική ανατροπή του Μακαρίου στις 15 Ιουλίου 1974 προκάλεσαν την έντονη βουλγαρική αντίδραση.¹⁸⁵ Η βουλγαρική κυβέρνηση καταδίκασε τις ενέργειες της χούντας¹⁸⁶ ενώ ήταν και από τις χώρες που ζήτησαν τη Σύγκληση του Συμβουλίου Ασφαλείας καθώς αυτές αποτελούσαν

¹⁸⁰ Βαλντέν, σ. 507.

¹⁸¹ Χατζηδάκης, σ. 184.

¹⁸² Βαλντέν, σ. 508.

¹⁸³ Konstadinova, σ. 220-221.

¹⁸⁴ Ριζάς, σ. 193.

¹⁸⁵ Βαλντέν, σ. 517-519.

¹⁸⁶ Konstadinova, σ. 224.

καταστρατήγηση των διεθνών αρχών και της πολιτικής διακήρυξης αρχών που είχαν υπογράψει οι δύο χώρες λίγο καιρό πριν.¹⁸⁷ Στις 20 Ιουλίου η χούντα του Ιωαννίδη ανατράπηκε εξαιτίας των γεγονότων στο κυπριακό με την τουρκική εισβολή στο νησί και ξεκίνησαν οι διεργασίες επιστροφής στον κοινοβουλευτικό βίο.¹⁸⁸ Η άνοδος στην εξουσία του Κωνσταντίνου Καραμανλή έθεσε τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις σε νέες βάσεις, καθώς η Ελλάδα χρειαζόταν τη βουλγαρική υποστήριξη στο Κυπριακό και στις διαφορές της με την Τουρκία.¹⁸⁹

2.3) Οι σχέσεις με την Αλβανία

2.3.1) Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις σε οξύτητα, 1967-1969

Το στρατιωτικό πραξικόπημα στην Ελλάδα θορύβησε το αλβανικό καθεστώς ενισχύοντας την καχυποψία του για τις βλέψεις του νέου καθεστώτος έναντι της Αλβανίας. Η αντίδραση αυτή του καθεστώτος Χότζα είναι ευεξηγήτη καθώς οι Συνταγματάρχες διατηρούσαν στενές επαφές με βορειοηπειρωτικούς κύκλους που είχαν αλυτρωτικές διαθέσεις προς τη γειτονική χώρα.¹⁹⁰ Επιπλέον, ο τύπος στην Ελλάδα κατηγορούσε την αλβανική κυβέρνηση για τον ολοκληρωτισμό της και για την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των ελληνικών πληθυσμών της Βορείου Ηπείρου¹⁹¹ καθώς το αλβανικό κομμουνιστικό καθεστώς προωθούσε συστηματικά τον αφελληνισμό της Βορείου Ηπείρου και η απουσία της Ελλάδας δεν βοηθούσε στην αντίδραση για την προστασία της ελληνικής μειονότητας.¹⁹²

Λίγο μετά την άνοδό του στην εξουσία το νέο στρατιωτικό καθεστώς βρέθηκε σε δίλημμα σχετικά με τη στάση που θα τηρούσε απέναντι στο καθεστώς Χότζα κυρίως λόγω του ζητήματος της Βορείου Ηπείρου. Οι επιλογές ήταν δύο για τους στρατιωτικούς, είτε προσφυγή στον ΟΗΕ για την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από το αλβανικό καθεστώς, η οποία όμως ενείχε ρίσκο για απάντηση της αλβανικής πλευράς με τα ίδια μέσα για την κατάσταση στην Ελλάδα, είτε ομαλοποίηση των σχέσεων με την Αλβανία ώστε να βελτιωθεί η κατάσταση για το ελληνικό στοιχείο

¹⁸⁷ Βαλντέν, σ. 519.

¹⁸⁸ Konstadinova, σ. 224.

¹⁸⁹ Σφέτας, "Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία", σ. 413.

¹⁹⁰ Βαλντέν, σ. 581.

¹⁹¹ Ντάγιος, Στ., *Ελλάδα και Αλβανία. 50 χρόνια Αμοιβαίας Δυσπιστίας. Οι Διμερείς Σχέσεις και η Εθνική Ελληνική Μειονότητα της Βορείου Ηπείρου (1945-1991)*, Literatus, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 267.

¹⁹² Χατζηδάκης, σ. 200.

στη Βόρειο Ήπειρο.¹⁹³ Τελικά αποφασίστηκε η εξομάλυνση των σχέσεων με τα Τίρανα προς όφελος των ελληνικών πληθυσμών της Βορείου Ηπείρου.¹⁹⁴

Οι επαφές του στρατιωτικού καθεστώτος με τις βορειοηπειρωτικές ομάδες πίεσης δυσχέραναν την ομαλοποίηση των ελληνοαλβανικών σχέσεων, καθώς οι Αλβανοί εκτιμούσαν ότι η Ελλάδα είχε εδαφικές διεκδικήσεις.¹⁹⁵ Η χουντική κυβέρνηση μάλιστα αποφάσισε το Νοέμβριο του 1968 την καθιέρωση «βορειοηπειρωτικής εκπομπής» από το ελληνικό κρατικό ραδιόφωνο. Το υπουργείο Εξωτερικών όμως επεσήμανε την αποφυγή της επιθετικότητας και της οξείας πολεμικής κατά τη διάρκεια της εκπομπής όπως επίσης και την αποφυγή εκδήλωσης μίσους προς τον αλβανικό λαό.¹⁹⁶ Επιπλέον, οι δηλώσεις των αξιωματούχων της ελληνικής κυβέρνησης, Πατίλη και Λαδά, περί επανένωσης της Βορείου Ηπείρου με την Ελλάδα, ακόμα και με τη χρήση στρατιωτικής βίας, ήταν ιδιαίτερα εμπρηστικές και επέφεραν ψυχρότητα στις ελληνοαλβανικές σχέσεις.¹⁹⁷

2.3.2.) Η αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών διπλωματικών σχέσεων, 1970-1971

Στην αυγή του 1970, στο πλαίσιο του Ανατολικού ανοίγματος της χούντας, κι ενώ το αλβανικό καθεστώς άρχισε να δείχνει κάποια σημάδια καλών προθέσεων προς το στρατιωτικό καθεστώς,¹⁹⁸ οι δύο χώρες υπέγραψαν στο Παρίσι διμερή εμπορική συμφωνία επιμελητηριακού επιπέδου.¹⁹⁹ Έτσι, για πρώτη φορά κατά τη μεταπολεμική περίοδο αλβανική αντιπροσωπεία του Εμπορικού Επιμελητηρίου επισκέφτηκε την Ελλάδα, όπου μετά από πολυήμερες συνομιλίες διαπιστώθηκε η δυνατότητα περαιτέρω προώθησης και ανάπτυξης των διμερών εμπορικών σχέσεων.²⁰⁰ Πάντως, η ελληνική πλευρά συνέχιζε να επισημαίνει μετά την είδηση της συμφωνίας ότι το εμπόλεμο μεταξύ των δύο χωρών εξακολουθούσε να υφίστατο και το Βορειοηπειρωτικό

¹⁹³ Ντάγιος, σ. 267.

¹⁹⁴ Βαλντέν, σ. 582

¹⁹⁵ Σφέτας, Σπ. “Η αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών διπλωματικών σχέσεων (1970-1971)” στο: *Ελλάδα και Αλβανία στον Ψυχρό Πόλεμο. Πολιτικές, Ιδεολογίες, Νοοτροπίες*, (επιμ) Μαραντζίδης, Σκουλίδας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2021, σ. 171.

¹⁹⁶ Ντάγιος, σ. 267-268.

¹⁹⁷ Βαλντέν, σ. 592-593.

¹⁹⁸ Σφέτας, “Η αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών”, σ. 170.

¹⁹⁹ Ντάγιος, σ. 274.

²⁰⁰ Σφέτας, “Η αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών σχέσεων”, σ. 171.

Ζήτημα παρέμενε σε εκκρεμότητα Οι δηλώσει αυτές πιθανόν να αποσκοπούσαν να κατευνάσουν τις αντιδράσεις των βορειοηπειρωτικών λόμπι.²⁰¹

Στη διάρκεια του έτους η ελληνική και η αλβανική πλευρά διαπίστωσαν ότι η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων ήταν προς το συμφέρον των δύο χωρών. Στο πλαίσιο αυτό, οι δύο χώρες, μέσω αντιπροσώπων τους στον ΟΗΕ, ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις για διπλωματική σύνδεση στα τέλη του 1970.²⁰² Το κύριο ζήτημα στις διαπραγματεύσεις για την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων εντοπιζόταν στην εμπόλεμη κατάσταση που βρίσκονταν οι δύο χώρες, στις εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδος και στη θέση των ελληνικών μειονοτικών πληθυσμών στη Βόρεια Ήπειρο. Η Αλβανία επιθυμούσε να μην συμπεριληφθεί τίποτα από όλα αυτά στις διαπραγματεύσεις και η ελληνική κυβέρνηση να άρει το εμπόλεμο, πράγμα που προσέκρουε στις προθέσεις της ελληνικής πλευράς.²⁰³

Στην αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών διπλωματικών σχέσεων επέδρασαν σημαντικά οι εξελίξεις σε διεθνές, περιφερειακό και διμερές επίπεδο. Ειδικότερα, η αμερικανοκινεζική προσέγγιση που είχε αντισοβιετικές διαθέσεις διευκόλυνε την ελληνοαλβανική προσέγγιση, καθώς το αλβανικό καθεστώς του Χότζα αποτελούσε «*το προκεχωρημένο φυλάκιο*» της Κίνας στη Βαλκανική. Η Ελλάδα, προσδοκούσε ότι η αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών σχέσεων θα αποτελούσε πρόδρομο της ελληνοκινεζικής προσέγγισης, η οποία θα της απέφερε σημαντικά οικονομικά και εμπορικά οφέλη. Επιπλέον, μετά την τσεχοσλοβακική κρίση, και ενώ η Αλβανία είχε αποχωρήσει κι επίσημα από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας, η Κίνα είχε διευκρινίσει ότι δεν μπορούσε να προασπιστεί τα αλβανικά εδάφη σε περίπτωση σοβιετικής εισβολής, λόγω της μεγάλης απόστασης που τους χώριζε, προτείνοντας στην Αλβανία να αναθερμάνει τις σχέσεις της με τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία, λόγω του φόβου που τους συνέδεε για τυχόν επίθεση του σοβιετικού συνασπισμού στο έδαφος τους. Παράλληλα, το βαλκανικό άνοιγμα της χούντας σε συνδυασμό με την ύφεση μεταξύ των δύο ψυχροπολεμικών δυνάμεων που επικρατούσε αποτέλεσαν βασικούς παράγοντες για την ελληνοαλβανική προσέγγιση.²⁰⁴

²⁰¹ Βαλντέν, σ. 594-596.

²⁰² Ντάγιος, σ. 276-277.

²⁰³ Βαλντέν, σ. 602-603.

²⁰⁴ Σφέτας, “Η αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών” σ. 165-175

Τελικά, μετά από πολύμηνες διαπραγματεύσεις και με αρκετές διαφωνίες, στις 6 Μαΐου 1971 τα υπουργεία Εξωτερικών των δύο χωρών ανήγγειλαν την αποκατάσταση των διπλωματικών τους σχέσεων σε πρεσβευτικό επίπεδο. Αυτή κατέστη ορόσημο των ελληνοαλβανικών σχέσεων και το πιο ουσιαστικό μέρος της ενεργούς βαλκανικής της χούντας.²⁰⁵ Σημειωτέο πάντως είναι ότι η καθεμία χώρα ερμήνευσε διαφορετικά την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων. Για την Αλβανία σήμαινε τη *de facto* άρση του εμπόλεμου και της εξασφάλισης της εδαφικής της ακεραιότητας ενώ για την ελληνική πλευρά δεν σηματοδοτούσε κάποια ουσιαστική αλλαγή στην παραδοσιακή της πολιτική, με το Βορειοηπειρωτικό να συνιστά πλέον μειονοτικό ζήτημα. Το φθινόπωρο του 1971 οι δύο χώρες αντάλλαξαν πρέσβεις με το καθεστώς των Αθηνών να εκτιμά ότι η ίδρυση ελληνικού προξενείου στο Αργυρόκαστρο θα συνέβαλε στον καλύτερο έλεγχο της θέσης της ελληνικής μειονότητας στη Βόρεια Ήπειρο.²⁰⁶ Βέβαια, τα βορειοηπειρωτικά σωματεία αντέδρασαν έντονα στην συμφωνία αυτή, με το ελληνικό καθεστώς να τονίζει ότι το εμπόλεμο υφίστατο ακόμα και το Βορειοηπειρωτικό παρέμενε εκκρεμές.²⁰⁷

2.3.3) Οι ελληνοαλβανικές σχέσεις σε περίοδο ομαλότητας, 1972-1974

Μετά την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων και συγκεκριμένα από το 1972 ως την πτώση της χούντας το 1974 δεν σημειώθηκαν σημαντικά γεγονότα στις διμερείς ελληνοαλβανικές σχέσεις. Απλώς, συντελέστηκε η ομαλοποίηση των σχέσεων, η οποία είχε συναφθεί την περίοδο 1970-1971, ίσως και κάποια βελτίωση τους.²⁰⁸ Το απριλιανό καθεστώς δεν ανακίνησε το Βορειοηπειρωτικό και ο τύπος στην Ελλάδα σχολίαζε θετικά την Αλβανία και τις σχέσεις με αυτή. Αντίστοιχα, η Αλβανία ελάττωσε την επιθετική ρητορική κατά του ελληνικού καθεστώτος. Επίσης, στα τέλη Οκτωβρίου του 1972 υπογράφηκαν συμφωνίες εμπορίου και πληρωμών μεταξύ των δύο κρατών, οι οποίες αντικατέστησαν την επιμελητηριακή συμφωνία του 1970.²⁰⁹

Κατά τη δικτατορία Ιωαννίδη, το στρατιωτικό καθεστώς συνέχισε την πολιτική καλών σχέσεων με το καθεστώς των Τιράνων.²¹⁰ Όμως, η ένταση της δραστηριοποίησης των Βορειοηπειρωτών σε συνδυασμό με την ομιλία του

²⁰⁵ Βαλντέν, σ. 593-602.

²⁰⁶ Σφέτας, "Η αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών", σ. 174-175.

²⁰⁷ Ντάγιος, σ. 281.

²⁰⁸ Βαλντέν, σ. 614.

²⁰⁹ ό.π., σ. 616-619.

²¹⁰ Βαλντέν, σ. 619.

Αρχιεπισκόπου Αθήνας και Πάσης Ελλάδος, Σεραφεΐμ, όπου στήριξε ένθερμα τους Βορειοηπειρώτες, προκάλεσε διακυμάνσεις στις ελληνοαλβανικές σχέσεις.²¹¹ Το καλοκαίρι του 1974 με τα γεγονότα στο Κυπριακό να βρίσκονται σε εξέλιξη ενδιαφέρον προκάλεσε η αλβανική στάση στο πραξικόπημα κατά του Μακαρίου και της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο. Αυτή υπήρξε ανάλογη της στάσης του Πεκίνου. Οι δύο χώρες δεν καταδίκασαν το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου, αναφέροντας ότι ο τελευταίος είχε δημιουργήσει εν καιρώ συμμαχίες με τους πάντες.²¹² Πάντως, οι ελληνοαλβανικές σχέσεις μέχρι την πτώση της χούντας εξελίχθηκαν με πιο αργό ρυθμό από ότι με τις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες κινούμενες σε χαμηλά επίπεδα. Η Αλβανία ήταν αρνητική και αδιάλλακτη σε αρκετά ζητήματα, διατηρώντας τις απομονωτικές της τάσεις. Από την άλλη η Ελλάδα, αν και έδειχνε ενδείξεις καλής θελήσεως προς το αλβανικό καθεστώς, δεν έδειχνε ιδιαίτερο ζήλο για την περαιτέρω ανάπτυξη των διμερών σχέσεων τους. Αυτό που ενδιέφερε κυρίως την ελληνική κυβέρνηση ήταν η ελληνική μειονότητα στη Βόρειο ήπειρο και η προστασία αυτής.²¹³

2.4) Οι σχέσεις με τη Ρουμανία

2.4.1) Οι ελληνορουμανικές σχέσεις την περίοδο, 1967-1969

Το στρατιωτικό πραξικόπημα στην Ελλάδα επέδρασε αρνητικά στις ελληνορουμανικές σχέσεις, όπως εξάλλου και στις σχέσεις με τις υπόλοιπες Ανατολικές χώρες. Όμως, το ρουμάνικο καθεστώς αντέδρασε πολύ ηπιότερα στην επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα.²¹⁴ Η ρουμανική στάση αυτή δικαιολογείται καθώς η Ρουμανία αν και σοσιαλιστική χώρα, είχε ξεκινήσει εδώ και κάποια χρόνια, υπό την ηγεσία του Nicolae Ceaușescu, την πορεία αυτονομιστικής της από τη Μόσχα. Χαρακτηριστικά, η μη συμμετοχή της στη Διάσκεψη των Κομμουνιστικών Κρατών του Κάρλοβι Βάρι τον Απρίλιο του 1967 και η διαφοροποίησή της θέσης της στο ζήτημα της Μέσης Ανατολής, όπου δεν διέκοψε τις διπλωματικές της σχέσεις με το Ισραήλ, την έφεραν σε αντιπαράθεση με την ΕΣΣΔ.²¹⁵ Βέβαια, όπως και στην περίπτωση των άλλων κομμουνιστικών κρατών, έτσι και στο Βουκουρέστι ήταν διάχυτη η πεποίθηση ότι το στρατιωτικό πραξικόπημα είχε αμερικανική υποστήριξη. Η ελληνική κυβέρνηση

²¹¹ Ντάγιος, σ. 305.

²¹² Βαλντέν, σ. 620.

²¹³ Ντάγιος, σ. 307-308.

²¹⁴ Βαλντέν, σ. 539-541.

²¹⁵ Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1968, φάκελος -37, υποφάκελος-1, αριθ. πρωτ. 2203, επιστολή πρέσβη Καμπιώτη προς ΥΠΕΞ Α Πολ. Δ/νση, "Εξαμηνιαία Έκθεση περί Ρουμανίας", Βουκουρέστι, 19 Σεπτεμβρίου 1967.

διαχώρισε αυτή τη ιδιαιτερότητα στη ρουμανική στάση, όντας πολύ ηπιότερη από τις άλλες κομμουνιστικές χώρες, λαμβάνοντας τη υπόψη για τη στάση που θα τηρούσε έναντι του ρουμανικού καθεστώτος. Έτσι, ήδη από το καλοκαίρι του 1967, άρχισε να συντελείται μία μικρή βελτίωση των ελληνορουμανικών σχέσεων με την ρουμανική ηγεσία να μειώνει τους τόνους σχετικά με το πραξικόπημα στην Ελλάδα και τις δύο χώρες να διερευνούν τις προοπτικές ανάπτυξης των σχέσεων τους.²¹⁶

Σημαντικό να τονιστεί είναι ότι στη Ρουμανία φιλοξενούνταν Έλληνες κομμουνιστές, πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου πολέμου,²¹⁷ που μετά τη ρήξη στο εσωτερικού του ΚΚΕ είχαν διασπαστεί σε ορθόδοξους και αναθεωρητές κομμουνιστές.²¹⁸ Επιπλέον, στο Βουκουρέστι εξέπεμπε ο παράνομος ραδιοφωνικός σταθμός του ΚΚΕ «Η φωνή της Αλήθειας», που ασκούσε δριμεία κριτική κατά του ελληνικού καθεστώτος, ώσπου να μεταφερθεί στο Χάλε της Λειψίας,²¹⁹ όπου εκεί οι σκληροπυρηνικοί κομμουνιστές προέβησαν στην αναδιοργάνωση του κόμματος.²²⁰

Η εισβολή των μελών του Συμφώνου της Βαρσοβίας στην Τσεχοσλοβακία καταδικάστηκε δημόσια από το ρουμανικό καθεστώς, το οποίο έλαβε συγχρόνως μέτρα για απόκρουση τυχόν σοβιετικής εισβολής στο έδαφός της.²²¹ Η Ρουμανία υπό το φόβο της σοβιετικής εισβολής μοχθούσε για τη σύγκληση μίας Πανευρωπαϊκής Διασκέψεως ασφαλείας, η οποία θα διευκόλυνε το διάλογο μεταξύ Ανατολής και Δύσης, και την σταδιακή κατάργηση των συνασπισμών, μειώνοντας έτσι και το ενδεχόμενο της εισβολής του σοβιετικού συνασπισμού στο Βουκουρέστι.²²² Επιπλέον, ήταν έπειτα ιδιαίτερα προσεκτική στις διπλωματικές της κινήσεις καθώς δεν ήθελε να προκαλέσει τη Μόσχα για ζητήματα ήσσονος σημασίας.²²³ Μετά από κάποιο διάστημα στασιμότητας, οι ελληνορουμανικές σχέσεις πέρασαν σε περίοδο αναθέρμανσης κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1969,²²⁴ με τις δύο χώρες να επιβεβαιώνουν την αμοιβαία τους επιθυμία για περαιτέρω προώθηση των διμερών σχέσεων τους.²²⁵

²¹⁶ Βαλντέν, σ. 542-546.

²¹⁷ Σφέτας, “Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία”, σ. 434.

²¹⁸ Στεργίου, σ. 128-129.

²¹⁹ Σφέτας, “Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία”, σ. 434-435.

²²⁰ Στεργίου, σ. 129.

²²¹ Χατζηδάκης, σ. 189.

²²² Υ.Δ.Ι.Α.Υ.Ε., Κ.Υ., 1971, φάκελος-13, υποφάκελος-4, αριθ. πρωτ. 176-ΡΟΥΜ, τηλετυπικό κρυπτογράφημα, πρέσβης Μαρκοπουλιώτης προς ΥΠΕΞ Α' Πολιτική Δ/νση, Παρίσι, 12 Φεβρουαρίου 1970.

²²³ Βαλντέν, σ. 547.

²²⁴ Χατζηδάκης, σ. 189.

²²⁵ Βαλντέν, σ. 550.

2.4.2) Οι ελληνορουμανικές σχέσεις την περίοδο του «Βαλκανικού Ανοιγματος» της Χούντας, 1970-1971

Την περίοδο αυτή οι ελληνορουμανικές σχέσεις βρίσκονταν υπό συνεχή βελτίωση του κλίματος χωρίς πάντως να καταγράφονται σπουδαία γεγονότα και κινήσεις καθώς η ομαλοποίηση των σχέσεων έχει ήδη επέλθει από το 1969.²²⁶ Το καλοκαίρι του 1970, η Ρουμανία άσκησε έντονη δραστηριότητα στο ζήτημα της διαβαλκανικής συνεργασίας. Το καθεστώς του Ceausescu πρότεινε μέσω διπλωματικών διαβημάτων στις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες, τη δημιουργία μόνιμης διάσκεψης όλων των βαλκανικών κρατών, για τη συζήτηση ενδοβαλκανικών και διεθνών θεμάτων και την υπογραφή πολυμερών συμφωνιών.²²⁷ Η ελληνική απάντηση μέχρι το θάνατο του Πιπινέλη ήταν σχετικά θετική στη ρουμανική πρόταση για πολυμερή βαλκανική συνεργασία με ιδιαίτερες επιφυλάξεις στον τομέα της πολυμερούς οικονομικής συνεργασίας. Αυτή όμως άλλαξε με την ανάληψη του υπουργείου Εξωτερικών από το Χρήστο Ξανθόπουλο – Παλαμά, ο οποίος αντιτίθεντο στην πολυμερή συνεργασία και υποστήριζε θερμά την ενίσχυση των διμερών σχέσεων.²²⁸

Αξιοσημείωτο γεγονός αποτέλεσε η επίσκεψη του Ρουμάνου υπουργού Εξωτερικών, Manescu, τον Ιούλιο του 1971 στην Αθήνα, όπου συζήτησε με αξιωματούχους της ελληνικής κυβέρνησης διμερή και διεθνή θέματα. Στο κοινό ανακοινωθέν που δημοσιεύθηκε στο πέρας της επίσκεψης τονιζόταν η θέληση των δύο χωρών για περαιτέρω προώθηση της συνεργασίας σε διάφορους τομείς, με ιδιαίτερη μνεία να γίνεται στην ανάγκη συνεργασίας των βαλκανικών λαών βάσει των διεθνών αρχών. Επίσης, ο Ρουμάνος υπουργός Εξωτερικών έδωσε στον ηγέτη της χούντας, Γεώργιο Παπαδόπουλο, πρόσκληση να επισκεφθεί το Βουκουρέστι. Επρόκειτο για την πρώτη πρόσκληση που δόθηκε στο δικτάτορα να επισκεφθεί ξένη χώρα και δη σοσιαλιστική. Ο Παπαδόπουλος ωστόσο δεν κατάφερε να επισκεφθεί το Βουκουρέστι καθώς το 1972 ανέλαβε και χρέη αντιβασιλέα.²²⁹

2.4.3) Η εγκαρδιότητα των ελληνορουμανικών σχέσεων, 1972-1974

²²⁶ ό.π., σ. 552.

²²⁷ Σφέτας, “Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία”, σ. 433.

²²⁸ Βαλντέν, σ. 328-339.

²²⁹ Σφέτας, “Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία”, σ. 433-434.

Την περίοδο αυτή οι ελληνορουμανικές σχέσεις χαρακτηρίζονταν από εγκαρδιότητα. Όμως, όταν έγιναν γνωστές οι εξελίξεις για την ελληνοαμερικανική συμφωνία για τον ελλιμενισμό του Έκτου Αμερικανικού Στόλου και τα γεγονότα στο Κυπριακό υπήρξε κάποια ψύχρανση στις ελληνορουμανικές σχέσεις, μικρής όμως διάρκειας που δεν φαίνεται να τις επηρέασε περαιτέρω.²³⁰ Σημαντική για τις ελληνορουμανικές σχέσεις υπήρξε η επίσκεψη του υπουργού Εξωτερικών, Άννινο Καβαλιεράτου στο Βουκουρέστι το Νοέμβριο του 1972. Εκεί συζητήθηκαν διμερή ζητήματα και θέματα ευρωπαϊκής ασφάλειας,²³¹ ενώ επίκεντρο των συνομιλιών αποτέλεσε η διαβαλκανική συνεργασία. Εκεί σημειώθηκε κάποια μετατόπιση της ελληνικής στάσης υπέρ των ρουμάνικων θέσεων για την πολυμερή συνεργασία στα Βαλκάνια.²³² Όσον αφορά τα διμερή ζητήματα, υπογράφηκε μεταξύ των δύο πλευρών συμφωνία πολιτιστικής και επιστημονικής συνεργασίας.²³³

Στο υπόλοιπο του έτους οι ελληνορουμανικές σχέσεις είχαν μία σταθερά τάση ανάπτυξης, με τις δύο πλευρές να επιθυμούν την περαιτέρω ανάπτυξη της συνεργασίας τους σε διάφορους τομείς. Η ρουμάνικη αντίδραση ήταν θετική στην πολιτειακή μεταβολή, με την κατάργηση της μοναρχίας στη χώρα και το εγχείρημα Μαρκεζίνη για τη σταδιακή επάνοδο στη δημοκρατία. Το Νοέμβριο του 1973 αναγγέλθηκε επίσημα η επίσκεψη του Ρουμάνου ηγέτη Ceaușescu στην Αθήνα. Επρόκειτο για την πρώτη επίσκεψη αρχηγού κομμουνιστικού κράτους κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των Συνταγματαρχών.²³⁴ Η προγραμματισμένη επίσκεψη για τις 21-24 Νοεμβρίου τελικά δεν πραγματοποιήθηκε λόγω των γεγονότων του Πολυτεχνείου ενώ μέχρι την πτώση της χούντας δεν τέθηκε ξανά προς συζήτηση το θέμα της πρόσκλησης του Ceaușescu στην Αθήνα.²³⁵

Κατά την περίοδο της δικτατορίας Ιωαννίδη οι ελληνορουμανικές σχέσεις επηρεάστηκαν σε μικρότερο βαθμό από τις σχέσεις με τα άλλα κομμουνιστικά κράτη, αν και παρατηρήθηκε στασιμότητα. Ωστόσο, τα γεγονότα στο Κυπριακό με την πραξικοπηματική ανατροπή του Μακαρίου πυροδότησαν την έντονη ρουμανική αντίδραση. Η Ρουμανία εξέφρασε την έκδηλη ανησυχία της για τις εξελίξεις στην

²³⁰ Βαλντέν, σ. 560-571.

²³¹ Σφέτας, “Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία”, σ. 434.

²³² Ριζάς, σ. 191-192.

²³³ Βαλντέν, σ. 563.

²³⁴ Βαλντέν, σ. 566-569.

²³⁵ Χατζηδάκης, σ. 198-199.

Κύπρο και την εμπλοκή των Ελλήνων αξιωματικών για την ανατροπή του Μακαρίου, ζητώντας την άμεση απόσυρση των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων, ενώ μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, η οποία έθεσε σε κίνδυνο την ασφάλεια στα Βαλκάνια, ζήτησε τη λύση του ζητήματος μέσω ειρηνικών διαπραγματεύσεων. Η ρουμανική αυτή στάση ίσως προέρχονταν από την ανησυχία των Ρουμάνων για ναυάγηση των πρωτοβουλιών βαλκανικής συνεργασίας και της προοπτικής σοβιετικής ανάμειξης στη Βαλκανική.²³⁶ Με την πτώση της χούντας οι ελληνορουμανικές σχέσεις εισήλθαν σε νέα περίοδο ανάπτυξης και ώθησης υπό την κυβέρνηση Καραμανλή.²³⁷

²³⁶ Βαλντέν, σ. 571-575.

²³⁷ Σφέτας, “Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία”, σ. 435.

3) Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης

3.1) Η καταδίκη του στρατιωτικού καθεστώτος από ΕΣΣΔ, Ανατολική Γερμανία, Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία

Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου και η επιβολή ενός αυταρχικού στρατιωτικού καθεστώτος, προκάλεσε ψύχρανση στις σχέσεις της Ελλάδας με τα κράτη του ανατολικού συνασπισμού.²³⁸ Τα κομμουνιστικά καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης αντέδρασαν έντονα στο στρατιωτικό πραξικόπημα με επίσημες δηλώσεις και διπλωματικά διαβήματα κατά του ελληνικού καθεστώτος. Εκτός αυτού, τα σοσιαλιστικά κράτη μποϊκόταραν τη συμμετοχή σε δραστηριότητες του ελληνικού καθεστώτος, προβαίνοντας στον περιορισμό των διακρατικών οικονομικών και εμπορικών τους σχέσεων, χωρίς όμως να φτάσουν στα όρια διακοπής των διπλωματικών τους σχέσεων. Έντονη επίσης ήταν και η αντίδραση του τύπου και των ραδιοφώνων των χωρών αυτών, τα οποία ασκούσαν δριμεία κριτική κατά των συνταγματαρχών καθόλη τη διάρκεια της δικτατορίας.²³⁹

Ο έντονος αντικομμουνισμός του ελληνικού καθεστώτος, η πρόσδεση του στην ατλαντική συμμαχία καθώς και η αλληλεγγύη των ανατολικών χωρών προς τους φυλακισμένους ή διωκόμενους Έλληνες κομμουνιστές συντέλεσαν στη διαμόρφωση αυτής της στάσης των Ανατολικών χωρών έναντι του απριλιανού καθεστώτος. Βέβαια, στοιχεία ρεαλισμού ξεπρόβαλαν στη χάραξη της πολιτικής τους έναντι στη χούντα όταν αντιλήφθηκαν την εδραίωση της παρουσίας της στην εξουσία. Επιπλέον, προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν προς όφελος τους την ένταση στις σχέσεις της χούντας με τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, αλλά και τις προσπάθειες νομιμοποίησης αυτής, μέσω του Ανατολικού Ανοιγματος που πραγματοποίησε, για την προώθηση των εθνικών τους στόχων.²⁴⁰

Οι σχέσεις του στρατιωτικού καθεστώτος με τις Ανατολικές χώρες δημιούργησαν δυσaréσκεια στις αντιδικτατορικές δυνάμεις, κυρίαρχη συνιστώσα των οποίων αποτελούσαν οι Έλληνες κομμουνιστές. Το θέμα πήρε ευρύτερες διαστάσεις, με τη διάσπαση του ΚΚΕ το 1968.²⁴¹ Το ΚΚΕ (Εσωτερικού) αρχικά κατέκρινε την στάση των

²³⁸ Στεργίου, σ. 130.

²³⁹ Βαλντέν, σ. 59-88.

²⁴⁰ ό.π., σ. 58-59.

²⁴¹ Βαλντέν, Σ., «Η ελληνική δικτατορία και οι ανατολικές χώρες (1967-1974)», στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής*, 13, Θεμέλιο 2017, σ. 125, <https://doi.org/10.12681/hpsa.15141>

Ανατολικών χωρών έναντι του ελληνικού πραξικοπήματος, χωρίς όμως να δώσει δημόσιες διαστάσεις. Όμως, από την εκδήλωση του ελληνικού ανοίγματος προς ανατολάς, η κριτική για τις σχέσεις της χούντας με τις Ανατολικές χώρες άρχισε σταδιακά να εκφράζεται δημόσια σε επίσημα κείμενα του ΚΚΕ (εσωτερικού). Από την άλλη, οι Ορθόδοξοι κομμουνιστές, ήταν ιδιαίτερα προσεκτικοί στις κινήσεις τους, ευχαριστώντας πάντα την ΕΣΣΔ και τις λοιπές Ανατολικές χώρες για την στήριξη που τους παρείχαν, και αποφεύγοντας να αναφερθούν στις σχέσεις των Συνταγματαρχών με τα σοσιαλιστικά κράτη.²⁴² Από το 1972 κι έπειτα όμως το ΚΚΕ (εξωτερικού) υιοθέτησε μία διαφορετική στάση υποστηρίζοντας την ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ της χούντας και των χωρών του Ανατολικού συνασπισμού.²⁴³

3.2.) Οι σχέσεις του στρατιωτικού καθεστώτος με τη Σοβιετική Ένωση

Οι σχέσεις της Σοβιετικής Ένωσης με το δικτατορικό καθεστώς ήταν ιδιαίτερα ψυχρές τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας,²⁴⁴ με μέλη της σοβιετικής κυβέρνησης να καταφέρονται συχνά σε επίσημες τοποθετήσεις τους κατά της ελληνικής κυβέρνησης. Οι πολιτικές σχέσεις των δύο χωρών παρέμειναν ψυχρές, ωστόσο στις οικονομικές σχέσεις υπήρξε αργότερα κάποια ομαλοποίηση χωρίς βέβαια ενδιαφέρον για περαιτέρω ανάπτυξη τους.²⁴⁵

Τα γεγονότα στην Τσεχοσλοβακία είχαν αντιφατική επίδραση καθώς πριν από τη σοβιετική εισβολή στην Πράγα, οι Σοβιετικοί εξακολουθούσαν να τηρούν εχθρική στάση έναντι του ελληνικού καθεστώτος, και κάποιων πρωτοβουλιών για διαβαλκανική συνεργασία, που είχε διατυπώσει ο Πιπινέλης, τις οποίες ερμήνευαν ως ευθυγραμμισμένες με τις αμερικανικές προσπάθειες για υπονόμευση του ανατολικού μπλοκ. Ωστόσο, μετά την εισβολή, σημειώθηκε μία μείωση της πολεμικής κατά του ελληνικού καθεστώτος και μία σταδιακή επιστροφή των διμερών σχέσεων με αυτό στην ομαλότητα, με χαρακτηριστική τη συμμετοχή χωρών του ανατολικού συνασπισμού στους Ευρωπαϊκούς Αγώνες της Αθήνας το καλοκαίρι του 1969, τη στιγμή που πολλές χώρες της Δυτικής Ευρώπης μπούκόταραν τη συμμετοχή τους.²⁴⁶

²⁴² Βαλντέν, "Παράταιροι εταίροι", σ. 175-176.

²⁴³ Βαλντέν, "Ελληνική Δικτατορία", σ. 137.

²⁴⁴ Χατζηδάκης, σ. 151.

²⁴⁵ Βαλντέν, "Παράταιροι εταίροι", σ. 59.

²⁴⁶ Βαλντέν, "Ελληνική Δικτατορία" σ. 125.

Έτσι, το 1969 ενόψει των προσπαθειών του ελληνικού καθεστώτος να εξομαλύνει τις σχέσεις του με τις Ανατολικές χώρες, η ΕΣΣΔ και η Βουλγαρία επιχείρησαν να εξέλθουν από την απομόνωση στην οποία τους οδήγησε η τσεχοσλοβακική κρίση. Ωστόσο, στην περίπτωση της ΕΣΣΔ, δεν υπήρχαν εντυπωσιακές κινήσεις εξομάλυνσης των διμερών σχέσεων, ενώ παράλληλα η επιθετική ρητορική κατά της χούντας δεν έλειπε.²⁴⁷ Κατά τη διάρκεια του έτους πραγματοποιήθηκαν κάποιες συναντήσεις του Πιπινέλη με το Σοβιετικό πρέσβη Levichkin, κατά τις οποίες εξετάστηκαν οι δυνατότητες ανάπτυξης των διμερών οικονομικών σχέσεων. Έτσι στα τέλη του 1969, σημειώθηκαν ορισμένες κινήσεις εξομάλυνσης αυτών. Αρχικά, ανατέθηκε η εκτέλεση του έργου της αξιοποίησης της Τύρφης Φιλίππων σε Σοβιετικό Οργανισμό, έργο ύψους 90 εκ. δολαρίων ενώ λίγο αργότερα πραγματοποιήθηκε η τελετή θεμελίωσης του ΑΗΣ Κερατσινίου, σύμφωνα με ελληνο-σοβιετική σύμβαση που είχε υπογραφεί το 1966. Την ημέρα της ελληνικής απόσυρσης από το Συμβούλιο της Ευρώπης, υπογράφηκαν δύο ελληνο-σοβιετικά έγγραφα: παράταση της εμπορικής συμφωνίας του 1964 και παραχώρηση στην ΕΣΣΔ δασμολογικών ποσοστώσεων βάσει των διατάξεων συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ,²⁴⁸ τις οποίες βέβαια η ΕΣΣΔ δεν αξιοποίησε σχεδόν καθόλου ενώ εξαιτίας αυτών η Ελλάδα καταδικάστηκε από την GATT.²⁴⁹

Το επόμενο διάστημα οι ελληνο-σοβιετικές σχέσεις διακυμαίνονταν μεταξύ περιόδων ψυχρότητας και ορισμένης αναθέρμανσης. Η σοβιετική στάση απέναντι στο ελληνικό καθεστώς χαρακτηρίζονταν από ψυχρότητα σε γενικότερα πλαίσια, με τη Μόσχα να επιθυμεί τη συνεργασία με το ελληνικό καθεστώς σε συγκεκριμένους μόνο τομείς, π.χ. τον οικονομικό και τεχνικό. Ωστόσο, η θετική ανταπόκριση της Ελλάδας στην σοβιετική πρόταση για τη σύγκληση διάσκεψης για την ασφάλεια και τη συνεργασία στην Ευρώπη συνέβαλε στη βελτίωση του κλίματος των διμερών σχέσεων, με τη σοβιετική πλευρά να δείχνει ικανοποιημένη και να δηλώνει πρόθυμη για την ανάπτυξη των εμπορικών, τεχνικών και μορφωτικών σχέσεων των δύο χωρών.²⁵⁰

Όμως, το πρώτο εξάμηνο του 1972, η είδηση για την ελληνο-αμερικανική συμφωνία για την παραχώρηση λιμενικών διευκολύνσεων στις ΗΠΑ²⁵¹ και οι

²⁴⁷ Βαλντέν, "Παράταιροι Εταίροι", σ. 104-109.

²⁴⁸ Χατζηδάκης, σ. 151-152.

²⁴⁹ Βαλντέν, "Παράταιροι Εταίροι", σ. 159.

²⁵⁰ Βαλντέν, "Παράταιροι Εταίροι" σ. 137-151.

²⁵¹ Βαλντέν, "Ελληνική Δικτατορία", σ. 128.

δραστηριότητες του ελληνικού καθεστώτος για την ανατροπή του Μακαρίου επέφεραν ψύχρανση στις σχέσεις της Ελλάδας με το σοβιετικό συνασπισμό, με την σοβιετική κυβέρνηση να προβαίνει σε διαβήματα διαμαρτυρίας στην ελληνική κυβέρνηση²⁵² και το σοβιετικό τύπο να ασκεί οξεία κριτική κατά αυτής. Το δεύτερο εξάμηνο του 1972, οι ελληνο-σοβιετικές σχέσεις σημείωσαν ορισμένη πρόοδο, με την υπογραφή μίας πρώτης σύμβασης πλαισίου για την αξιοποίηση της τύρφης των Φιλίππων, του μεγαλύτερου έργου που είχε ανατεθεί σε Ανατολική χώρα και της συμφωνίας για ένα εξίσου μεγάλο έργο, της κατασκευής από σοβιετικό εργοστάσιο παραγωγής αλουμίνας στην Ελλάδα,²⁵³ ενώ τον Ιανουάριο του 1973 υπογράφηκε συμφωνία αεροπορικής σύνδεσης Αθήνας – Μόσχας καθώς και ρύθμιση για την απευθείας σιδηροδρομική σύνδεση Ελλάδας – ΕΣΣΔ.²⁵⁴

Η επιφυλακτική αυτή στάση της Μόσχας προς το ελληνικό καθεστώς όμως εξακολούθησε να υφίσταται ακόμα και όταν σχηματίστηκε η κυβέρνηση Μακεζίνη ενώ με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Δημήτριου Ιωαννίδη, η Ελλάδα οδηγήθηκε σε διεθνή απομόνωση και οι διμερείς σχέσεις υποχώρησαν σημαντικά ιδίως μετά το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου στην Κύπρο. Επίσης, το καθεστώς Ιωαννίδη έλαβε αποφάσεις αρνητικές για την τύχη του έργου της αξιοποίησης της τύρφης των Φιλίππων με τους σοβιετικούς ενώ η ελληνική θέση στο ζήτημα της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο, «*ότι αποτελεί ελληνική λίμνη*», έβρισκε αντίθετη τη Μόσχα, η οποία στόχευε στην ελεύθερη διέλευση του στόλου της από το Αιγαίο. Τα γεγονότα στην Κύπρο ώθησαν το σοβιετικό συνασπισμό να κινηθεί κατά του ελληνικού καθεστώτος με διπλωματικά και πολιτικά μέσα, καταγγέλλοντας άμεσα την ελληνική ανάμειξη στο εσωτερικό της Κυπριακής Δημοκρατίας.²⁵⁵ Η Μόσχα ερμήνευσε τα γεγονότα στην Κύπρο με την πραξικοπηματική ανατροπή του Μακαρίου, ως ένα ευρύτερο σχέδιο ενίσχυσης της ελληνικής επεκτατικότητας και του αμερικανικού ιμπεριαλισμού στη Μεγαλόνησο. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Μόσχα έδειξε ανοχή στην τουρκική εισβολή στην Κύπρο,²⁵⁶ την οποία δικαιολόγησε ότι έγινε με σκοπό την επιστροφή στην πρότερη κατάσταση και την υπεράσπιση των Τουρκοκυπρίων.²⁵⁷

²⁵² Χατζηδάκης, σ. 156.

²⁵³ Βαλντέν, "Παράταιροι Εταίροι", σ. 197-205.

²⁵⁴ Χατζηδάκης, σ. 158.

²⁵⁵ Βαλντέν, "Παράταιροι Εταίροι", σ. 223-227.

²⁵⁶ Ριζάς, σ. 199.

²⁵⁷ Βαλντέν, "Παράταιροι Εταίροι", σ. 230.

3.3) Οι σχέσεις με την Ανατολική Γερμανία

Η Ανατολική Γερμανία, απόλυτα ευθυγραμμισμένη με τη σοβιετική πολιτική, ήταν από τα σοσιαλιστικά κράτη που υιοθέτησαν ιδιαίτερα σκληρή στάση έναντι του ελληνικού καθεστώτος, με τις εμπορικές και πολιτικές σχέσεις των δύο χωρών να πλήττονται και το μεταξύ τους εμπόριο να σημειώνει σημαντική κάθοδο. Επιπλέον, στην Ανατολική Γερμανία και συγκεκριμένα στο «αδελφό» ανατολικογερμανικό κομμουνιστικό κόμμα, αναζήτησαν βοήθεια και προστασία, οι σκληροπυρηνικοί Έλληνες κομμουνιστές μετά τη ρήξη που σημειώθηκε το 1968 στο εσωτερικό του ΚΚΕ. Εκεί επιχειρήθηκε η αναδιοργάνωση του κόμματος και του προπαγανδιστικού ραδιοσταθμού «η Φωνή της Αλήθειας».²⁵⁸

Από την άνοιξη του 1969 κι έπειτα η κυβέρνηση της Ανατολικής Γερμανίας παρουσίασε μία στροφή στη στάση της έναντι του καθεστώτος των συνταγματαρχών. Η εδραίωση του στρατιωτικού καθεστώτος στην ελληνική εξουσία, η αποτυχία απομόνωσης του, λόγω της στήριξης του από το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ, καθώς και η ανάγκη για εισαγωγές από την Ελλάδα μεσογειακών φρούτων συντέλεσαν στην μεταβολή της στάσης του Ανατολικού Βερολίνου. Η Ανατολική Γερμανία πλέον θα τηρούσε μία προσεκτική πολιτική, προχωρώντας σε μία επανενεργοποίηση των σχέσεων με το ελληνικό καθεστώς. Βέβαια, η στροφή αυτή της Ανατολικής Γερμανίας κρατήθηκε μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας, ώστε να μη προκαλέσει δυσaréσκεια στην ανατολικογερμανική κοινωνία. Η νέα αυτή πολιτική εναρμονιζόταν με τη τάση αναθέρμανσης των σχέσεων των Ανατολικών χωρών με το ελληνικό καθεστώς,²⁵⁹ το οποίο εκείνη την περίοδο στο πλαίσιο απομόνωσης του από τη Δύση, επιχειρούσε άνοιγμα προς ανατολάς.²⁶⁰

Έτσι σταδιακά άρχισε να διαγράφεται ένα βελτιούμενο κλίμα στις σχέσεις Ελλάδας – Ανατολικής Γερμανίας, με μία ορισμένη ανάπτυξη στις οικονομικές σχέσεις.²⁶¹ Στις αρχές του 1970 αφίχθηκε Επιμελητηριακή Αντιπροσωπεία της Ανατολικής Γερμανίας στην Ελλάδα, ενώ λίγους μήνες αργότερα υπογράφηκε εμπορική σύμβαση, μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και ανατολικογερμανικού οίκου, για την παράδοση και εγκατάσταση τριών σταθμών μετασχηματισμού

²⁵⁸ Στεργίου, σ. 128-131.

²⁵⁹ Βαλντέν, “Παράταιροι Εταίροι”, σ. 107-109.

²⁶⁰ Στεργίου, σ. 133.

²⁶¹ ό.π., σ. 133-135.

ηλεκτρικού ρεύματος στην Παλλήνη, στον Ασπρόπυργο και τον Άγιο Πέτρο Αχαρνών, ύψους 15 εκ. δολαρίων, με αποπληρωμή σε αγροτικά προϊόντα.²⁶² Επιπλέον, η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να εκπληρώσει ένα χρόνιο αίτημα της Ανατολικής Γερμανίας, εγκαθιστώντας επίσημη μόνιμη εμπορική αντιπροσωπεία στο Ανατολικό Βερολίνο είχε ιδιαίτερη πολιτική σημασία, καθώς ήταν μία ενέργεια, την οποία επί δεκαπέντε και πλέον έτη η κυβέρνηση της Βόννης απέτρεπε να πραγματοποιηθεί. Για την Ανατολική Γερμανία σήμανε αναβάθμιση των πολιτικών σχέσεων με την Ελλάδα, κάτι τέτοιο όμως δεν ήταν εύκολο να γίνει αποδεκτό, λόγω των υφιστάμενων σχέσεων Αθήνας- Βόννης.²⁶³

Τα επόμενα έτη ακολούθησαν κι άλλες εμπορικές συμφωνίες μεταξύ των δύο χωρών, οι οποίες προετοίμαζαν το έδαφος για την αποκατάσταση των διμερών σχέσεων σε διπλωματικό επίπεδο, με τις διαπραγματεύσεις να ξεκινάνε τον Ιανουάριο του 1973.²⁶⁴ Είχε βέβαια προηγηθεί και εξομάλυνση των σχέσεων Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας, η οποία άνοιξε το δρόμο για την αποκατάσταση των σχέσεων του Ανατολικού Βερολίνου με τις δυτικές χώρες.²⁶⁵ Η συμφωνία που υπογράφηκε περιλάμβανε την αμοιβαία αναγνώριση των δύο κρατών καθώς και επιμέρους πρωτόκολλα συνεργασίας στον επιστημονικό, πολιτιστικό και εκπαιδευτικό τομέα.²⁶⁶ Έτσι στις 29 Μαΐου 1973, η Ελλάδα και η Ανατολική Γερμανία αποκατέστησαν τις σχέσεις του σε επίπεδο πρεσβευτών,²⁶⁷ με την Ανατολική Γερμανία βέβαια να κρατά μία πιο διακριτική στάση ως την πτώση της δικτατορίας λόγω και των πιέσεων που ασκούσαν οι Έλληνες κομμουνιστές.²⁶⁸

Στην περίοδο δικτατορίας του Ιωαννίδη, οι οποίες σημαντικές πρωτοβουλίες για την προώθηση των σχέσεων με τις Ανατολικές χώρες, σημείωσαν οπισθοχώρηση.²⁶⁹ Οι διμερείς σχέσεις συνέχισαν κανονικά την πορείας τους μέχρι τα γεγονότα στην Κύπρο, όπου ο ανατολικός συνασπισμός καταδίκασε απερίφραστα το ελληνικό καθεστώς για την εμπλοκή του στην ανατροπή του Μακαρίου, μόνο που αυτή τη φορά

²⁶² Χατζηδάκης, σ. 213.

²⁶³ Βαλντέν, "Παράταιροι Εταίροι", σ. 132-143.

²⁶⁴ Στεργίου, σ. 137-139.

²⁶⁵ Βαλντέν, "Παράταιροι Εταίροι", σ. 211.

²⁶⁶ Στεργίου, σ. 139.

²⁶⁷ Χατζηδάκης, σ. 214.

²⁶⁸ Βαλντέν, "Παράταιροι Εταίροι", σ. 212.

²⁶⁹ ό.π., σ. 224.

δεν έμεινε στην πολεμική ρητορική αλλά αποδέχθηκε σιωπηρά και την τουρκική εισβολή στην Κυπριακή Δημοκρατία.²⁷⁰

3.4) Οι σχέσεις με Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία

Οι τρεις αυτές χώρες ακολούθησαν κατά βάσει την χαραχθείσα από τη Σοβιετική Ένωση πολιτική έναντι του ελληνικού καθεστώτος κατά τη διάρκεια της επταετούς δικτατορίας.²⁷¹ Τα πρώτα χρόνια της επιβολής του στρατιωτικού καθεστώτος, οι σχέσεις αυτού με τις σοσιαλιστικές κυβερνήσεις των χωρών αυτών ήταν ιδιαίτερα ψυχρές, με κάποια διπλωματικά επεισόδια να λαμβάνουν χώρα την περίοδο αυτή.²⁷²

Την περίοδο, που η ελληνική χούντα αποφάσισε να εξομαλύνει τις σχέσεις της με τα κομμουνιστικά κράτη, λόγω των επιδεινούμενων σχέσεων της με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και για λόγους εσωτερικής κατανάλωσης, σημειώθηκε κάποια σταδιακή βελτίωση με τις κυβερνήσεις της Ουγγαρίας, της Τσεχοσλοβακίας και της Πολωνίας, χωρίς βέβαια αξιόλογα αποτελέσματα.²⁷³ Ενδεικτικά, σημειώθηκε κάποια βελτίωση στις εμπορικές σχέσεις με την Ουγγαρία, με την υπογραφή εμπορικών πρωτοκόλλων και συμφωνιών,²⁷⁴ γνωστοποιήθηκε η επικείμενη βελτίωση των τουριστικών, εμπορικών και πολιτιστικών σχέσεων με την Τσεχοσλοβακία, ενώ η Πολωνία επιδίωξε την ανάπτυξη των διμερών οικονομικών σχέσεων με το ελληνικό καθεστώς, με τον Πολωνό υφυπουργό εξωτερικού εμπορίου να επισκέπτεται την Ελλάδα.²⁷⁵

Μετά τη ψύχρανση που επήλθε με τη συμφωνία με την υπογραφή της συμφωνίας για την παραχώρηση λιμενικών διευκολύνσεων στις ΗΠΑ και τα γεγονότα στην Κύπρο σημειώθηκε κάποια αναθέρμανση στις σχέσεις των Ανατολικών χωρών με το ελληνικό καθεστώς.²⁷⁶ Οι ελληνο-πολωνικές σχέσεις σημείωσαν κάποια πρόοδο, με τη διεξαγωγή, κατόπιν πολωνικής πρωτοβουλίας, τον Ιανουάριο του 1973 πολιτικών συνομιλιών πρεσβευτικού επιπέδου. Εκεί συζητήθηκαν θέματα για την διάσκεψη ευρωπαϊκής ασφάλειας αλλά και διμερή ζητήματα, που άπτονταν του ενδιαφέροντος

²⁷⁰ Βαλντέν, “Ελληνική Δικτατορία”, σ. 130.

²⁷¹ Ι.Δ.Ι.Α.Υ.Ε, Κ.Υ, 1974, φάκελος-5 υποφάκελος-7, υπηρεσιακό σημείωμα, Β ΥΠΕΞ, πληρεξούσιος υπουργός Β’ Διευθυντής Παπαϊωάννου, Αθήνα, 07 Ιουλίου 1974.

²⁷² Βαλντέν, “Παράταιροι Εταίροι”, σ. 84-86.

²⁷³ ό.π., σ. 120-121, 152-153.

²⁷⁴ Χατζηδάκης, σ. 215.

²⁷⁵ Βαλντέν, “Παράταιροι Εταίροι”, σ. 152-153.

²⁷⁶ ό.π., σ. 202.

των δύο χωρών ενώ τον ίδιο μήνα υπογράφηκε και μία νέα διμερή εμπορική συμφωνία τριετούς ισχύος.²⁷⁷

Όσον αφορά τις διμερείς σχέσεις με την Τσεχοσλοβακία, αυτές δεν έχουν ενδιαφέρουσες εξελίξεις, με μόνα σημειωτέα την αύξηση του εμπορίου των δύο χωρών και την υπογραφή ενός νέου εμπορικού πρωτοκόλλου το 1972. Γενικά, η Πράγα είχε έντονη αντίδραση στις προαναφερθείσες ενέργειες της χούντας, και ήταν απρόθυμη να διευρύνει τις σχέσεις της με το καθεστώς των συνταγματαρχών. Εξίσου και οι σχέσεις με την Ουγγαρία κινούνταν στο ίδιο επίπεδο με αυτό της Τσεχοσλοβακίας. Η συνέχιση της πολεμικής του τύπου κατά του ελληνικού καθεστώτος και η άνιση ανάπτυξη των διμερών οικονομικών σχέσεων υπέρ της Ουγγαρίας αποτελούσαν δύο αρνητικές πτυχές στο σύνολο των σχέσεων Ελλάδας – Ουγγαρίας ενώ και η ανανέωση του προγράμματος μορφωτικών ανταλλαγών έγινε μέσω επιστολών και όχι με την υπογραφή ενός νέου προγράμματος, όπως επιθυμούσε η ελληνική κυβέρνηση.²⁷⁸

Επί της δικτατορίας του Ιωαννίδη, οι σχέσεις του ελληνικού καθεστώτος με τις σοσιαλιστικές αυτές χώρες κατέγραψαν μία φθίνουσα πορεία. Μπορεί οι οικονομικές και εμπορικές σχέσεις να συνέχισαν μέχρι τα γεγονότα στην Κύπρο, όμως και εκεί το καθεστώς Ιωαννίδη εφάρμοσε μία περιοριστική πολιτική στις εμπορικές ανταλλαγές με τις Ανατολικές χώρες, που μάλλον υπέκρυπτε και πολιτικά κίνητρα. Η ανάμειξη των Ελλήνων αξιωματικών στα γεγονότα για την ανατροπή του Μακαρίου καταδικάστηκαν από τις Ανατολικές χώρες, οι οποίες ευθυγραμμίστηκαν πλήρως με τη σοβιετική στάση.²⁷⁹

Γενικά, η στάση των χωρών του σοβιετικού συνασπισμού προς το καθεστώς των συνταγματαρχών εντασσόταν στο γενικότερο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, περιλαμβάνοντας στιγμές αντιπαράθεσης και στιγμές προσέγγισης. Οι στιγμές αντιπαράθεσης αφορούσαν περιόδους που το ελληνικό καθεστώς προωθούσε τις δυτικές θέσεις ενώ οι στιγμές προσέγγισης υποκινούνταν από τα ευρύτερα συμφέροντα της Μόσχας. Βέβαια, οι Ανατολικές χώρες δεν δίσταζαν να ανταποκριθούν

²⁷⁷ Ι.Δ.Ι.Α.Υ.Ε, Κ.Υ, 1974, φάκελος-5 υποφάκελος-7, ενημερωτικό σημείωμα σχετ. ελληνοπολωνικές σχέσεις, Β ΥΠΕΞ, Αθήνα, 20 Ιουλίου 1974.

²⁷⁸ Βαλντέν, “Παράταιροι Εταίροι”, σ. 212-213.

²⁷⁹ ό.π., σ. 228-230.

στα καλέσματα της χούντας προκειμένου να προκαλέσουν το οποιοδήποτε πλήγμα στον αντίπαλο συνασπισμό.²⁸⁰

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπερασματικά, το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου και η επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας στην Ελλάδα προκάλεσε αμηχανία στις κυβερνήσεις των δυτικών κρατών. Οι μεγάλες δυτικές δυνάμεις (Μεγάλη Βρετανία, Δυτική Γερμανία, Γαλλία) και η Ιταλία προσπάθησαν να τηρήσουν μία μετριοπαθή πολιτική με ρεαλιστικά στοιχεία χωρίς να επεμβαίνουν στις ελληνικές εσωτερικές υποθέσεις, λόγω της ιδιότητας της Ελλάδας ως κράτος μέλος του NATO και της σημασίας της θέσεως της χώρας σε μία κρίσιμη γεωστρατηγική περιοχή για τα συμφέροντα των Συμμάχων. Αν και παρότρυναν σε κάθε ευκαιρία την επιστροφή στη δημοκρατία, για αυτές προτεραιότητα της εξωτερικής τους πολιτικής αποτελούσε η προώθηση των εθνικών τους συμφερόντων, οικονομικών, εμπορικών, στρατηγικών. Όμως, η πίεση της κοινής γνώμης για την καταδίκη του δικτατορικού καθεστώτος δυσκόλευε το έργο τους. Έτσι, τήρησαν μία διφορούμενη στάση καταδικάζοντας το ελληνικό καθεστώς σε διεθνή φόρουμ, που δεν διακυβεύονταν τα συμφέροντα τους αποφεύγοντας παράλληλα οποιαδήποτε καταδίκη του εντός σημαντικών οργανισμών όπως το NATO. Άλλωστε, τυχόν καταδίκη στο πλαίσιο του NATO θα προκαλούσε τη δυσφορία και των ΗΠΑ. Αντιθέτως, οι Σκανδιναβικές χώρες και η Ολλανδία δεν δίστασαν να κινηθούν κατά του στρατιωτικού καθεστώτος, μη ανεχόμενες την αυταρχική του δράση. Βέβαια, τα περιθώρια πρακτικής αντίδρασης της Ολλανδίας, της Νορβηγίας ή της Δανίας εναντίον της Ελλάδας εντός του NATO ήταν σχετικά περιορισμένα.

Πάντως, στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής το καθεστώς των Συνταγματαρχών δεν απέκλινε ιδιαίτερα από την πολιτική γραμμή των προηγούμενων κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων. Εξαρχής έδειξε τον δυτικό του πολιτικό προσανατολισμό και κυρίως την πίστη του στις ΗΠΑ και στο NATO. Επιπλέον, πρόβαλλε, όπως και οι προηγούμενες κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις, τον κομμουνιστικό «από βορράν κίνδυνο» κυρίως για να δικαιολογήσει την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας στη χώρα, προσπαθώντας να καθησυχάσει την ελληνική κοινωνία. Ούτως ώστε, οι σχέσεις της χούντας με τις

²⁸⁰ Βαλντέν, “Ελληνική Δικτατορία”, σ. 131-132.

χώρες της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης ήταν ιδιαίτερα ψυχρές τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας. Οι σοσιαλιστικές χώρες είχαν συνδέσει το στρατιωτικό πραξικόπημα με τον αμερικανικό επεκτατισμό στην περιοχή. Εκτός αυτού, η δυσχερής αντιμετώπιση που είχαν οι Έλληνες κομμουνιστές από το στρατιωτικό καθεστώς παράλληλα με την υποστήριξη που προσέφεραν τα σοσιαλιστικά καθεστώτα στο ΚΚΕ καθόλη τη διάρκεια της επταετίας δεν συνέβαλαν στην εξομάλυνση των διμερών τους σχέσεων.

Η ομαλοποίηση στις σχέσεις τους επήλθε όταν η χούντα έδειχνε ότι εδραίωνε την παρουσία της στην εξουσία, μετά τα γεγονότα στην Τσεχοσλοβακία (1968) και μετά την ελληνική αποπομπή από το Συμβούλιο της Ευρώπης, με το «Ανατολικό Άνοιγμα» της χούντας, το οποίο όμως δεν συνιστούσε στρατηγική απομάκρυνσης από το δυτικό κόσμο. Η στροφή αυτή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προς ανατολάς επικεντρώθηκε κυρίως στην ανάπτυξη των διμερών σχέσεων με τις Βαλκανικές χώρες, καθώς το καθεστώς δεν επιδίωξε και δεν πέτυχε την καλλιέργεια στενότερων δεσμών με τις άλλες Ανατολικές χώρες. Ενδεικτικά, η Σοβιετική Ένωση δεν έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για να αναθερμάνει τις σχέσεις της με το ελληνικό καθεστώς, παρά μόνο σε κάποιους τομείς που την ενδιέφεραν (στο εμπόριο). Ανάλογη πορεία είχαν και οι σχέσεις του στρατιωτικού καθεστώτος με τις υπόλοιπες Ανατολικές χώρες, οι οποίες ήταν κατά βάσει υποβαθμισμένες. Εξαίρεση αποτέλεσε η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων με την Ανατολική Γερμανία. Ένα αντικομμουνιστικό δικτατορικό καθεστώς αποκατέστησε τις διπλωματικές σχέσεις της χώρας με μία σοσιαλιστική χώρα, κάτι που δεν είχε γίνει με τις προηγούμενες ελληνικές κυβερνήσεις. Ωστόσο, η συγκυρία ήταν πιο ευνοϊκή με το διεθνή παράγοντα να συμβάλει στην εξέλιξη αυτή καθώς ήδη είχε ξεκινήσει η αποκατάσταση των σχέσεων Δυτικής και Ανατολικής Γερμανίας. Αντίστοιχα, και στην περίπτωση της Αλβανίας, ενώ μεταπολεμικά οι σχέσεις με την Ελλάδα ήταν ανύπαρκτες, κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας, οι ελληνοαλβανικές διπλωματικές σχέσεις αποκαταστάθηκαν λόγω και ποικίλων διεθνών συγκυριών. Όσον αφορά τις σχέσεις με τις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες (Ρουμανία, Βουλγαρία), αυτές ήταν πιο θερμές, ενώ στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις το «αγκάθι» του Μακεδονικού, όπως και τα προηγούμενα χρόνια, δεν συνέβαλε στην προώθηση τους.

Ολοκληρώνοντας, σίγουρα η έλευση του δικτατορικού καθεστώτος δεν αποτέλεσε ένα ευχάριστο γεγονός για κανένα από τα κράτη των δύο συνασπισμών είτε

για λόγους ιδεολογίας είτε για λόγους ηθικούς και πολιτικούς. Το καθένα όμως διαμόρφωσε τη δίκη του στάση έναντι του ελληνικού καθεστώτος λαμβάνοντας υπόψη πρωτίστως τα εθνικά του συμφέροντα. Φυσικά, ο διεθνής παράγοντας επηρέαζε σημαντικά τις σχέσεις της Ελλάδας με τα κράτη του δυτικού και ανατολικού συνασπισμού. Η διεθνής ύφεση λειτουργούσε θετικά για την εξομάλυνση των σχέσεων της Ελλάδας με τις Ανατολικές και Βαλκανικές χώρες, ενώ αντίστοιχα οι Αραβοϊσραηλινοί πόλεμοι, τα γεγονότα στην Τσεχοσλοβακία με την καταστολή της «Άνοιξης της Πράγας» και η εντεινόμενη σοβιετική παρουσία στη Μεσόγειο λειτουργούσαν καταλυτικά στην εξέλιξη των σχέσεων της Ελλάδας με τις κυβερνήσεις των Δυτικών κρατών. Τέλος, ο «από βορράν κίνδυνος» είχε ήδη αρχίσει να φθίνει μετά το Ανατολικό Άνοιγμα της χούντας, εμμένοντας κυρίως στα εθνικά θέματα όπως το Μακεδονικό. Η κυπριακή τραγωδία οδήγησε στην πτώση του δικτατορικού καθεστώτος, το οποίο με τους άστοχους χειρισμούς του στην εξωτερική πολιτική οδήγησε στην επιδείνωση την διεθνούς θέσης της χώρας και στην απομόνωσή της. Μετά τα γεγονότα στην Κύπρο η ελληνοτουρκική διαμάχη αποτέλεσε το κέντρο βάρους της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, με το δόγμα του «εξ'ανατολών κινδύνου» να αντικαθιστά τον «από βορράν κίνδυνο». Με την επάνοδο στη δημοκρατία, η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή επιδίωξε την έξοδο της χώρας από τη διεθνή απομόνωση, αναζητώντας την υποστήριξη των δυτικών κρατών για την πλήρη ενσωμάτωση στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, και προωθώντας περισσότερο την ήδη ενεργή βαλκανική πολιτική, η οποία θα λειτουργούσε ως αντίβαρο της τουρκικής επιθετικότητας.

ΑΡΧΕΙΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

A.) Αρχείο:

Αδημοσίευτο:

- 1) Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείο Εξωτερικών, Κεντρική Υπηρεσία
- 2) Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου Υπουργείο Εξωτερικών, Πρεσβεία Λονδίνου

B.) Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση:

- 1) Αποστολόπουλος, Κ., Δ., “Η επιρροή της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας στη σχέση της Ελλάδας με τη Δύση, 1974-1979”, στο: *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις ερμηνείες*, (επιμ.) Μαραντζίδης, Μιχαηλίδης, Χατζηβασιλείου, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2018, σελ. 219-230.
- 2) Αποστολόπουλος, Κ., Δ., (2018), “Η Δυτική Γερμανία απέναντι στη Δικτατορία των Συνταγματαρχών”, στο *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών: Ανατομία μίας Επταετίας*, (επιμ.) Βλαχόπουλος, Καιρίδης, Κλάψης, Πατάκης, Αθήνα 2018, σελ. 325-344.
- 3) Βαλντέν, Σ., «Η ελληνική δικτατορία και οι ανατολικές χώρες (1967-1974)» , στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής*, 13, Θεμέλιο 2017, σελ. 123-138, <https://doi.org/10.12681/hpsa.15141>
- 4) Βαλντέν, Σ., *Παράταιροι εταίροι: Ελληνική Δικτατορία, Κομμουνιστικά Καθεστώτα και Βαλκάνια, 1967-1974*, Πόλις, Αθήνα 2009.
- 5) Καραμανωλάκης, Β., “Αντιδικτατορικός αγώνας στο εξωτερικό (1967-1974): η περίπτωση της Δυτικής Γερμανίας”, στο: *Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας: πρακτικά συνεδρίου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Σούρλας, Π., Αθήνα 2016, σελ. 429-439.

- 6) Κατσούλης, Η., “Δημοκράτες κατά Συνταγματαρχών: Έλληνες στη Γερμανία από το 1967 ως το 1974”, στο: *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων*, (επιμ.) Χρυσός, Ε., Wolfgang, S., Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2010, σελ. 293-299.
- 7) Κλάφης, Α., “Η ελληνική χούντα και το διεθνές σύστημα.”, 24-04-2022, Καθημερινή, <https://www.kathimerini.gr/society/561824482/i-elliniki-choynta-kai-to-diethnes-systima/> τελευταία πρόσβαση: 25-01-2024.
- 8) Konstadinova, T., “Ιδεολογία και Διπλωματία στα χρόνια της Δικτατορίας: Οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις, 1967-1974”, στο: *Τα Ιστορικά, Περιοδική Έκδοση Ιστορικών Σπουδών*, Μέλισσα-Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2014, σελ. 206-224.
- 9) Μαραγκού, Κων., “Η «ελληνική υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Άγνωστες πτυχές από τον θρίαμβο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων” στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών: Ανατομία μίας επταετίας*, (επιμ.) Βλαχόπουλος, Καιρίδης, Κλάφης, Πατάκης, Αθήνα 2018, σελ. 277-302.
- 10) Μελετόπουλος, Μ., *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών: κοινωνία, ιδεολογία, οικονομία*, Παπαζήσης, Αθήνα 2008 (πρώτη έκδοση 1996).
- 11) Ναυπλιώτης, Α., “Οι ελληνο-βρετανικές σχέσεις κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών”, στο: *Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας: πρακτικά συνεδρίου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Σούρλας, Π., Αθήνα 2016, σελ. 337-353.
- 12) Ναυπλιώτης, Α., “Η Δυτική Ευρώπη και η Δικτατορία των Συνταγματαρχών” στο: *Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών: Ανατομία μίας Επταετίας*, (επιμ.) Βλαχόπουλος, Καιρίδης, Κλάφης Πατάκης, Αθήνα 2018, σελ. 303-324.
- 13) Ντάγιος, Στ., *Ελλάδα και Αλβανία. 50 χρόνια Αμοιβαίας Δυσπιστίας. Οι Διμερείς Σχέσεις και η Εθνική Ελληνική Μειονότητα της Βορείου Ηπείρου (1945-1991)*, Literatus, Θεσσαλονίκη 2015.

- 14) Πενταλιού, Έ., “Από το δημοκρατικό έλλειμμα στην έλλειψη διεθνούς αξιοπιστίας” στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της Δημοκρατίας: Πρακτικά Συνεδρίου*, Σούρλας, Π., Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σελ. 379-404.
- 15) Ριζάς, Σ., *Τα Βαλκάνια και η Ελλάδα σε μετάβαση. Από τον Ψυχρό Πόλεμο στην ύφεση (1960-1974)*, Σιδέρης, Αθήνα 2006.
- 16) Σακκάς, Ι., “Η Ελλάδα, οι ΗΠΑ και η αραβοϊσραηλινή διένεξη στη Μέση Ανατολή, 1967-1973” στο: *Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος: Επεκτείνοντας τις Ερμηνείες*, (επιμ.) Μαραντζίδης, Μιχαηλίδης, Χατζηβασιλείου, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2018, σελ. 115-127.
- 17) Σβολόπουλος, Κ., *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1830-1981*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2022 (πρώτη έκδοση 2014).
- 18) Στεργίου, Αν., “Ελληνική Χούντα και Ανατολική Γερμανία. Μία θερμή ιστορία του ψυχρού πολέμου”, *Κλειώ*, τεύχος 1^ο, Φθινόπωρο, 2004, σελ. 123-144.
- 19) Συρίγος, Α., “Ελληνο-τουρκικές σχέσεις 1967-1974: Από τη συνάντηση στον Έβρο στην εισβολή στην Κύπρο”, στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της Δημοκρατίας: πρακτικά συνεδρίου*, (επιμ) Σούρλας, Π., Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σελ. 313-333.
- 20) Σφέτας, Σπ., *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, Τόμος Β΄, Από το Μεσοπόλεμο στη Λήξη του Ψυχρού Πολέμου (1919-1989)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2011.
- 21) Σφέτας, Σπ., *Η Τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία και η δικτατορία των Συνταγματαρχών (1967-1974). Όψεις των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων κατά την επταετία*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2016.
- 22) Σφέτας, Σπ. “Η αποκατάσταση των ελληνοαλβανικών διπλωματικών σχέσεων (1970-1971)” στο: *Ελλάδα και Αλβανία στον Ψυχρό Πόλεμο. Πολιτικές, Ιδεολογίες, Νοοτροπίες*, (επιμ.) Μαραντζίδης, Σκουλίδας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2021, σελ. 165-182.

- 23) Φλάισερ, Χ., “Όψεις της (Δυτικο-)Γερμανικής πολιτιστικής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα των Συνταγματαρχών: ο τετραγωνισμός του κύκλου” στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της Δημοκρατίας: Πρακτικά Συνεδρίου*, (επιμ.) Σούρλας Π., Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σελ. 359-372.

- 24) Χατζηδάκης, Ν. Μ., *Η εξωτερική πολιτική 21.4.1967 έως 24.11.1973, Διπλωματία και Άμυνα επί Γεωργίου Παπαδόπουλου*, Πελασγός, Αθήνα, 2020.

- 25) Χουρμούλης, Δ., “Το ζήτημα των στρατιωτικών δυνατοτήτων της Ελλάδας, 1967-1974: Εσωτερικές και διεθνείς διαστάσεις”, στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας: Πρακτικά Συνεδρίου*, (επιμ.) Σούρλας, Π., Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σελ. 285-311.

- 26) Χρηστίδης, Χ., “Η Ευρώπη έναντι της δικτατορίας των Συνταγματαρχών: Η περίπτωση της ελληνικής υπόθεσης στο Συμβούλιο της Ευρώπης” στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της Δημοκρατίας: Πρακτικά Συνεδρίου*, (επιμ.) Σούρλας, Π., Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σελ. 405-409.

Ξενόγλωσση:

- 1) Nafpliotis A., “A Gift from God”: Anglo Greek Relations During the Dictatorship of the Greek Colonels”, *Historical Review*, 2014, p. 67-104, <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/historicalReview/article/view/4105/3884>

- 2) Maragkou, K., “Favouritism in NATO's Southeastern flank: The case of the Greek Colonels, 1967–74: Cold War in the Aegean”, *Cold War History*, Routledge, 2009, p. 347-366, <https://doi.org/10.1080/14682740802490356>

- 3) Maragkou, K., “The Wilson Government's Responses to 'The Rape of Greek Democracy”, *Journal of Contemporary History*, 2010, p. 162-180, <https://www.jstor.org/stable/40542910>

- 4) Pedaliu, E., "Human Rights and Foreign Policy: Wilson and the Greek Dictators, 1967–1970", *Diplomacy and Statecraft*, Routledge, 2007, p. 185-214, <https://doi.org/10.1080/09592290601163118>
- 5) Pedaliu, E., "A discordant note: NATO and the Greek Junta, 1967-1974", *Diplomacy and Statecraft*, Routledge, 2011, p. 101-120, <https://doi.org/10.1080/09592296.2011.549745>
- 6) Pedaliu, E., "Human Rights and International Security: The International Community and the Greek Dictators", *The International History Review*, Taylor and Francis, Ltd., 2016, p. 1014-1039, <https://www.jstor.org/stable/44154904>
- 7) Vaïsse, M., "France and the Greek Colonels", at: *Cold War History, The Greek junta and the international system: a case study of southern European dictatorships, 1967-1974*, (edit.) Klapsis, A., Arvanitopolous, K., Hatzivassiliou, E., Pedaliou, E., Routledge, London and New York 2020, p. 81-90.
- 8) Varsori, A., "Italy and the Greek military regime from the 1967 coup d'état to the fall of the dictatorship", at: *Cold War History, The Greek junta and the international system: a case study of southern European dictatorships, 1967-1974*, (edit.) Klapsis, A., Arvanitopolous, K., Hatzivassiliou, E., Pedaliou, E., Routledge, London and New York 2020, p. 94-108.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

«Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/ δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.»